

327

~~2 D 12 II~~

Nov. 70.

HET ETHISCH KARAKTER DER WAARHEID.

Brief aan den Hoogleeraar Dr. J. J. VAN OOSTERZEE.

II.

Hooggeschatte Vriend!

Het eerste gedeelte van mijn brief, dien gij mij vergunt te vervolgen, is slechts inleiding op wat ik u thans in overweging wensch te geven. Ik heb het tusschen ons bestaand verschil vastgeknoopt aan de beschouwing van »waarheid" en »leven", zooals gij zelf mij daarin waart voorgegaan. De vraag was tusschen ons: wat is het éérste, de verstandelijk te begrijpen »waarheid" of het zedelijk »leven?" Ik heb beweerd dat uit de groote verkondiging: »God is liefde" volgt dat in Gods openbaring aan ons, (daar openbaring is: *mededeeling van zichzelf*) — het eerste is dat Gods ons levend maakt, daarna, of liever daarin, dat Hij ons verlicht. God deelt ons, zijn beelddrageren, naar den aard van zijn eigen wezen eerst het leven mede, en dan vervolgens is de taak onzer dogmatiek, dat geschonken leven verstandelijk te beschrijven. Naar ontvangen aanleiding wensch ik voor mijne lezers in de Gemeente nog eenigszins duidelijker te maken wat ik er mede bedoel als ik het *zedelijke* in God en in ons den grond-

slag van het geheele wezen, d. i. het eigenlijke *ontologische*, grondwezenlijke, noem.

»God is liefde.» Dit is het hoogste waar onze gedachte toe kan opklimmen, (omdat zij in den grond er van uitgaat). Geen geschapen wezen kan zijn eigen diepsten grond begrijpen: het zou daarvoor zijn eigen schepper moeten zijn, want eerst wat ik beheersch kan ik doorgronden. Daarom kan God, de eeuwige drager van zijn eigen wezen, God alleen begrijpen. Daar Hij elk schepsel met zijn scheppende almacht omvat, stuit de gedachte des menschen als hij zijn eigen wezen en dat der geschapen dingen wil doorgronden, op deze grens der allesomvattende liefde terug, het ontledingswerk des verstands houdt op en de taak der aanbidding vangt aan. Ondoorgrondelijk is ons de schepping juist omdat de Almacht zich inderdaad als liefde openbaart. Gods zaligheid die Hij, ook buiten en boven de wereld, in zich zelve heeft, is volstrekt oneindig. Juist daarom is de schepping het werk der volkomen Liefde, der volstreekte vrijheid. In Gods Liefde is deze verheven tegenstrijdigheid voor ons, dat zij *niets* voor eigen zaligheid *behoeft*, en echter juist krachtens deze vrijheid *behoeft*, d. i. *noodzaaklijkheid* heeft om hare zaligheid ook buiten zich te doen deelen. De schepping heeft dus een zedelijke noodzakelijkheid, juist omdat zij het werk der vrijheid is. Dit weet de Gemeente alleen door de bijzondere openbaring, de eigen levensmededeeling Gods. In alle mythologiën der volken staat boven de bepaalde gestalte der jongere Goden een nevelachtige, onpersoonlijke God, die later niet meer wordt aanbeden. Vischnu is jonger dan Brahma, Zeus jonger dan Uranus en de Ate, de Asen jonger dan de reus Ymir. En elke filosofie die niet van den vollen mensch, van Christus, maar van den natuurlijken mensch uitgaat, bereikt ook de idee der

vrije schepping niet: zelfs bij den lateren Schelling heerscht nog een theogonisch (een wording Gods voorstellend) proces.

God is liefde, d. i. het hoogste Zijn is daad, levensbeweging. Dit kan, gelijk bij den ouderen Fichte, in pantheïstische bedoeling gezegd worden. Dan echter bedoelt men met die »daad" toch slechts een blinden drang, als de »wil" van Schopenhauer: en men heeft dan geen absolute, (volmaakte) oneindigheid maar slechts een dissolute (steeds voortlopende) eindeloosheid, met de kale rechte lijn te vergelijken die onafgebroken verlengd wordt. Het ware absolute, de volmaakte God, gelijk de gemeente Hem kent, sluit de voltooidheid niet buiten maar in zich: als in zich zelf terugwentelend leven dat zelf zijn eigen maat is. In Gods oneindige liefde is dus ook het hoogste verstand ¹⁾. Ja er is een onderscheid tusschen Gods willen en Gods weten. Het pantheïsme leert dat God niets weet of Hij wil en werkt het ook. De stelling dat God en de natuur samenvallen, hetzelfde zijn, wordt aldus verborgen achter een vereenzelviging van Gods weten met zijn willen, waardoor in den grond beide vervallen; zooals Spinoza, die deze vereenzelviging leert, er dan ook bijvoegt dat Gods willen en weten met dat des menschen even weinig gemeen heeft als het sterrebeeld »de hond" met het blaffende dier van dien naam. Doch de Gemeente, vooral wanneer zij,

¹⁾ Ik moet mij er van onthouden, deze waarheid ook nog door toepassing op een ander gebied, dat der schoonheidsleer, te bewijzen. Slechts het concreet-levende toch is schoon, nooit de algemeenheid. Indien het Algemeene het ware »zijn" was, zoo kon de schoonheid geen eigenschap der waarheid wezen. Zij ware dan slechts een bedrieglijk sieraad van het ijdele, nietige, een verdwijnende glans van het vergankelijke. Zij zou dan in de verheerlijkte wereld te niet moeten gedaan worden (omdat daar niets dan waarheid zal zijn) in plaats van, naar het geloof der Gemeente, daár eerst recht te beginnen. (Matth. 13: 43.)

gelijk de hervormde, op de heerlijke waarheid der eeuwige verkiezing aandacht heeft, weet dat in God *van eeuwigheid* de idee der wereld is, doch dat tevens, daar God aan de wereld het tijdelijk aanzijn geeft, er ook een *ander* weten in God is. Wij bedoelen dat God de wereld niet alleen kent in haar eeuwige idee, maar ook in haar tijdelijk bestaan. Ook dit tweede weten rust geheel op Gods *wil*: daarop dat het Zijn wil is geweest, de wereld van eeuwige Idee tot werkelijkheid over te brengen, d. i. te scheppen. Gods wil, op zichzelf eeuwig, is tevens de wil dat de wereld een bepaalden aanvang hebbe. De bepaaldheid, tijdelijkheid van het bestaan der wereld is in Gods eeuwigen wil gegrond. Indien wij dus bij God, in wien alles eeuwig is, van een gegrond zijn van het een in het andere mogen spreken, dan zeggen wij dat de wil in God het hoogste, ja zijn eigenlijk »wezen» is. Zoo zeide reeds Anselmus: het zijn Gods en de macht Gods is hetzelfde, idem est Esse Dei et potestas Ejus. Doch deze wil is waarlijk wil, d. i. zelfbewust, geen bewustelooze drang. Het weten is in dien wil, behoort er toe als noodzakelijk kenmerk. Een wil in wien niets is dat niet wil, dat onzelfstandig gedreven worden zou, is tevens een volmaakt verstand. Zoo is Gods wil.

En nu, de mensch is naar Gods beeld geschapen. Ook zijn persoonlijkheid, zijn zelfbewustzijn, is een *daad* van zijn wil, een zedelijk wezen. Daarom is hij »geest» gelijk God Geest is door eeuwiglijk uit zich zelf voort te komen, door Zijn eigen daad te zijn. Eerst wanneer de mensch in Gods gemeenschap tot het waarachtig leven is wedergeboren (want zich bekeeren begint, als bij den »verloren zoon,» met *tot zich zelven* te komen) eerst dan is hij ten volle zelfbewust. Daarom noemt Schleiermacher terecht aan het slot van zijn »Weihnachtsfeier» de gemeente »het

zelfbewustzijn der menschheid." De werkzaamheid des verstands is dus niet slechts van den wil »afhankelijk», maar zij *is zelve* een daad van den wil. Het verstand »werkt» als de mensch normaal, d. i. als zijn hart gereinigd is: anders *wordt* zijn verstand *bewerkt*. Alle dwaling is in haar diepsten oorsprong zonde, eigene of die van anderen. Daarom heeft Jezus hier op aarde, schoon hij zeker niet alles wist, toch niets werkelijk zelfstandig gemeend of het was wáár: en een der verhevenste openbaringen van zijn zondeloosheid is zijn onthouding van te oordeelen over dat alles waarover hij niet oordeelen *kon*; terwijl wij telkens dwalen door voorbarig, dus zondig, te oordeelen zonder genoegzame gegevens.

Ik hoop hiermee voldoende verduidelijkt te hebben wat ik in het eerste gedeelte van mijn brief bedoelde met het zedelijk, niet afgetrokken verstandelijk, karakter der »waarheid." Den draad, mij door uwe kritiek in de hand gegeven, kan ik nu weder opnemen.

Uwe beschuldiging van »subjectivisme», in haar *algemeene* strekking door mij in het vorig Nummer van dit Tijdschrift besproken, heeft nog een *bijzondere* toepassing op iets dat bloot wetenschappelijk schijnt, maar toch van groot belang is voor het gemeentelijk leven. Wij hebben, zegt gij, onrecht in onze verwerping van het *supranaturalisme*: vooral omdat (niet onduidelijk geeft gij het ¹⁾ te kennen) het *historisch* karakter der heilsopenbaring in Christus bij die verwerping miskend wordt. Gij haalt daarbij de Inwijdingsrede van Prof. Kruyf met bijzondere instemming aan, en ik mag dus rekenen dat de bezwaren, door dezen uw discipel en vriend ook tegen de zoogenoemde

¹⁾ Bl. 251.

»ethische richting» ingebracht, door u gedeeld worden. Ik zal daarom ook dat gedeelte van deze Redevoering, hetwelk over dit punt handelt, ter sprake brengen en daarbij gelegenheid vinden, om nog sommige andere bezwaren, door u geopperd, te beantwoorden.

Het supranaturalisme is voor u »de geloovige erkenning van het bovennatuurlijke zelf, in den zin niet slechts van bovenzinnelijk, maar van »boven-kreatuurlijk, bepaald van bovenmenschelijk opgevat.» Dit laatste woord bedoelt bij u den mensch, niet naar de oorspronkelijke idee, maar naar de treurige werkelijkheid. Wel kan men, zegt gij, het wonder in zekeren zin voor den idealen mensch iets natuurlijks, de zonde voor den godvruchtigen mensch iets tegenatuurlijks noemen: maar dit spraakgebruik is onklaar en eigendunkelijk. De waarheid, die het voorwerp is van het geloof, ligt wel niet wat haar wezen, maar toch altijd wat haren oorsprong betreft, boven het zondig-menschelijke. Kortom, »het Christendom niet uit den mensch, maar uit God,» met die leuze wilt gij besliste ontkenning van dat naturalisme, waarmede in beginsel voor u, en naar gij vertrouwt, ook voor uwe vrienden, het waarachtig Christendom wegvalt ¹⁾.

Dit laatste »naar ik vertrouw,» had moeten zijn »naar ik stellig weet,» en zoo is het in uw hart, ik weet het wel, ook bedoeld. Ik merk dit even op, omdat ik hoogen prijs op het geloofsverband met u, die u supranaturalisten noemt, blijft stellen. Wij belijden te zamen één zelfden God en Heiland, één zelfde ervaring van de behoudenis in Jezus Christus vereenigt ons, op één zelfden grond staan wij eeuwiglijk. Dit ga met nadruk voorop, want de Gemeente, zoover zij dit mijn woord leest, moet weten dat

¹⁾ Bl. 252, enz.

het verschil hetwelk ik thands wensch te bespreken, hoe belangrijk ook in mijn oog, de éénheid in Christus niet benadeelt, noch ons verhinderen kan onder één vaandel, zij het dan ook op eenigszins verschillende plaats, tegen den gemeenschappelijken vijand, het naturalisme in al zijn vormen, te strijden.

Maar nu de zaak. Uwe bepaling van het supranaturalisme, die ik (verkort maar juist) heb overgeschreven, is m. i. niets anders dan die van het »bijbelsch Christendom» in het algemeen. Ik mag dan ook zeggen dat ik (op de berisping van ons spraakgebruik omtrent »natuurlijk" na) dit alles geheel en al, zonder ééning bezwaar, kan overnemen als uitdrukking ook van *mijne* overtuiging. Edoch niet als juiste beschrijving van het supranaturalisme kan ik het laten gelden. Vergun mij, dit uiteen te zetten.

Eerst wil ik nog uwe woorden door andere, op welke gij ons zelf wijst, nader toelichten. Uw supranaturalisme onderscheidt gij van het oudere door drie kenmerken ¹⁾. Het gaat niet van een deïstisch, maar van een theïstisch Godsbegrip uit. Het plaatst niet de leer, maar den persoon van den Heer op den voorgrond. Het wil naast het metaphysisch en historisch, ook het ethisch karakter der heilsopenbaring geheel tot zijn recht doen komen.

Dit is uw modern *supranaturalisme*. Nu kan men zulk een naam op tweeërlei wijze opvatten. Uw recht om u »supranaturalist" te noemen, kunt gij bouwen op uwe geestelijke verwantschap met de richting, die dezen naam in de historie droeg, ook al was wellicht die naam niet juist gekozen. Al kunnen wij de tegenstelling »rationalist" en »supranaturalist" niet logisch juist gesteld achten, daar het mogelijk is rationalist (alles aan de rede onder-

¹⁾ Christel. Dogmatiek, 2e druk, I, bl. 8².

werpende) en *tevens* supranaturalist (het bovennatuurlijke erkennende) te zijn, dit neemt niet weg dat historisch toch deze twee richtingen aan het eind der vorige eeuw en in het begin van deze, hebben tegenover elkaar gestaan; en nu kan men uit geestelijke verwantschap met de toenmalige »supranaturalisten” zich ook thands nog zoo willen noemen. Of wel men kan, de historie daarlatende, den naam supranaturalist (d. i. het bovennatuurlijke erkennende), om zijn *beteekenis op zichzelf* voor zich kiezen, omdat men gevoelt, zelf het bovennatuurlijke te erkennen.

Indien gij nu om de *eerste* dezer redenen u »supranaturalist” noemt, om geestverwantschap met Wolff, Storr, enz., dan moet ik u het recht betwisten om, dien naam dragende, toch tegelijk »niet de leer, maar den persoon des Heeren” op den voorgrond te plaatsen. Gij verloochent dan toch juist het kenmerkende van die richting en hebt het recht op haren naam verbeurd. Want juist in vooropstelling van de leer, van het verstand had het supranaturalisme zijn reden van ontstaan en bestaan. De theologie der hervormers toch erkent ten volle het ethisch karakter der waarheid. Van het leven, het nieuwe door Christus gewekte leven gaan deze mannen, bij alle onderling verschil, te zamen uit. Dien ten gevolge prediken zij vol vreugde en geestdrift de waarheid, en moeien er zich niet meê haar te bewijzen. Hun prediking, hun geloof, bewees zichzelf door den inwonenden levensgloed. Maar die gloed taande: dat leven begon te ebben. Nu moest voor de waarheid, die men ongeschonden rechtzinnig bewaarde, doch die zichzelf niet meer enkel door haar optreden wettigde, een *Bewijs* gezocht worden. Dat is, men zocht haar *verstandelijk* voor zichzelf en voor anderen te betoogen, te handhaven. Noodzakelijk, naar eisch en aard der zaak, werd dus nu de *leer* vooropgesteld.

En ik meen, hooggeschatte Vriend! dat gijzelf ook in dat spoor treedt. Eerbiedig waag ik het, de meening te uiten dat het zeggen: »ik stel niet de leer, maar den persoon des Heeren op den voorgrond,» meer uw *wensch*, uw *streven* uitdrukt, dan datgene wat gij inderdaad *doet*: meer de behoefte van uw warm christelijk hart, dan den werkelijken aard uwer theologie. Ik wil er eenige sporen van toonen, die zich onwillekeurig verraden. Wie den gang uwer Dogmatiek eenigszins oplettend nagaat, vindt zeer veel dat hem boeit, sticht, opheft, tot verdere gedachten en tot levendige dankbaarheid aanleiding geeft; maar *niet* die centrale, alles beslissende stelling van den persoon van Christus in onderscheiding van de leer, welke gij zoo bepaald het kenmerk uwer opvatting noemt. Hieromtrent kan ik natuurlijk niet in bijzonderheden komen. Maar als ik uw brief aan prof. Lamers weer opsla, die aanleiding tot dit mijn schrijven is, dan wijs ik er op hoe gij ¹⁾ spreekt van den »oorsprong der waarheid, die voorwerp is van het zaligmakend geloof,» en vraagt: is hier niet wederom de »waarheid» in den zin van de leer bedoeld — daar toch, indien de »waarheid» naar den eisch der Schrift en der beweerde vooropstelling van den persoon van Christus *persoonlijk* gemeend ware, er van geen »oorsprong» dier waarheid zou kunnen sprake zijn? En als uwe Dogmatiek »naast het metaphysisch en historisch, ook het ethisch karakter der heilsopenbaring tot zijn recht wil doen komen,» openbaart gij derhalve de meening, dat dit »metaphysische» karakter van het »ethische» gescheiden is, en dus als »leer» aan het daarop en daaruit volgende »leven» voorafgaat, gelijk wij trouwens reeds vroeger hebben gezien. Ik meen dat ik nog genoeg bewijzen zou kunnen

---

¹⁾ Bl. 250.

aanvoeren voor hetgeen ik beweer, dat gij namelijk wel *begeert* den persoon des Heeren op den voorgrond te stellen, omdat gij het in uw eigen geloofsleven ongetwijfeld doet, maar dat de beginselen die gij in de dogmatiek volgt, u niet toelaten zulks werkelijk ten uitvoer te brengen. Het is immers geen ongewoon verschijnsel dat men, een zekeren weg volgende, toch geen afstand wil doen van een beginsel, welks schoonheid en waarheid men gevoelt, maar dat met dien weg niet vereenigbaar is. In gedachten, in vooropgestelde algemeenheid, in programmatische bewering gaat dat zeer goed, maar de werkelijkheid kan men toch niet dwingen. Gij kent het woord van Wallenstein:

Eng is die Welt, und das Gehirn ist weit.
Leicht bei einander wohnen die Gedanken,
Doch hart im Raume stossen sich die Sachen....

Zoo zegt en meent (om iets geheel anders tot voorbeeld te nemen) menig moderne, dat de werking Gods en die der natuur voor hem geheel samenvallen, maar dat hij *toch* een persoonlijken God gelooft. Ja, andwoorden wij, de hersenen zijn ruim en het papier is geduldig, maar de drang der werkelijkheid om òf een persoonlijken God maar dan ook het wonder, òf een wonderloozen kosmos maar dan ook geen persoonlijken God aan te nemen, die drang is sterker dan gij. Iets dergelijks, geëerde vriend! schijnt mij met U te geschieden als gij »de waarheid" verstandelijk opvat (gelijk ik vroeger meen aangetoond te hebben dat gij doet) en dan toch tegelijk wilt »niet de leer, maar den persoon des Heeren vooropstellen."

Zijt gij dus »supranaturalist" in den zin dien dit woord in de historie heeft, dan moogt gij niet den persoon des Heeren vóór de leer stellen; en inderdaad schijnt gij mij dan ook niet toe, zulks te doen. Maar indien gij, de

historische beteekenis van dien naam nu daarlatende, hem u alleen toeëigent om uwe »geloovige erkenning van het Bovennatuurlijke zelf,» dan wordt het tusschen ons de vraag: hoe hebben wij de *natuur* te beschouwen?

[Hier wederom, gelijk overal en ten allen tijde, aan de Schrift gebonden, moet ik beweren dat »het bovennatuurlijke» geen bijbelsche gedachte is. Natuurlijk *wel* de werkelijkheid die men er meê bedoelt, maar niet de benaming waarmede men haar aanduidt. En dit wil niet zeggen dat het woord »bovennatuurlijk» niet in den Bijbel voorkomt, gelijk men zoo dikwerf velerlei dingen (b. v. Drie-eenheid of Drievuldigheid) meent te kunnen verwerpen omdat »het niet in den bijbel staat.» Maar ik bedoel dat de *tegenstelling* die in dat woord ligt, geen bijbelsche gedachte is, dus tot een gedachten-kring behoort die den bijbelgeloovige vreemd is. De Oud-testamentische heiligen leven in »het wonder» als in »het natuurlijke,» maken tusschen deze beide, niet om het gebrekkige hunner natuurkennis maar om hun gemeenschap met den wonderdoenden God, geen onderscheid. Dat bij Jezus hetzelfde de kern zijner levensbeschouwing en levenshouding vormde, is een der ware gedachten die in het boek van Renan met dankbaarheid moeten opgemerkt worden. Want »de Zoon des Menschen die in den hemel is» gaat van de hoogere wereld uit, heeft in haar zijn positie, beoordeelt alle dingen van deze stelling uit. Ook bij ons komt alles aan op de vraag: waar staan wij, en *van waar gaan wij dus uit?* Andwoord: wij zijn wedergeboren, wij hebben het burgerschap in de hemelen, anders konden wij het koninkrijk Gods en wat er toe behoort, niet zien; wij leven, hebben positie genomen, in het wonder. ¹⁾ Van hier uit zien wij

¹⁾ Karakteristiek verklaart dan ook Dr. Ph. R. Hugenholtz als hij in het Theol. Tijdschrift van 1 Juli dezes jaars in een mij vrien-

het Woord Gods aan, niet als iets dat in de wereld aan de menschen zou gegeven zijn, maar als den grond zelven die de wereld draagt: want in het eeuwige Woord zijn alle dingen geschapen. Dat Woord Gods, waarvan de Bijbel getrouwe mededeeling schenkt, is verklaring van de raadselen der menschheid en der wereld. De Schrift, zelve geheel en al profetisch van aard, leert ons in profetischen, door den Heiligen Geest geschonken blik tot in het middelpunt der dingen te zien, in het koninkrijk Gods, zijn ontwikkelingsgang en dus ook zijne toekomst (dit is de geestelijke grond der »leer van de laatste dingen»). Zegt iemand daarentegen: de waarheid is bovennatuurlijk, dan neemt hij positie in het *natuurlijk* leven, en ziet van daar *naar boven*: gelijk hij die in het diepe dal woont, de kerk »daar in de hoogte» ziet, terwijl de bergbewoner haar op het plateau als op den gewonen grond kent en betreedt. En nu meen ik te moeten beweren dat deze positie ons niet geoorloofd is. Zij duidt een daling des geestelijken levens aan, die doet denken aan den bijgeloovigen eerbied waarmede een wereldsch geworden geslacht de »heiligen» boven zich stelde en vereerde, terwijl de Schrift (b. v. bij monde van Paulus in den aanhef zijner brieven) de geheele tegenwoordige gemeente als »heiligen» begroet. Men mag deze onze opvatting niet beschuldigen van datgene wat door den naam »het bovennatuurlijke» wordt aangeduid, te miskennen of te verwerpen, gelijk Gij eenigzins doet, door met zekeren nadruk, als ware het *tegen-*

---

delijk toegezonden (opstel over theol. Encyclopedie ook onze »richting» bespreekt, dat het eerste wat hij voor ons noodig acht, *ontnuchtering* is. Hij bedoelt het afdalen van deze ingebeeelde hoogte, omdat »voor een richtig denken het wonder in den specifieke zin komt te vervallen.» (bl. 429) „Richtig» beteekent hier: van het vooroordeel der gemeenschap met den levenden Christus losgemaakt.

339

EID.

le wereld aan
 a grond zelve
 Voord zijn alle
 van de Bijbel
 van de raad-
 Schrift, zelve
 profetischen,
 n het middel-
 k Gods, zijn
 ast (dit is de
 ngen"). Zegt
 tuurlijk, dan
 ziet van daar
 oont, de kerk
 ner haar op
 en betreedt.
 positie ons
 geestelijken
 igen eerbied
 e »heiligen»
 schrift (b. v.
 brieven) de
 n" begroet.
 en van dat-
 ijke" wordt
 k Gij eenig-
 het tegen-

over ons, getuigenissen van Rothe e. a. aan te halen
 waarin op blijde erkenning van »het bovennatuurlijke" en
 van het wonder wordt aangedrongen. Gij weet toch wel
 dat ons verschil met U juist hierin ligt, dat wij meenen
 bij U het »bovennatuurlijke" *niet genoeg* geëerd te zien.
 Wij samen, gij en wij, houden het »bovennatuurlijke" voor
 het eigenlijk-menschelijke. Maar nu noemt gij ons gevoel
 van den plicht om daarbij te *blijven*, in dat eigenlijk-
 menschelijke positie te nemen, een dogmatische zienswijze
 die ¹⁾ »voor de minsten duidelijk is", en een »er op nahou-
 den van een eigen vocabulaire". Ik antwoord alweder
 dat het mijn streven is, in alle beschouwingen mij door
 de Schrift, ook in de dogmatische wetenschap, te laten
 leiden: hetgeen, ik behoef het toch niet te zeggen, geens-
 zins bedoelt dat wij geen afgetrokken-westersche termen
 zouden mogen aanwenden, maar alleen dat de grond-
 gedachte dier termen bijbelsch moet zijn. Bewijs mij dan,
 dat de mannen Gods in oud en nieuw Testament in
dit natuurlijk leven hebben positie genomen, en van daar
 uit tot het hemelsche, eeuwige als tot het bovennatuurlijke
 hebben opgezien. Bewijs mij zulks, gelijk ik u er het
 tegendeel van meen herinnerd te hebben — en ik zal mij
 terstond naar uw spraakgebruik voegen. [Er »een eigen op
 na te houden", daartoe heb ik niet den minsten lust. Te
 minder omdat ik zeer wel weet, hoeveel leeds er voor mij in
 dat »voor de minsten duidelijk" ligt opgesloten: hoeveel mis-
 verstand en verdenking, helaas! er uit voorvloeit. Ik weet

¹⁾ »Zonder nadere toelichting," voegt gij er bij. Ik meen die toe-
 lichting in het door u besproken geschriftjen, Het ethisch beginsel
 der Theologie, bl. 34—37, gegeven te hebben: en in de geschriften
 van D. Chantepie de la Saussaye is zij veelvuldig te vinden. Onder
 anderen in de laatste bladzijden van zijn Voorlezingen over »de
 Toekomst."

zeer wel, dat men ons daarom van *hoogmoed* beschuldigt, als meenden wij bij uitsluiting »geestelijke” menschen te zijn, en van een zekere hooggeestelijke voornaamheid uit, die toch eigenlijk zelfmisleiding is, te mogen spreken. Ik kan u daarop niets anders zeggen, dan dat ons beginsel hoog is, ja, gelijk Gods Woord hoog staat boven de »eerste beginselen dezer wereld” en harer wetenschap. Maar de allereerste, die door dit ons beginsel veroordeeld wordt, zijn *wijzelven*. Wij zijn dan nu eenmaal »ethischen,” dat is menschen die gelooven dat men bekeerd, normaal geworden moet zijn om de waarheid te kunnen zien en er over te spreken. Dit nu is niet alleen, hoe uitvoerig ook toegelicht, »voor de minsten duidelijk”, en zal het om treurige redenen wel altijd blijven. Maar ook, ach! het is onszelf een dagelijksch doorborend zelfverwijt, dat wij persoonlijk zoo weinig op de hoogte van ons eigen beginsel zijn. Ik zal u dit niet uitvoerig behoeven te betoogen: het is niet goed, zijn binnenste te zeer bloot te leggen; maar wel kan ik u zeggen, dat onze wetenschappelijke opvatting ons een onophoudelijke boetprediking is: dat wij, om iets te gevoelen van de onuitsprekelijke geesteloosheid waarin onze kerkelijke en theologische toestanden liggen, niet noodig hebben, op *anderen* te zien: dat wij met de diepste schaamte de verhevenheid beseffen der zedelijke beginselen, die noodig zijn opdat onze geest de dogmatische waarheid kunne wagen uit te spreken. Hoe »vast” moet de »grond” zijn, om het onmetelijk gewicht van de geheele hoogere wereld, de »dingen, die men hoopt” (Hebr. 11: 1) te kunnen dragen zonder te verzinken! De gansche hemel rust op ons: wee ons, zoo wij niet alle dagen op de knieën om de Atlaskracht daartoe smeeken! }

Hier is, geloof ik, het geschikte punt om te trachten, u (en ook onzen Lamers, dien ik bij deze uiteenzettingen

chuldigt, als
 ehen te zijn,
 eid uit, die
 ren. Ik kan
 ginsel hoog
 »eerste be-
 Maar de al-
 wordt, zijn
 en,” dat is
 l geworden
 er over te
 toegelicht,
 rige reden
 zelve een
 oonlijk zoo
 n. Ik zal
 s niet goed,
 vel kan ik
 g ons een
 ets te ge-
 arin onze
 et nodig
 e schaamte
 a, die noo-
 eid kunne
 ond” zijn,
 re wereld,
 nnen dra-
 t op ons:
 de Atlas-
 trachten,
 zettingen

in den geest vriendelijk groet, maar niet zonder hem van tijd tot tijd zijn kritisch hoofd te zien schudden) u beiden mijn overtuiging *dat de Dogmatiek op de Ethiek rust*, en niet omgekeerd, eenigszins aannemelijker te maken. Ons verschil heeft, geloof ik, niet die belangrijke strekking welke gij beiden er aan toekent. Het is een vraag die meer op de encyclopedie, dan wel op de behandeling van dogmatiek en ethiek zelf invloed oefent. Zoodra ik dezen brief heb geëindigd, hoop ik voor de pers gereed te maken eene voorlezing, in Augustus l. l. te Barmen gehouden, over »de objectieve waarheid van de belijdenis der gemeente.” Tot de eenvoudige gedachten, daarin uitgesproken, behoort ook deze, dat men den geheelen omkring van hetgeen de gemeente gelooft, aldus bepalen kan: »dat-gene wat de mensch ziet, wanneer hij zichzelve geheel verloochent,” omdat hem dan eerst in waarheid de geestelijke wereld opengaat, welke de dogmatiek beschrijft. Hierbij wordt niet gevegd dat de leeraar der zedekunde, zeggende: »de geloofsleer komt eerst later” zich onkundig houde van al wat den inhoud der geloofsleer uitmaakt. In zulk een levend geheel als de theologie is, kan geen enkele wetenschap haar inhoud aan de verwante onthouden. Alle hebben elkander noodig: en het bekende veldheersparool: »één voor allen, allen voor één” geldt voor alle onderricht, door u en uwe amptgenooten te geven. Maar ik bedoel slechts dat de idee »God”, wier sociaal-kerkelijke beteekenis door de dogmatiek ontvouwd moet worden, in ons geheel en al op zedelijken bodem staat. Heerlijk vermeldt de evangelist, dat na de verzoeking van onzen Heiland, toen de duivel van hem afliet, de engelen kwamen en hem dienden. Na het overwinnen van de verzoeking werd de hoogere wereld voor zijn blik helderder. Niet slechts de engelen zag hij, maar in en door hun dienst God en de

goddelijke waarheid. Zoo gaat het eveneens met ons. Alleen door de verzoeking te overwinnen, door ons zelf te verloochenen, zien wij God en de dingen Gods. Door aan de verzoeking, de zonde toe te geven, loochenen en verwijderen wij Hem. Elke onreine gedachte, elke kleingeestigheid is bij wettige consequentie godloochening. Ten uwent heb ik eens een woord gezegd dat, juist om zijn eenvoudigheid en omdat ieder het even goed als ik kon zeggen, een zekeren ingang gevonden en ook de eer genoten heeft, door u van den kansel af nog eens tot uwe leerlingen gesproken te worden: »die niet studeert is niet bekeerd.” Ik durf dat woord ook omkeeren en zeggen: »die niet bekeerd is, kan ook niet waarlijk studeeren,” allerminst dogmatiek. Hij kan gedachten van u en anderen ontvangen, d. i. beelden, *eidola* tegen welke Johannes, 1 Br. 5:21, ons waarschuwt; (natuurlijk niet tegen de juiste gedachten op zich zelve, maar tegen de beelden, de vormen die van geen werkelijken inhoud vervuld zijn). Het is gebruikelijk, aan elke beschouwing van een theologisch vak, (stel: de dogmatiek), aan elke raadgeving of opwekking om haar te beoefenen, *toe te voegen* een peroratie waarin de toon zich verheft, de beschouwing warmer wordt door van het »wetenschappelijke” tot het vermanende over te gaan, en men er op wijst dat al die studie door vroomheid des harten moet bezielde worden, zal ze vruchtbaar zijn. Welnu, wil men dan nu eenmaal van een »ethische” beschouwing spreken, zoo bestaat zij hierin dat dit vermanend toevoegsel door ons als nuchter-wetenschappelijke grondslag wordt gebruikt. Voor alle wetenschappen geldt het, maar voor de dusgenoemde ¹⁾ geestelijke

¹⁾ Het onderscheid tusschen natuurwetenschap en geestelijke wetenschappen houd ik voor betrekkelijk, en stem ook hier, gelijk dikwerf, met de radikaalste »moderners”, op een anderen grond, over-

wetenschappen is het zichtbaar, en onder haar voor de Godgeleerdheid m. i. daarenboven ook tastbaar, dat de stof welke zij bieden niet recht kan worden gezien dan door een gereinigd, en zoo ten volle geopend en van het juiste licht bestraald, oog. Bij alle bedenkingen die tegen de »Groninger» godgeleerden met recht worden gemaakt, is dunkt mij dit in hen hoogelijk te roemen, dat zij een »encyclopedie voor *den godgeleerde* (niet van de godgeleerdheid), althands op den titel, hebben gegeven. Men kan echter natuurlijk ook den naam »theologie» houden, en toch in dezen de waarheid voorstaan. Zoo heeft het Schleiermacher in zijn onsterfelijke kurze Darstellung des theol. Studiums gedaan, in welke hij de geheelheid der theologische wetenschappen als het lichaam, de gezindheid als de ziel beschouwt. En in zijn »Glaubenslehre» doet hij

een. Wanneer Mr. S. van Houten (Bijdr. tot den strijd over God, eigendom en familie, bl. 16) zegt: »In een ruimen zin genomen omvat de natuurwetenschap ook de geestelijke wetenschappen. Want ook de mensch behoort tot de natuurverschijnselen» dan beaam ik ten volle zijn verwerpen van de afgetrokken scheiding tusschen deze beide termen, maar keer zijn woord aldus om: »In ruimen zin omvatten de geestelijke wetenschappen ook de natuurwetenschap. Want ook de natuur behoort tot hetgeen den mensch verschijnsel is.» In het algemeen spreken de radikalen (zelfs in een ergerlijk, stuitend boek als dit) meestal waarheid, kostelijke waarheid, en zijn als heilzame reiniging van de atmosfeer toe te juichen: zoo men slechts in plaats van hun »het natuurlijke en het geestelijke, het menschenlijke en het goddelijke is één» zegt: »het geestelijke is natuurlijk, het goddelijke is menschenlijk geworden.» Hoeveel zou er, in plaats van door (thands misschien noodzakelijke maar toch vruchteloze) wetten, tegen het sociaal-democratie gedaan kunnen worden indien men erkende dat dit stelsel tegenover het heerschend bourgeoisie-liberalisme *zeer zeker recht heeft*, en eerst overwonnen kan worden door de groote waarheid, in zijn program vervat, op de eenig mogelijke wijze, d. i. door het geloof in Christus dat zelfverloochenende liefde is, tot werkelijkheid te maken.

in den grond niet anders. Ik weet welke bezwaren met recht tegen zijn »volstrekt afhankelijkheidsgevoel” zijn ingebracht. Maar dit wil hij er in elk geval mede zeggen, dat men tot die afhankelijkheid van God, tot het Godsbesef, niet komt dan na de geheele wereld overwonnen te hebben. Die zuivering toch van het gevoel, dat in allerlei afhankelijkheid van de wereld verward en onklaar gevangen blijft en daardoor het Godsbesef verdonkert, die zuivering is een geheel *zedelijke* daad. En de ethiek beschrijft dus hoedanig 's menschen toestand moet zijn als de Godsidee de kroon van zijn geestelijk leven zal wezen, hoe de stilte des meirs verkregen wordt welke noodig is opdat de Zon haar heilig aangezicht daarin spiegele.

In deze dingen is echter alles *wederkeerige werking*. Vooreerst wetenschap en leven werken op elkander. De verheldering en verklaring des levens welke de wetenschap geeft, versterkt dat leven even zoo goed, als het leven zelf de noodzaaklijke grondslag en voorwaarde is voor de wetenschap die dat leven beschrijft. Beide zijn voor elkander onmisbaar. Eene kerk die niet zou begeeren het leven van hare individuen en van hare geheelheid te verklaren en te kennen, dus tot wetenschappelijke ethiek en dogmatiek te komen, is mij even ondenkbaar als eene ethiek of dogmatiek die als »onafhankelijke wetenschap” buiten betrekking tot de kerk zou staan, niet op het leven der kerk gegrond zijn zou ¹⁾. Maar hetzelfde is het geval

¹⁾ Liet mijn bestek het toe, gaarne zou ik nog nader den *bijbelschen* grond van deze mijne *godgeleerde* meening aanwijzen. O.a. door uiteen te zetten (gelijk ik het reeds voor achttien jaren in mijn boekjen »Beginsel en meeningen” bladz. 124 enz. deed) dat al de leerstellige ketterijen in de heilige Schrift worden voorgesteld als op een grond van *zedelijke verkeerdheid* rustende — even als zij natuurlijk ook weder die verkeerdheid veroorzaken en sterken.

345

met de onderlinge betrekking tusschen dogmatiek en ethiek. De zelfverloochening, die noodzaaklijk is om te komen tot de Gods-idee welke het uitgangspunt der dogmatiek is, laat zich niet denken zonder dat men in de vergeving der zonden, die door Christus' offerande ons ten deel valt, daartoe de kracht zou vinden. Alleen in de onuitsprekelijke blijdschap die deze vergeving in ons bewerkt, ligt de kracht om het natuurlijk leven te verzaken. In het feit — niet het dogma — van de vergeving der zonden ligt de kracht ten leven; maar het dogma, dat dit feit verklaart en verheldert, kan daardoor ook de kracht ter zelfverloochening verhoogen; en aldus steunt dan ook, zoo men wil, de ethiek op de dogmatiek. Nog eens, hier is wederkerige werking. Wij noemen en beschrijven slechts het *hoofdzakelijke* als wij zeggen dat de dogmatiek op de ethiek steunt; maar het omgekeerde dezer betrekking, den invloed dien de ethiek van de dogmatiek ondervindt, loochenen we evenmin. Gij zoudt »een hoogen eereprijs willen uitlooven voor eene waarlijk goede Ethiek, naar deze methode bewerkt." Had ik er den tijd en de kracht toe, uwe goedkeuring te verdienen zou, ook zonder goud, mij eereprijs genoeg zijn. Maar ik geloof dat het niet zoo bovenmate moeielijk zal zijn, aan dit billijk verlangen te voldoen. Het spreekt, we merkten het reeds op, van zelf dat in een levend geheel, als de Theologie is, de grensbepaling tusschen de verschillende vakken of deelen onzeker moet blijven. Met recht noemde Schleiermacher de uitspraken der Ethiek »geloofsstellingen", en Nitzsch de leer der Drieëenheid en der goddelijke voorbeschikking »zedeleeringen." Dat in de ethiek, zooals ik ze mij voorstel, de dogmatische waarheid onophoudelijk ter sprake zal komen, is even natuurlijk als dat in uwe Dogmatiek het zedelijk leven onvermijdelijk telkens, al is het onder een anderen naam, zijn beteekenis heeft. Maar toch is het

onderscheid zeer wel algemeen te teekenen. De christelijke Kerk bestaat, in haar verschillende vormen. Wij hebben een godsdienstig leven, hetwelk niet rust op de Dogmatiek, maar op God, die zich ons in Christus gegeven heeft. Wanneer ik dat godsdienstig leven ontleed, kom ik tot de slotsom, dat »wij God liefhebben, omdat Hij ons eerst heeft liefgehad.» Die ontleding en beschrijving is de Ethiek ¹⁾ en zij eindigt dus met de Gods-idee, welke is de samenvoeging van al datgene, wat aan het christelijk leven zijn bepaalde gestalte en inhoud geeft. »God is de liefde» — dit is het eindresultaat der Ethiek. Deze uitspraak is dus nu niet een speculatieve, uit bespiegeling opgemaakte stelling. Neen, zij rust op onze ervaring van de verlossing in Christus, op ons wedergeboren leven. Dat is (opdat ik wederom tegen misverstand wake) niet op *mijn* leven, maar op dat der geheele gemeente, gelijk haar historische en statistieke ontvouwing het mij toont. Nu neemt de dogmatiek die Gods-idee van de ethiek over, en beschouwt de zedelijk-religieuze toestanden der wereld in het licht dezer idee. God is ons de God der openbaring, de God des Woords, des Woords dat de wereld draagt en verklaart. Hoe draagt en verklaart het de wereld? Het Woord Gods is in de wereld, God is Schepper, Vader. Het Woord Gods is in de geschiedenis, God is Verlosser, Zoon. Het Woord Gods is in de conscientie, God is Voleinder, Heilige Geest. Ik heb dit alles in mijn opstel »Hoofdvereischen voor de Dogmatiek der Hervormde Kerk» ontwikkeld, en behoef er niet op terug te komen. Om het kort uit te drukken: in de dogmatiek is dat alles wáár, wat noodzakelijk zoo zijn moet indien het nieuwe leven,

---

¹⁾ Ethiek, de theorie van het *zijn*, is geheel iets anders dan *moraal*, de plichtenleer of theorie van het *doen*.

dat uit den Heiligen Geest is, zijn bestaan en zijn loop zal hebben. Hier is dezelfde gang als in de wijsbegeerte. In haar is de grondvraag: hoe kom ik van mijn geest tot de wereld buiten mij? hoe kom ik tot de zekerheid dat aan de indrukken, die mijn geest ontvangt, aan de gedachten die hij zich noodzaaklijk vormt, eene werkelijke wereld beantwoordt, en dat ik die wereld inderdaad zie zooals zij is? Hoe sla ik de brug van mijn inwendig leven tot het buiten mij bestaande? Dit raadsel, waar de onwijsgeerige menigte, en ook menig »wetenschappelijk» denker, eenvoudig over heen springt, vindt zijn oplossing alleen in den *wil*. Op de vraag: wat is er buiten mijn geest waar? is het eenvoudig antwoord: het is zeker, dat gij het goede, het heilige moet doen en als het allerhoogste eeren. Welnu, alles is waar en zeker wat deze uwe taak mogelijk maakt, wat daartoe volstrekt noodig is.

In deze »Stemmen» van onzen vriend Bronsveld gaf ik eenige jaren geleden een verslag van »Het leven en de brieven van Fred. W. Robertson (door Stopford A. Brooke uitgegeven), onder den titel van »Een ridder in het leeraarskleed». In dat edel levensbeeld heeft het mij vooral getroffen hoe Robertson, van het geloof zijner kindsheid langzamerhand tot wegwerpen van alle positieve overtuiging gekomen, eindelijk niets anders overhield dan de naakte zekerheid: »het moet toch goed zijn, het goede te doen.» En dit laatste punt is hem een keerpunt geworden. Van de onwrikbare overtuiging uit: *it must be good to do good* heeft Robertson den gauschen inhoud des christelijken geloofs weder mogen opbouwen, zooals hij het daarna in zijn machtige prediking uitsprak. Ik geloof dat Robertson bij uitnemendheid een beeld van den strijd onzer dagen in zijn geschiedenis teekent. De geheele dogmatische waarheid is bij de kinderen onzes geslachts in kwestie gesteld,

of nog veel erger dan dat. Men beproeft allerlei verdediging. Gij weet dat ik aan die apologie weinig waarde hecht. De aard der zaak en de geschiedenis leert mij, dat de waarheid niet door ons behoeft gehandhaafd te worden, maar wij door de waarheid. Zij handhaaft zichzelf en ons. Doch nu moet men, het is mijn innige overtuiging, tegenover dit geslacht beginnen met hetgeen toegestemd wordt, d. i. de algemeenste zedelijke beginselen. Het »christelijk leven» is niet anders dan eenvoudig het menschelijke, naar luid der Schrift zelve: want ik geloof dat b. v. in Johannes' woord: »de zonde is de ongerechtigheid» (wetteloosheid, anomie) de volkomen eenzelveigheid van de positief-christelijke zedelijkheid met de algemeen-menschelijke uitgesproken is. En nu draagt het zedelijke het ontologische of dogmatische in zich; het is een wortel die, wanneer de zedelijke beschouwing gezond is, de metafysische of godsdienstige waarheid van zelf uit zich te voorschijn doet groeien. Deze taak is zeer zwaar doch schoon. Gelukkig, wie aan haar zijn krachten mag geven, en de »dogmatiek der toekomst» voorbereiden, wier eerste vereischte, ik ben er zeker van, *dit* zal wezen, dat zelfs in het geringste hetwelk beweerd wordt, het ethisch karakter, d. i. de samenhang met de idee van het Heilige, moet aan te wijzen zijn. Want al wat niet uit het geloof is, dat is zonde, ook en vooral in de Dogmatiek.

Het positief-christelijke en het algemeen-menschelijke is één, zeide ik zoo even: en het terrein waarop deze heerlijke waarheid blijken moet, is het terrein van het *zedelijk* leven, dat het ontologische, en dus ook zijn dogmatische beschrijving, uit zich moet doen voortkomen. Met al mijn hart loof en dank ik God er voor dat, nu de »orthodoxen» deze waarheid niet genoeg erkennen, er moderneren zijn opgestaan die haar tot uitgangspunt van hun levensbeschou-

349

wing maken ¹⁾. Het is de schuld der orthodoxie dat deze uit haar kamp door den honger verdreven waarheid nu in het moderne, gekleed en gevoed, als een getuigenis tegen hen opstaat bij wie ze eigenlijk thuis behoort. Tenzij onze erkenning van deze waarheid overvloediger zij dan die der modernen, wij zullen tot de overwinning over hen geenszins ingaan.

Wat de Dogmatiek betreft, ik geloof dat de anthropologische leerstellingen die ter inleiding voor haar zouden moeten dienen, zich ook alle rondom deze groote waarheid, de éénheid van het menselijke en het christelijke, hebben te groepeeren. Gij schrijft mij de meening toe, dat *alle* prolegomena (inleidende beschouwingen) moeten vervallen ²⁾. Maar ik heb slechts van »de oude» prolegomena gesproken: vooral van de uitgewerkte bibliologie, die hun voornaamste inhoud plag te zijn. Wat ik niet kan beamen, is alleen, dat de dogmatiek hare prolegomena buiten hare eigen stof zoekt: d. i. dat zij *apologetische* toevoegselen aanneemt. Ter voorloopige orientatie, om het bestaan der kerk in korte aanduiding te beschrijven, wil ik ook gaarne sommair over de H. Schrift spreken, en mijne portefeuille zou u kunnen toonen dat ik het werkelijk doe in den broederkring dien ik sedert jaren rondom mij verzamel om over deze en verwante dingen te handelen. Beroept gij u op den rechtzinnigen Nik. Selnecker tegen mijn beweren dat deze (de oude) prolegomena eigenlijk een erfstuk uit den tijd van

---

¹⁾ Uitnemende waarheden, dunkt mij, zegt hieromtrent het overigens onstuimige en onrechtvaardige „*Literature and Dogma*” van Matthew Arnold, bl. 211 en elders: en vooral Hermann Weiss, „*die christliche Idee des Guten*”, die vrij wel de hoofdlijnen trekt voor de Ethiek aan welke gij, waarde vriend! een ereprijs zoudt willen toekennen.

²⁾ Bl. 246.

het rationalisme zouden zijn, zoo wil ik er niet op drukken dat deze eerwaardige commentator (geen zelfstandig dogmaticus!) toch tot het begin der symbool-periode behoorde, toen de oorspronkelijke frischheid van het reformatorische leven reeds taande, en dat hij juist ook kenmerkend een apologetisch streven vertoont. Maar wel wensch ik u te herinneren dat het onsterfelijk werk, door Selnecker verklaard, de *Loci* van Melanchthon, *zonder* prolegomena in het licht trad. En ook dat de Institutie van Calvyn (terwijl toch de Hervormde Kerk veel meer verstandelijk-bibliologisch is dan de Luthersche) geen andere prolegomena heeft dan welke wij juist ook noodzakelijk achten, namelijk over de ethische grondbeginselen des geloofslevens: en dat wel zonder ze als een afzonderlijke inleiding vooraan te stellen.

Doch laat mij op mijn eigenlijk onderwerp terugkomen. Wat mij verhindert supranaturalist te zijn, is de groote, voor onzen tijd in mijn oog boven zeer veel gewichtige, waarheid die ik bespreek, namelijk de eenheid van het christelijke en het algemeen-menschelijke. Ik zeide dat ik haar van heeler harte met de modernen geloof. Ja ik houd het er voor dat onder Gods rechtvaardige besturing, die ook over de wetenschap der geloofsverklaring gaat, de modernen levenskracht en invloed zullen houden zolang deze waarheid een onbetaalde wissel blijft, steeds op nieuw door hen aan de orthodoxie voorgelegd. Maar deze éénheid van het algemeen-menschelijke en van het christelijke beweren wij in de dogmatiek en op elk ander gebied geenszins ten gunste van de moderne opvatting, maar van de *bijbelsche* verkondiging. Wat het punt betreft waar het hier op aankomt, de beschouwing van de *natuur*, wij gaan ook hier niet van *benen* uit, maar van *boven*. Dat wil zeggen, wij laten ons ook de vraag naar het wezen der natuur

357

niet door eenige andere beschouwing dan enkel die der Schrift beantwoorden. De supranaturalistische opvatting moge bij u persoonlijk, geëerde vriend! een edeler vorm dragen en aan bezwaren ontkomen die haar bij anderen drukken — ik neem het aan. De ontwikkeling die de rijkdom van uw hart en geest aan dit stelsel verleent, moge het kader van het supranaturalisme niet doen uitspringen en u niet het recht ontnemen, u er in te laten plaatsnemen, — ik neem het wederom aan. Maar zeker is het dat de weerzin dien ik tegen dit stelsel heb, niet alleen een wetenschappelijke, theologische, — maar gij vergunt den man des praktischen levens, het te zeggen — vooral een *pastorale* reden heeft. Ik ben er tegen in naam van den ernst des geestelijken levens. Er zijn vele gemoedelijke bijbelgelovigen die op supranaturalistische wijze meenen, het gebied des geestes, der hoogste waarheid, des Bijbels en zijner verkondiging, *boven* de gewone natuur te moeten stellen. Zij zijn opgevoed in de natuurbeschouwing welke men die der nieuwere wetenschap noemt, en laten haar dan ook voor alles en ten allen tijde gelden, *behalve* voor hetgeen den Bijbel betreft. In den tegenwoordigen tijd, over de gansche uitgestrektheid van het natuurgebied, achten zij geen wonderen mogelijk, neen! een fatalistische beschouwing van natuur en geschiedenis, een heerschappij van wetten die aan het gebied des geestes niet onderworpen zijn en haar eigen onschendbaarheid hebben, wordt gereedelijk door hen toegestemd. Alleenlijk raak hun slechts niet aan den Bijbel! Der nieuwere wetenschap zal men voor haar gebied de rust en den vrede laten die men zelf van haar begeert, doch voor de tijden en toestanden die de Bijbel beschrijft, daarvoor gelde een gansch andere natuurbeschouwing! Zoo wordt voor het bijbelsche een afzonderlijk inzicht voorbehouden, dat men echter terstond

als men tot het gebied des gewonen levens overgaat, ter zijde stelt. Wat ik nu tegen deze beschouwing heb, is niet zoozeer haar onwetenschappelijkheid; neen, veeleer de volslagen onvruchtbaarheid, de schadelijkheid voor het gewone leven, aan deze houding eigen. Men acht zich, wegens zijn eerbiedig geloof aan den Bijbel, voor de eeuwigheid geborgen, maar het leven blijft ongeheiligd. Het gewijde gebied blijft afgezonderd van het natuurlijke, het is bovennatuurlijk, ja! maar dan ook machteloos en onvruchtbaar voor al wat daar buiten ligt. Voor dit laatste geldt een rationalistische beschouwing en een ongeheiligd leven. Zoo vervalt de troost, de heiligende kracht van Jezus' persoon en werk. Zijn opstanding wordt aangenomen, zeker, doch niet als een feit, in *dat* leven volkomen natuurlijk en noodzakelijk, maar als een wonder, even verbazend en onbegrepen als alle anderen, even onnadenkend aangenomen. De geheele persoon des Heeren staat daar met zijn verheven titels, met zijn bovennatuurlijke daden, maar niet als het groote Teeken van de immanentie Gods *in* de natuur, als de kracht die ons gansche leven heiligt omdat in hem de natuur aan den geest onderworpen is gebleken. Volgens dit stelsel is men, met denzelfden heiligen dwang dien het bijbelsche terrein aan het natuurlijke oplegt, vroom in kerk en huisdienst, alledaagsch en ongeheiligd daarenevens. De twee terreinen zijn van elkaar gescheiden voor de beschouwing; en in het leven insgelijks, met een soort van praktisch nestorianisme, wisselen heilige en onheilige, natuurlijke en godgewijde toestanden elkander af. Bij de groote massa blijft dit zoo het gansche leven door. Men eert het heilige, of liever men laat het staan; men is in de leer »blijvende bij hetgeen men zoo geleerd heeft», en in het leven »niet overdrijvende». Maar de krachtige denkers, de ernstige, doortastende karakters werpen met den

tijd het juk dier opgelegde, onvruchtbare bovennatuurlijkheid af, en ruilen met een gevoel van winst dit mengsel van lauwheid en koude tegen den naturalistischen gloed van een consequent natuurlijk, godverzakend leven in!

Ik overdrijf niet. Van waar anders, vraag ik, de poging van vrome en heilige mannen, van wie wij natuurlijk niet loochenen dat zij persoonlijk boven hun stelsel staan, van waar hun poging om de geheel buitengewone bijbelsche, — laat het hier zijn de evangelische — geschiedenis, naar de wetten der gewone geschiedvorsching te willen staven en bewijzen? Vanwaar anders dan omdat zij nog van het natuurlijk, ongeheilgd gebied uitgaan? omdat zij oordeelen dat de heilige geschiedenis op dien bodem staat, en dus ook daaruit, uit den samenhang des natuurlijken levens, gestaafd kan en moet worden?

Want indien de supranaturalist met ons van oordeel was dat de gewijde, bijbelsche geschiedenis *niet* langs den weg der gewone historische methode wetenschappelijk te bewijzen is, hij zou ons, die deze geschiedenis even bepaald en stellig gelooven als hij, niet van miskenning van het historisch karakter des christendoms beschuldigen.

Gij doet zulks, en beroept u daarbij met nadruk op de inwijdingsrede van uw discipel en vriend Dr. E. F. Kruyf, over »de miskenning van het historisch karakter des christendoms.» En zie, ook deze geleerde wijdt twee bladzijden, zaakrijk en humaan als zijn geheele rede, aan het betoog dat de »ethische richting», krachtens haar beginsel, dit historisch karakter miskent.

Hij zelf spreekt dit historisch karakter des christendoms krachtig en schoon uit, en heeft daarin onze algeheele toestemming. Over *de wijze* hoe dit karakter moet gehandhaafd worden, handelt hij niet bepaald, en behoefde dat ook niet te doen, daar zijn doel een ander was. Maar

toch geloof ik, niet veel te wagen door vast te stellen dat hij met u supranaturalist is. Ik maak het op uit sommige uitdrukkingen, bv. uit bladz. 21 waar de aan het supranaturalisme eigen naast- of boven-elkaar-stelling van het goddelijke en menselijke, het natuurlijke en het boven-natuurlijke, zich uitspreekt in de opmerking dat »de H. Schrift naast hare goddelijke ook eene menselijke zijde heeft»; of uit de bewering (bl. 24) dat »de metaphysische zijde der christelijke waarheid geheel buiten de sfeer des gewetens ligt." Maar vooral maak ik het op uit zijn reeds genoemd bestrijden van de »ethische richting," bladz. 24 en 25. Als ik op deze bestrijding ga antwoorden, betuig ik vooraf nog eens mijn hartelijke hoogschatting van dezen uwen geestverwant. Ook hier, als tusschen ons, verdwijnt bij de onverbreekbare gemeenschap in denzelfden Heiland de beteekenis van het theologisch verschil. Dat verschil bestaat echter, en in antwoord op de bedenkingen, te dier plaatse tegen ons ingebracht, zij het mij vergund het te bespreken. Prof. Kruyf beschrijft onder hen die van gebrekkige, althans eenzijdige zielkunde uitgaan, eerst Schleiermacher¹⁾

---

¹⁾ Daar wij Schleiermacher, ondanks de bedenkingen die ook wij tegen hem hebben, zeer hoog eeren en een zekere verwantschap met hem erkennen, die ook Dr. Kruyf, blijken de volgorde zijner behandeling, met recht aanneemt, zoo mag ik niet nalaten bij wijze van aanteekening te kennen te geven dat ik tegen zijne beschouwing van Schl. bezwaar heb. Ik bepaal mij tot wat voor ons onderwerp in aanmerking komt, namelijk wat niet alleen aan Schl. maar ook aan ons doorgaans wordt verweten. Met beroep op Schl.'s voorlezingen over het »Leven van Jezus" zegt Dr. K. als in 't voorbijgaan, dat Schl. »de verschijning van Jezus als iets natuurlijks beschouwt." Deze voorlezingen verdedig ik niet. Maar dat men, na in Rütenick's uitgave bl. 24-37 gelezen te hebben hoe bepaald hij de ebionitische zoowel als de docetische opvatting van den persoon van Christus uitsluit (van § 13 bl. 81 enz. en § 88,4 bl. 15 *der Christl. Gl.* zwijg

dan de »ethische richting». Deze laatste nu miskent volgens hem het historisch karakter des christendoms dáárin, dat zij »steeds nadruk legt op de verwantschap der geopenbaarde waarheid met de behoeften en den aanleg der menschelijke natuur; en de hoofdzaken des geloofs op zuiver zielkundige grondslagen te handhaven, schijnt haar levensdoel.» Daar tegenover ziet Dr. K. in het christendom feit en idee ten allerinnigste verbonden, en daarin bestaat voor hem juist het door ons miskende historische karakter des christendoms. Als voorstanders van deze »ethische richting» haalt hij D. Ch. de la Saussaye en mij aan. Ik bepaal mij tot den eerste. Deze innige eenheid van feit en idee in welke Dr. K. terecht het hoofdkenmerk des christendoms ziet, heeft mijn geliefde ontslapen vriend ontelbare malen niet slechts, als Dr. K., eenvoudig naar Schrift en geschiedenis als werkelijk bestaande voorge-

ik nog) van Schl. beweert dat hij «de verschijning van Jezus als iets natuurlijks beschouwt, zoodat de menschheid, naar pelagiaansche voorstelling, weder haar eigen verlosser wordt,» is mij onverklaarbaar. Schl. leert dat de verschijning van Christus slechts *naar achteren gezien*, met het oog op het natuurlijke zondige leven dat aan het christelijke voorafging, bovennatuurlijk was: maar dat zij het niet meer is *naar voren gezien*, d. i. met het oog op de geschiedenis der kerk die onder 's Heeren invloed en bezieling in 't leven trad. Voorts schrijft Dr. K. aan Schl. de meening toe dat historische feiten »daadzaken des vromen zelfbewustzijns» kunnen zijn. Maar Schl. ontwikkelt in zijn »Reden» hoe in het gevoel der volstreckte afhankelijkheid van God alle betrekking tot de wereld, en zoo ook tot de geschiedenis, uitgesloten is: en in het *Christl. Gl.* beschrijft hij het christendom als een wijze van gelooven in welke alles *betrokken is op*» de door Jezus van Nazareth volbrachte verlossing. De aard dier betrekking wordt dan ald. § 11 en § 91—105 nader ontwikkeld, maar nooit zoo, dat een historisch feit »daadzaak van het vrome zelfbewustzijn» is — wat ik met Dr. K. een onmogelijke zaak noem.

steld, maar uit de natuur der zaak en de zedelijke eischen des geloofs heeft hij haar bovendien bewezen en gestaafd. Hij toonde aan hoe de hoofdfeiten welke de Gemeente op hare feesten verkondigt, eeuwig jong en levende zoowel aan het tegenwoordige als aan het verledene toebehooren. Anders toch hadden deze feiten alleen een wetgevende stelling, dienende om de daarna volgende »waarheden" te verkondigen en te waarborgen: het Pinksterfeest ware zonder beteekenis en het christendom, als zoovele historische godsdiensten, weder eene wettelijke inrichting. Deze innige eenheid van idee en feit, welke Dr. K. meent dat hij miskende, bewees Ch. de la S. daaruit, dat het in de idee van het heilige, van welke wij met Israel uitgaan, ligt dat zij ten slotte tot werkelijkheid komen *moet*; dat zij naar heur begrip niet onverwerklijkt blijven kan, daar er anders een absolute tegenspraak in ons bewustzijn *blijven* moest, de tegenspraak tusschen idee en werkelijkheid, welke God in Israels Messias voor ons heeft opgeheven. Ik geloof niet dat het mij moeielijk zou vallen te bewijzen dat Ch. de la S. *veel krachtiger* dan Dr. K. het historisch karakter des Christendoms bevestigt. De innige noodzakelijke eenheid van feit en idee was de hoofdgedachte zijner uitvoerige, als meesterlijk erkende polemiek tegen het idealisme van Prof. Scholten, tegen wien hij juist geen ander bezwaar had dan het uit elkander rukken van feit en idee. En voor zes jaren heeft de ontslapene op hetzelfde spreekgestoelte op hetwelk hij nu gezegd werd het historisch karakter des Christendoms te miskennen, in *zijn* inwijdingsrede tot hetzelfde ampt¹⁾

¹⁾ »De plaats der theologie in de Encyclopedie der wetenschappen." Wat mij, zijn leerling, betreft, van een »historisch karakter des christendoms" zou ik dáárom liever niet spreken, omdat deze uitdrukking mij voorkomt het »christendom" als historie te miskennen.

het historische van het karakter des christendoms daarin aangewezen, dat het beginsel der theologie een *persoon*, een mensch, Jezus Christus, is. Dat »het geweten kenbron der waarheid” zou zijn, deze geheel verkeerde meening, welke Dr. K. ons toeschuift, en die den zetel der waarheid, de plaats waar God ze in ons openbaart, met de kenbron, d. i. den spiegel met het licht, verwarren zou, heeft Ch. de la S. nooit gekoesterd, nergens geleerd. Dat hij »nadruk legde op de verwantschap der geopenbaarde waarheid met de behoeften en den aanleg der menschelijke natuur”, is inderdaad zijn wettige eeretitel. Maar hoe kan daarin eenige de geringste miskennis van de geschiedenis liggen?

Met de »hoofdzaken des geloofs” die Ch. de la S. »op zuiver zielkundige grondslagen wilde handhaven” schijnt Dr. K. naar het doel zijner rede, *historische feiten* te bedoelen. Hij komt hierin overeen met Dr. Ph. R. Hugenholtz die ¹⁾ als het grondeuvel van onze denkwijz (behalve dat zij het onderscheid tusschen het natuurlijke en het geestelijke z. i. te sterk spant) dit noemt, dat zij »krachtens ons zelfbewustzijn wil uitmaken, niet alleen wat is en wat het hoogste en het beste is, maar ook wat *geschied* is, m. a. w. op welke wijze het hoogste en beste zich vroeger gemanifesteerd heeft en moet gemanifesteerd hebben.”

Het geheele »christendom” is, zooals het eerste gedeelte van dezen brief daaraan herinnerde, *niets anders dan historie*. Ook zijne »leer” verkondigt niet, als een philosophische school, eene of andere boven de historie zwevende, van haar onafhankelijke »waarheid”, maar *bestaat zelve* in de onlosmaakbare éénheid van feit en idée. Is het christendom zelf dus niets anders dan een feit, (een feit ongetwijfeld van geestelijken aard) — dan heb ik tegen den geëerden redenaar dit bezwaar dat hij, door te spreken van een »historischen aard des christendoms” eigenlijk aan de historie te kort doet.

¹⁾ In zijn aangehaalde Opmerkingen enz. bl. 427.

Volgens deze voorstelling zou dan het zelfbewustzijn bij ons oppermachtig op den rechterstoel zitten om te beslissen wat al of niet zal kunnen gebeurd zijn. Maar zij is onjuist. Ons zelfbewustzijn bepaalt volgens ons niet *wat geschied is*, maar *wat wij kunnen zien en kennen* op het gebied der gewijde historie. En zulks om twee redenen. Vooreerst is in 't algemeen het hoogste en edelste slechts door *dat* zelfbewustzijn hetwelk men een »ontvanklijke geest" noemt, waar te nemen. De ziel en bedoeling van Beethoven's muziek is, van de vele personen die haar in de zaal hooren, alleen voor de ontvanklijken merkbaar. Maar ten andere en vooral, het is niet de wijze des heiligen Gods (wij gelooven dat Hij in de gewijde geschiedenis bijzonderlijk handelt) zijn teederste en hoogste daden aan ieder te laten zien. Gelijk een diep karakter zich alleen den edele, die hem verstaat, wil openen, en zich schouderophalend de miskennis der oppervlakkige menigte getroost: gelijk Zaccheus zijn verborgen mildheid alleen aan Jezus openbaarde en zich door de anderen zonder zelfverdediging voor een schramer liet houden: zoo wil God zijn teederste en heerlijkste daden niet als het ware op de straat werpen, en zich daardoor een uitwendige toestemming afdwingen in plaats van de zedelijke toestemming des harten, aan welke Hij alleen waarde hecht. Dit geldt vooral ook van de evangelische geschiedenis. De erkenning van de geloofwaardigheid dezer feiten, die natuurlijk als gebeurde zaken slechts uit de Schrift te kennen zijn, is geen prijs van gewone empirisch-historische bewijsvoering, maar slechts van het deelgenootschap aan den geest die deze personen en toestanden bezielt. Bij voorbeeld een feit als de wonderbare geboorte van Jezus kon slechts door Maria betuigd worden. Maar wie nu door den Geest die haar dit liet betuigen, zich niet leiden liet, be-

kwam geen verder getuigenis en liet de zaak ongelooft. Jezus verbood ook scherpelijk, zijn wonderen alom bekend te maken. Nu gelooft Ch. de la S. dat *wel* de onhoudbaarheid der methode volgens welke het christendom verworpen wordt, maar niet de »wetenschappelijkheid» van het christendom zelf, bewezen kan worden. En ik vraag met hem: hoe kunnen de feiten der heilige geschiedenis ooit anders dan op zielkundige grondslagen gehandhaafd worden? ¹⁾ Neem een of ander wonder, van hetwelk wij bericht in de H. Schrift hebben. De gronden voor de feitelijkheid van dat wonder worden nu metterdaad bevonden wel aan Dr. Kruyf maar niet aan Dr. van Bell, wel aan

¹⁾ Neen, zegt hier wellicht Dr. K. ik sprak van »zuiver» zielkundige grondslagen», d. i. van zulke, bij welke de gewone empirisch-kritische geschiedvorsching buiten rekening blijft. Ik antwoord: *dan* ware uwe beschuldiging onrechtvaardig. De gewone historische kritiek schatten wij zeer hoog, en nemen dankbaar heur ontdekkingen aan. Maar wij gelooven dat zij onvoldoende is op het hoogste gebied, dat der heilige geschiedenis. (Op het lagere ook wel, maar alleen op het hooger gebied wordt dit *merkbaar*). Laat de empirische kritiek $\frac{9}{10}$ van een feit bewijzen, dan is toch het ontbrekende $\frac{1}{10}$ datgene wat eigenlijk de geheele zaak uitmaakt, en dit $\frac{1}{10}$ is kennelijk van zielkundigen aard. Ja, ik beweer zelfs (ofschoon het door de meesten ontkend wordt) dat het eigenlijk met de overige $\frac{9}{10}$ evenzoo is. Want deze »zielkundige grond» werkt door al den arbeid van de kritische behandeling der feiten heen. — Bedoelt Dr. K. echter met »zuiver» zooveel als rein, onberispelijk, *dan* aanvaard ik het. Want zuiver, in *dien* zin, is onze geest niet dan door verbinding met den levenden God, d. i. door principieele uitsluiting van tot dwaling verleidende subjectiviteit, ook van onnauwkeurigheid in het wegen van historische getuigenissen. Tegenover den naturalistischen Buckle eischt Droysen, waar hij de geschiedkunde beschrijft, een *congenialiteit* van onzen geest met het historisch materieel dat voor ons ligt, en zegt dat er anders aan geen verstaan van die getuigenissen te denken valt. Welnu, die congenialiteit bestaat bij »zuiver» zielkundigen toestand.

Dr. Doedes maar niet aan Dr. Kuenen, wel aan Dr. Cramer maar niet aan Dr. Scholten voldoende voor te komen. Van waar dit verschijnsel? Van waar anders, dan van de verschillende »zielkundige grondslagen,» op welke deze mannen (allen uitnemende geleerden) tegenover elkander staan?

Begeerig naar zooveel mogelijke overeenstemming tusschen ons en u, geëerde vriend! kan ik niet nalaten hier mijne meening te uiten dat gij, en niet minder ook uw geestverwante discipel, in den grond toch veel meer dan gij erkennen wilt, onze zienswijze deelt. Ik sla uwe dogmatiek op, en raadpleeg haar omtrent het centrale feit der evangelische geschiedenis, de opstanding des Heeren. (II, bl. 238—249). Hoe welkom zijn mij de verschillende bewijzen, door U voor die opstanding aangebracht. Hoe dankbaar hoor ik er ook de klemmende bewijsvoering van uw amptgenoot Doedes over! Toch lees ik bij u bladz. 242 met volle instemming de woorden: »geen opsomming van zuiver historische gronden kan een ongeloovige tot het geloof (aan die opstanding) bekeeren.» Dat wil dan toch zeggen: de opstanding des Heeren kan niet wetenschappelijk (in den gewonen zin van dat woord) bewezen worden, en het geloof daaraan steunt dus ten slotte op een »zielkundigen grond.» Zal nu die zielkundige grond stevig zijn, dan *moet* toch wel het wonder, op dien grond aangenomen, een in waarheid *natuurlijk* feit zijn, want aan iets anders mag een rechtgeaarde, helderdenkende »ziel» zich niet gewonnen geven. Van deze natuurlijkheid, dezen echt-menschelijken aard van het bovennatuurlijke of het wonder te spreken, noemt gij, we zagen het reeds, een »er op nahouden van een eigen vocabulaire:» en zegt dat het »voor de minsten duidelijk» is. Het laatste stem ik u toe, en kom er aanstonds op terug. Het eerste moet ik af-

wijzen. Ik geloof dat dit spraakgebruik aan den Heer zelve ontleend is (natuurlijk weêr niet wat het woord zelf, maar wat zijn beteekenis betreft) omdat hij ons leert, zijn wonderen en werken, hoe heerlijk en ontzaglijk ze ook mogen zijn, toch als iets *menschelijks* te beschouwen. Want hij maakt de navolging, ja de uitbreiding van wonderdaden voor ons tot plicht des geloofslevens, in die woorden welke wij doorgaands, om aan hun ernst te ontkomen, door vergeestelijkende verklaring verzwakken, of ze trachten te vergeten. Of wat anders is het dat de Heer, als zijn jongeren zich over het buitengewone zijner teekenen verwonderen, hen niet op bovenmenschelijke of bovennatuurlijke eigenschappen van zijn persoon, maar juist op het geloof wijst dat zij met hem gemeen moesten hebben om desgelijks te kunnen handelen? Zie Matth. 17, 16—21: Joh. 14, 10—14 en elders. Dat dit echter »voor de minsten duidelijk is,” ach ja dat stem ik u toe gelijk ik het reeds vroeger deed. Het behoort tot die dingen welke zóó ernstig duidelijk zijn dat men, in zijn geweten gegrepen, ze maar liefst onduidelijk noemt: althans de *meesten* doen dit zeker. Doch laat mij tot 's Heeren opstanding terugkomen. Ik geloof met u dat dit feit niet »wetenschappelijk” kan bewezen worden. Om die overeenstemming met u is het mij te doen, en ik wil mijne meening hier nog met een paar woorden toelichten, om te zien of zij uwe instemming kan verwerven.

Ik geloof dat de thans meest algemeen voor »wetenschappelijk” geldende methode, de empirisch-historische, het niet verder kan brengen dan tot het stellen van het feit dat de discipelen zijn overtuigd geweest van Jezus' lichamelijke opstanding; en dat zij daarop de prediking van het evangelie hebben gebouwd. Hiermede is het feit echter in geen deele »wetenschappelijk” bewezen. Daartoe

toch is noodig dat het onweêrsprekelijk zij (zoover men op historisch gebied tot zoo iets komen kan) *voor elk wiens verstand wakende is*. Maar nu zien wij dat Jezus feitelijk, en de discipelen met hun woord, dit wetenschappelijk-onvoldoende van het opstandingsgeloof zelve als het ware opzettelijk hebben gevestigd. Want de Verrezene heeft zich uitdrukkelijk »*niet al den volke*” maar alleen »den getuigen die van God te voren verordend waren” getoond, en de apostelen en bijbelschrijvers hebben dit erkend, ja er nadruk op gelegd. Deze getuigen waren dus uit een wetenschappelijk oogpunt onbevoegd, immers door hun geloof bevooroordeeld. En toch zij waren, en blijven ons voor altoos de éénige getuigen, aan welke de Heer opzettelijk heeft nagelaten andere, onbevooroordeelde, getuigen toe te voegen. En zoo zien we dan dat Jezus de werkelijkheid zijner opstanding aan eene voor alle verstandigen toegankelijke wetenschap met eigen daad onttrokken heeft. Wij kunnen haar dus, bij alle waardeering van redeneeringen die hare waarschijnlijkheid, of de onwaarschijnlijkheid van haar tegendeel, bewijzen, echter ten slotte, als het er op aankomt, alleen »op zielkundige gronden” d. i. door onze geloofsverwantschap met die eerste »getuigen” aannemen. Maar hoe stevig, hoe heerlijk onomstootelijk staat dan die opstanding! Zonder haar zouden alle vroeger door Jezus verrichtte wonderen *magisch* zijn, werkingen van eene kracht die vreemd en onverklaarbaar, ja tooverachtig in hem was, daar hij dan, na anderen geheel of gedeeltelijk van den ban van 't natuurleven, krankheid en dood, te hebben ontheven, zelf er onder bezweken en in die machteloosheid gebleven zou zijn. De prediking der opstanding is juist weêrlegging van alle magie: Want zij leert verheerlijking van de natuur, d. i. ophouden van alle haar aangedaan geweld, en dus haar volle vrijheid en ontplooiing. Op dien grond is zij ook de prediking der *bekeering*, want zij

roept den mensch van zijn zondige onnatuurlijkheid tot het opstandingsleven, d. i. tot de ware natuurlijkheid gelijk ze aan den Verrezene blijkt, terug. De wonderen des Heeren blijken dus in het licht zijner opstanding, *niet* magische, tooverachtige werkingen te zijn, maar *ethische*, d. w. z. openbaringen van een geestelijk leven, een geestelijke kracht voor welke de natuur vatbaar is, welke zij niet tot haar schending maar tot haar genezing ondergaat. Als zoodanig blijken zij oock, noodzakelijk te wezen opdat Jezus' prediking van het *koninkrijk der hemelen* bestaanbaar zou kunnen zijn. Want hij kon toch dit Koninkrijk, die toekomstige verheerlijking der natuur, niet prediken gelijk hij deed, indien hij niet toonde zelf de Heer der natuur, de koning van dit toekomstig Rijk te zijn, in wien dat rijk zelf reeds *tegenwoordig* was. Daarom zijn de wonderen en de prediking van dat Koninkrijk noodzakelijk en innig met elkaar verbonden. Wie het wonder verwerpt, hij verwerpt ook deze Godsdaad der toekomst, want hij loochent den God der *vrijheid*, d. i. den God die zonder zijn eigen wezen te veranderen, in veranderingen van het schepsel ingaan kan. De prediking van het Koninkrijk stelt eene schepping die *voortgaat* zich te ontwikkelen, niet afgesloten is. Deze voortgang wordt door de vleeschwording des Woords niet belemmerd, niet op tooverachtige wijze verstoord. Die dit laatste beweren, de naturalisten die op grond van de eeuwige vastheid der wetten *dezer* natuur geen opgang, geen ontwikkeling naar boven in haar kunnen erkennen, maar slechts een voortgang die geen voortgang is, die gelijkvloersch in zichzelf terugkeert, — zij moeten ook de intrede van den *mensch* in de schepping, welke toch reeds vóór den mensch bestond, onmogelijk achten, want ook de mensch zelf brengt in haar een bovennatuurlijk leven aan, zijn zelfbewustzijn is niet uit den samen-

hang der natuur te verklaren. Maar juist de mensch was het, door wien de voortgang der natuur moest plaats hebben. Die voortgang had de mogelijkheid in zich, goed of kwaad te zijn. En God moest, tegenover den verschillende gang die nu mogelijk werd, een verschillende houding aannemen. Bij den oprechte kon Hij zich goed, tegenover den verkeerde niet anders dan een worstelaar toonen. Helaas, de ontwikkeling die nu volgde, werd *zondig*. God moest nu straffende Rechter, maar ook Verlosser worden, die de gevolgen van zonde en dood weder opheft. Zoo is het wonder, door hetwelk dit geschiedde, ons niet een ingrijpen van God in de natuur maar een teeken van de immanentie Gods in de natuur; een teeken dat de natuur er niet op aangelegd is om met één slag voltooid te zijn, maar dat zij is een groeiend, zich ontwikkelend, voor geestelijke invloeden vatbaar Geheel. En nu komt het heerlijk feit der opstanding van Christus te staan als uitgangspunt voor het leven der nieuwe menschheid die deze voltooiing der natuur, dit koninkrijk der hemelen, zal aanbrengen door haar Hoofd, dien zij uit den hemel verwacht. Deze kern der menschheid wordt door het besef van den vrede met God, van de volbrachte verlossing gedragen: en zoo blijkt de christelijke kerk, naar Schleiermacher's woord, inderdaad te zijn *het zelfbewust-zijn der menschheid*.

Ik meen geëerde Vriend! dat de werkelijke hoofdzaak van al deze dingen bij u in den grond geen tegenspraak ontmoet.¹⁾ Ik stel er hoogen prijs op, ten slotte

¹⁾ Gaarne breidde ik deze beschouwingen nog verder uit, ook over het oude Testament. [Gelijk de prediking van het Koninkrijk der hemelen de wonderdaden van Jezus onderstelt, zoo is eveneens zonder de wonderdaden Gods die in het Oude Verbond beschreven

nog weder mijn vertrouwen, mijn verzekerdheid uit te spreken dat er tusschen U en ons, tusschen u met uwe geestverwanten en ons, geen ander dan een *godgeleerd* verschil bestaat, maar een verschil dat de éénheid in denzelfden Heiland niet belemmert. Mijn gansche ziel dorst naar aansluiting, naar liefde en vrede. (Er behoeft niet bij gezegd te worden: »niet ten koste van de waarheid», want wat de waarheid opoffert, kan onmogelijk liefde of vrede zijn). Niets is mij meer uit de ziel gesproken dan da Costa's woord:

»Toenaad'ring eischt Gods orde en dezer tijden nood.»

Maar ik ben overtuigd dat alleen persoonlijke, waarachtige wedergeboorte de levensgrond kan zijn die een proefhoudende theologie uit zich doet groeien. Zoo gij of iemand anders mij bewijst dat iets van hetgeen in dit en het vorig opstel geschreven is, met dat beginsel niet overeenkomt, gij zult mij nopen het terstond te verzaken. Ik dank, ja ik mag het niet ontveinzen, ik dank aan de overtuiging die ik in zwakheid belijden mag, vreugdevolle zekerheid des geloofs, geestdrift om te midden van de twijfelzucht die onze maatschappij verteert, in mijne mate te

---

worden, de majestueuze verkondiging van Israels profeten onverklaarbaar. Wanneer wij vóór ons stellen het samenhangend geheel van Israels aard en geschiedenis naar de resultaten der naturalistische kritiek, deze geheele geschiedenis gelijk ze wonderloos zal zijn begonnen en afgelopen — en ik hoor dan daarbij de taal der profeten, dan is, op *dien* achtergrond, deze profetische verheffing een wonderlijk zelfbedrog dat eeuwen lang op dezelfde wijze al deze mannen bevangen heeft, of wel een hoogst onnatuurlijk pathos dat uit den gang der geschiedenis onmogelijk verklaard kan worden. De naturalistische kritiek op Israels geschiedenis kan ik op afzonderlijke punten dikwerf niet wederleggen; maar ééne aanraking des harten met Israels leven gelijk het in zijn uitnemendste schriften ademt, overtuigt ons weér dat die kritiek toch onwaar zijn moet.]

betuigen dat *de waarheid* bereikbaar, ja dat zij *gegeven* is: ik dank haar ook in onze kerkelijke toestanden een vasten blik op den glans des eeuwigen Lichts dóór zwaar overhangende wolken heen. Maar ik weet ook dat zij dit alles niet kan doen als overtuiging op zichzelf, als menschelijk stelsel, maar alleen voor zoover zij den Heer zelve, den Heer die persoonlijk ons leven is, ons verklaart en door die verklaring zijn heerlijkheid iets beter doet beseffen. Eerlang houdt Hij op, slechts »door gelijkenis» tot ons te spreken; en wetenschap en aanbidding, thans nog veelszins van elkaar gescheiden, vallen zalig inéén. Dan vervallen ook voor u en voor mij, voor allen die *onder alle partijen* met meer of minder licht den Heiland hebben gekend en zijn verschijning liefgehad, de arme namen en onderscheidingen met welke wij hier tegenover of naast elkander hebben gestaan.]

J. H. GUNNING JR.

N A S C H R I F T.

Onder het afdrucken ontving ik drie geschriften, over welke nog een kort woord. Vooreerst Uw »partijkeus en partijzucht» — een woord uit het hart dat tot vele harten, gelijk tot het mijne, zijn weg vinden moge. Dan »De toekomst der Dogmatiek,» het antwoord aan u van onzen vriend Lamers. Met leering en dankbaarheid zie ik een en ander van wat ik, naar mijne bevoegdheid, uit pastoraal oogpunt gezegd heb, door zijn rijke wetenschap bevestigd. Het weinige dat ik hem niet kan toestemmen, behoeft nu niet aangeraakt te worden. Slechts spreek ik

mijn vertrouwen uit dat onze vriend, na *deze* mijne bladzijden gelezen te hebben, al kan hij ook nu nog mijn bepaling van de verhouding der dogmatiek tot de ethiek niet billijken, er niet meer, als op zijn 212^e bladzijde, aan zal twifelen of ook wel voor mij, als voor Ch. de la S. »God zelf, de absolute, de levende God, de eerste waarheid, het uitgangspunt van alle onderzoek, het licht op ieder gebied, de eenheid van alle verschijnsel” is. Eindelijk »Nog een woord over het ethisch beginsel” van uwen amptgenoot Valeton Jr. In deze uitnemende toespraak vestig ik vooral de aandacht op wat bladz. 11—14 over »het hellend vlak” gezegd is. Er zijn twee bedenkingen die telkens weêr tegen ons worden ingebracht. Vooreerst »Het geloof is toch uit het gehoor!” Men bedoelt dit in een zin, alsof wij ontkenden dat een uitwendige, verstandelijke kennismaking van den inhoud der Schrift vooraf moet gaan eer de dingen van welke de Schrift getuigt, in ons hart kunnen leven. Zoo het nog noodig is, verklaar ik hier gaarne dat wij zulks in 't minst niet voorbijzien; maar ook dat wij voor *onze* toestanden onder »het gehoor” nog iets meer verstaan dan *het gezicht* van de geschreven letter, — namelijk ook het samenstel van al die levende invloeden die in het gemeentelijk verkeer tot ons komen; reeds te beginnen met onzen Doop, bij welken wij een zeer wezenlijke, doch niet verstandelijk begrepene, verbonds-genade ontvangen: voorts de geheele opvoeding, enz. Ten andere zegt men: »Uwe richting is een brug tot de moderne: veel veiliger is de op alle punten goed afgesloten orthodoxie.” Ik zou hiertegen glimlachend kunnen opmerken, dat de onmetelijke uitgestrektheid dier brug haar dan toch voor ons haastlievend geslacht onbruikbaar moet maken: want vóór zeventien jaren stond ik, volgens hetgeen de waardige Dr. Capadose toen van mij liet druk-

ken, »aan den ingang van het pad van Scherer,» ¹⁾ en zie, zonder dat ik mij beschuldigd gevoel van niet met mijn tijd naar vermogen medegeleefd te hebben, sta ik nog geheel op hetzelfde punt als toenmaals: hoe lang moet het dan nog wel duren eer ik die brug over zal zijn? Doch liever dan op zulke dingen, wijs ik op de waarlijk edele taal van Valeton in de aangehaalde blad-zijden. En met hem zeg ik: o ja, verlangt iemand een *stelsel* dat waarborg zou geven tegen afval, wij beklagen hem diep dat hij het vraagt, maar moeten volmondig verklaren dat *onze* overtuiging althans dien waarborg *niet* geeft.

De »orthodoxie» staat, schijnbaar niets in den mensch zoekende maar steeds op Gods onfeilbaar getuigenis steunende, tegen de »twijfelzucht dezer eeuw» aan alle kanten gewaarborgd. Met bezielde algemeene woorden Gods wijsheid tegenover de dwaasheid der menschelijke wetenschap verheffende, kan zij volstaan met *in het algemeen* aan de kritiek volle vrijheid toe te zeggen, daar zij toch weet, haar *bij elke bijzonderheid* te zullen kunnen terugwijzen. Zij heeft ook voor de groote menigte tegenover onze hoogmoedige »philosophie» een houding van ootmoedige gehoorzaamheid aan God: tegenover de onbeslistheid die wij, om des gewetens wil, op onderscheidene wetenschappelijke punten belijden moeten, een terstond vaststaand, duidelijk antwoord, zoodat men er zich, zonder pijnlijk eigen onderzoek, »bij neêrleggen kan.» Onze overtuiging zal zich dus, vooral in tijden zoo vol partijzucht als de onze, moeten getroosten, niet populair, »niet aller» te zijn. Zij is ook niet van anderen over te nemen: God moet haar ons geven. Wij hebben

---

¹⁾ *Geest en Form*, brief aan een vriend, enz. van Dr. A. Capadose. ('s Grav. Gerretsen 1861.)

het manna niet in welbewaarden en goedomschreven voorraad voor alle toekomst gereed, maar moeten het elken morgen op nieuw met ernstigen arbeid zamelen; en mogelijk geeft God het ons morgen in anderen vorm dan heden. Daarentegen hebben wij het heerlijk voorrecht dat wij aan de kritiek, ook over »het kritiekste" (onze vriend P. D. Ch. de la Saussaye sprak het terecht voor eenige dagen in zijn Inwijdingsrede uit) volle vrijheid van aanval toestaan, wel verzekerd dat zij niets wezenlijks zal kunnen wegnemen, daar dit niet in eenige theorie, welke dan ook, maar in den Heer zelve verzekerd ligt. Wij kunnen tot elke bestrijding zeggen: breek alles af, zelfs zóó dat wij op het oogenblik met deze en gene bijzonderheid werkelijk u niet weêrleggen kunnen, en ook bereid zijn, als het blijken zal dat gij recht hebt, u zulks eenvoudig te erkennen; breek den ganschen tempel af, en in drie woorden: »*Jezus de Christus*" zal ik, zal elk eenvoudig kind Gods, hem in heerlijker gestalte onoverwinbaar weêr opbouwen. Want niet onze overtuiging, alleen de levende Heiland is onze steun en waarborg. Geen andere vastigheid hebben wij dan David had naar zijn woord: »ik stel den Heer geduriglijk vóór mij: omdat Hij aan mijn rechterhand is, zal ik niet wankelen." Het stelsel, orthodox of anders genoemd, is altijd iets dat *wij menschen*, zij het ook op den grondslag der eeuwige waarheid, dan toch altijd met *ons* verstand bouwen: wie daarop steunt, ook al roemt hij onophoudelijk en welgemeend op »enkel genade," zoekt toch, zonder dat hij het wil of weet, zijn vastigheid in hetgeen *in den mensch is*. Wij voor ons gelooven wel is waar, dat de heerlijke leuze: »geen stelsel, maar de levende Heiland zelf" naar *wettige* gedachtenleiding het bepaald eigendom is van hen »met wie wij" (om met Ch. de la S. in de Vereeniging 1861 te spreken) »den

Christus Gods belijden in zijn eeuwige Godheid en schuld-
»uitdelgend verzoeningswerk.” Daarom zal ook niets van
alles wat wij van hunne zijde ervaren, ons verhinderen om
in geestverwantschap (ook al achten zij zich verplicht, die
te loochenen) aan hunne zijde te staan. Echter niet om des
stelsels of der partijschikking wille, maar om den wille
van dat groote beginsel, den levenden Heiland, alléén. Niet
dat wij hoogmoedig wanen »boven de partijen” te staan:
maar wij zijn innig overtuigd dat Jezus Christus met geene
partij, welke ook, solidair is. Doch hoe het zij, en hoe
men zich ook verplicht acht ons te noemen of te rangschikken,
onze geheele ziel en al onze gedachten stemmen in met
het lied:

De grond waarop ik eeuwig bouwe
Ligt niet in mij, maar in Gods trouwe,
En daar alleen op sterf ik, Heer!

's Gravenhage.

J. H. GUNNING JF.

12
871

HET ETHISCH KARAKTER DER WAARHEID.

III.

Het is niet om antikritiek te geven dat ik de reeks van opstellen onder dezen titel (zie Stemmen van W. en V. voor de laatste maanden van 1878) voortzet, thands niet aan het adres van Dr. van Oosterzee, maar aan dat van Dr. A. Kuyper. Antikritiek is doorgaands onnoodig waar het publiek de beide schrijvers kan in handen hebben. Ook zou ik nog niet alleen dáárom de pen opvatten, omdat Dr. Kuyper in zijn opstellen in de Heraut N°. 106, 107, 109 en 110, onder den titel: »Dr. Gunning en de Gereformeerden” herhaaldelijk uitgesproken heeft dat hij zoo men meent verkeerd beoordeeld te zijn, tegenspraak wenscht. Voor tegenspraak, voor waardig en kalm debat, is een atmosfeer noodig die thands zelden waait. Ik kom daar aanstonds op terug, en vermeld nu slechts wat mij voornamelijk tot schrijven drong. Het is wat Dr. Kuyper in zijn »publyek epistel” aan Dr. van Toorenenbergen en ook in de opstellen die mijn naam in den titel voeren, als zijn wensch heeft uitgesproken, namelijk dat er mocht

komen »een wederzijdsch positie nemen met eere, zonder wrevel, alleen om des beginsels wille.»

Ik wensch uit te spreken en eenigszins uitvoerig te motiveeren, dat en waarom ik voor mij althands, al kan ik, zooals ik in mijn »Overlevering en Wetenschap» gezegd heb, niet met Dr. K. en zijn geestverwanten medegaan, echter evenmin tegenover hen »positie nemen» kan.

Sedert jaren is door Dr. K. in zijn polemieek de tegenstelling »ethisch of gereformeerd» in zwang gebracht. Deze tegenstelling wijs ik af. Den smaad, aan de mij dierbare gereformeerde belijdenis daardoor naar de beteekenis der woorden aangedaan, alsof namelijk die belijdenis stond tegenover »hetgeen tot het zedelijk leven behoort,» en dus zelve met dat zedelijk leven niet te maken had, wensch ik niet voor mijn rekening te nemen.

Natuurlijk beschuldig ik Dr. K. evenmin van dit te *bedoelen*. Zijn bedoeling is geen andere dan van een »ethische partij» of fractie of iets dergelijks te spreken, en die dan tegen de »gereformeerde» over te stellen. Maar aangezien er geen »ethische» partij bestaat, loopt toch de gereformeerde belijdenis, zeker niet voor de geestverwanten van Dr. K., maar voor hen die buiten dezen kring staan, gevaar van door die tegenstelling onder een verkeerd, door Dr. K. niet bedoeld, daglicht te komen.

Er bestaat geen ethische partij. Er zijn menschen die het ethisch karakter der waarheid, d. i. haar karakter van alleen door een verwant gemoed, dus door een bekeerd mensch, te kunnen gekend worden, meer dan anderen erkennen. Anderen namelijk erkennen dat karakter persoonlijk ook wel even goed, maar weigeren, in de theologie er van uit te gaan. Nu is men er toe gekomen deze menschen, met een taalverwarring die ik dikwerf, en laatstelijk in het eerste der opstellen waarvan deze bladzijden het derde N^o.

zijn, heb bestreden, deze *mensen* aan te duiden door het kenmerk dat alleen aan *de waarheid zelve*, niet aan personen toebehoort, en hen »de ethischen» te noemen. Bij dit naamgeven bestaat wel is waar eenige afwisseling. Van tijd tot tijd heeten zij bij Dr. K. »de ethische heeren», welk spraakgebruik een (bedoelde of onbedoelde) strekking heeft om deze »heeren» eenigermate van voornaamheid tegenover de gemeente te beschuldigen, en hun recht op den naam van »broeder», dien men in den regel alleen aan erkende »orthodoxen» en slechts met zekere aarzeling aan anderen geeft, in kwestie te stellen. Ook heeten zij de »irenischen». Deze naam wordt dan niet gebruikt in den zin waarin wijlen Ch. de la Saussaye hem in zwang bracht, t. w. in dien van het nadruk leggen op het bestanddeel van waarheid bij den tegenstander ten einde van dit steunpunt uit zijn dwaalleeringen uit de voegen te lichten, — maar heeft in den strijd onzer dagen de (bedoelde of onbedoelde) strekking om een zeker karakterloos heulen met dien tegenstander, een laf vrede-zoeken tot elken prijs, aan te duiden.

Doch hoe dit zij, de »ethischen» of »irenischen» als partij of samenvoeging beschouwd, *bestaan* eenvoudig niet. Vooreerst wordt het even genoemd beginsel, gelijk ik reeds opmerkte, door vele anderen dan de ethisch-genoemden gedeeld. Wij kunnen het nooit uitleggen of altijd hooren wij van die anderen: »ei zoo, meent gij dat gij dit alléén aankleeft? wij even goed!» — alsof wij ooit of ooit op een monopolie in dezen aanspraak gemaakt, en niet veeleer het tegendeel uitdrukkelijk beweerd hadden. Maar wij dan, die althands door een meer bepaald of consequent aanwenden van dit beginsel als theologisch beginsel een zeker groepje vormen, wij zelve, zijn wij het met elkander in alles, of althands in een zeker program, eens? In geen

deele. Alleen het *beginsel* vereenigt ons, in gevolgtrekkingen gaan wij niet onbelangrijk uit elkander. Ik spreek er hier nog niet eens van, dat een niet onaanzienlijk getal supranaturalistische of »gematigd-rechtzinnige" godgeleerden, om hun weerzin tegen »de orthodoxie" of wat onder dien naam gaat, eenvoudig »ethischen" genoemd worden, terwijl zij het beginsel als theologisch beginsel verwerpen.]

Geheel anders staat het met de »gereformeerden." Deze eigenen zichzelf met beslistheid dien naam toe, en sluiten anderen, vooral de »ethisch" genoemden, van elk deelgenootschap daaraan uit. Met kalme verzekering een kring van geestverwanten trekkende, spreken zij van zichzelf als van »de gereformeerden," gelijk wij ons tegenover Franschen en Duitschers, daar verdere verklaring overbodig is, eenvoudig Nederlanders noemen. Of men aan den naam »gereformeerd" ook een *zedelijke* beteekenis hecht, laat ik onbeslist. Aan de eene zijde zou men meenen dat het *niet* geschiedt, omdat men in dit geval toch liever zich door *anderen* dien naam (die dan een eernaam ware) zou laten geven, dan hem zelf aan te nemen. Aan de andere zijde leest men echter bij de »gereformeerden" gedurig dat de »Gereformeerde" *als zoodanig* aan God de eere geeft, zijn Woord gelooft, anti-pelagiaan is, enz. En daar nu binnen den kring der gemeente onder alle belijdenissen algemeen de misdadigheid van het tegendeel van zulk een geestelijk bestaan erkend wordt, zou men hieruit dan weder geneigd zijn op te maken dat de »gereformeerden" zulk een zedelijke hoedanigheid teekenden die zij, tot hun leedwezen, aan de overige christenen moesten ontzeggen.

De dingen nu zoo staande merk ik, de schrijver dezer bladzijden, allereerst opdat ik geheel voor mijzelf, niet uit naam van de door Dr. K. onderstelde ethische of irenische partij spreek. Want vooreerst bestaat die partij niet: ten

andere heb ik met hen met wie ik, behoudens alle verschil, mij het meest geestverwant voel, geen ruggespraak gehouden. Met niemand sta ik in betrekking. Geheel alleen voor mijzelf spreek ik. Niets van wat in dit mijn vertoog staat, mag als bewijsstuk dienen voor hetgeen de »ethischen» gelooven of beweren.

En nu daar Dr. Kuyper ook zeer bepaald *mijn persoon* op het oog had toen hij over »Dr. Gunning en de gereformeerden» schreef, en daarin zijn wensch herhaalde dat wij zouden »wederzijds positie nemen met eere, zonder wrevel, alleen om des beginsels wille —» antwoord ik, gelijk ik zeide, dat ik zulks niet doen kan. En wel omdat zoowel *zijne* als *mijne* houding dergelijk positie nemen verbiedt.

Wat vooreerst de houding van Dr. Kuyper betreft, ik geloof dat die tegen zulk een positie nemen dáárom strijdt, omdat dergelijk positie geven en nemen een zekere zedelijke *gelijkheid* van beide partijen onderstelt. Men staat ieder aan zijne zijde: de zaak is nog onbeslist; beide tegen elkaar overstaande partijen beroepen zich op een hooger rechter en laten de mogelijkheid van eigen ongelijk toe, terwijl zij inmiddels den ander »met eere» op zijn plaats laten. Dit nu doet Dr. Kuyper niet. Ten nadrukkelijkste veroordeelt hij zijn tegenstander, dien hij »ethisch» noemt, in diens *geestelijk* bestaan.

Had ik hier het oog op persoonlijke hooghartigheid of bitterheid bij Dr. K., op feilen in uitdrukking door niet bedwongen hartstocht, ongelijkheden van stemming of iets dergelijks, waarlijk ik zou er niet van spreken. Hoe licht gebeuren zulke dingen den onophoudelijk gejaagden publicist, vooral iemand van de kracht van Dr. K., even als wij ze bij zijn tegenstanders van fijner of grover gehalte aantreffen. Het is zekerlijk niet goed: maar het is

aan de andere zijde kleingeestig, er al te veel op te vallen. Ja het is zelfs gevaarlijk. Licht vindt iemand, wiens geweten getuigt dat hij terecht werd aangevallen, in een bitter of hartstochtelijk woord van den tegenstander een gelegenheid om, daarop vallende, zich als verongelikt voor te doen, en moet aldus, zichzelf en anderen misleidende, den zegen der erkenning van zijn schuld derven. Op zulke dingen zwijgt men, althands in het openbaar, en bidt ze weg. Vergeten we ook niet dat eenforsch karakter, een vurige overtuiging moeilijker tot effen uitdrukking komt dan de kleiner geest van den man die, wel wetende hoeveel de naam van zachtmoedigheid waard is, zijn toorn in de binnenkamer opeet maar zorgt, met marmeren kalnte naar buiten op te treden.

Het zijn nu echter zulke dingen niet, die ik hier bedoel. Ik meen dat indien onzijdige doch ernstige personen uitgenoodigd werden hun oordeel uit te spreken over de wijze waarop van »gereformeerde" zijde tegen hen die »de ethischen" heeten, opgetreden is en wordt, zij van een zeer bepaald *rechterlijke* houding zouden spreken, in welke de kwestie van het wetenschappelijk of kerkelijk gebied, waarop men »met eere" positie neemt en laat nemen, op dat der zedelijke waardeering overgebracht wordt. In den kring van hen voor wie het oordeel van Dr. K gezag heeft, beteekent »ethisch" niet wat het naar de gestadige uiteenzetting van hen die het genoemd theologisch beginsel volgen, behoort te beteekenen, maar zoo-veel als halfgeloovig, zwakbelijdend, achter voorwendselen schuilende, met den vijand heulende. Dit mijn beweren laat zich moeielijk uit afzonderlijke opgaven bewijzen. Het is hier als met eene atmosfeer: verkeert gij er in, gij merkt haar hoedanigheid, maar zondert men scheikundig een deeltjen er van af en geeft het u te onderzoeken,

gij bespeurt niets meer. Ter verduidelijking echter een voorbeeld. Twee mannen, aan theologische geschillen ten eenenmale vreemd, ministers des Konings, van wie de een in zijn persoonlijk karakter in verband met politieke handelingen ten nadrukkelijkste door »de Standaard» veroordeeld, de ander in de tweede Kamer door een partijgenoot van Dr. K. van een minder erg verraad dan dat van Judas Iskarioth beschuldigd werd, zijn in »de Standaard» voorgesteld als »slechts in ethischen zin de christelijke belijdenis toegedaan.» Bovendien noemt Dr. K. deze »ethischen» *voorgevend* evengoed Calvinisten te zijn als de »gereformeerden»; welke aanduiding, schoon later door hem toegelicht als in onschuldigen zin bedoeld, echter naar het meest algemeen gevestigd taalgebruik weinig twijfel omtrent het zedelijk gehalte der aldus genoemden overlaat. ¹⁾ Mocht iemand meenen dat ik op een enkele uitdrukking te veel hecht, zoo ben ik des noods bereid vele dergelijke, liefst *privaat*, uit openbare geschriften aan te wijzen. Hier laat ik het achterwege, omdat het mij er

---

¹⁾ Dit was geen in de haast ontvallen woord. Want Dr. K. verdedigde het daarna als geen beschuldiging van oneerlijkheid insluitende, met een beroep op het Woordenboek van van Dale. Ook van Dale echter verklaart dit »voorgeven,» nevens de ander beteekenissen, ook door »voorwenden,» aan welk woord, volgens hem, de gedachte van valsheid kleeft. Ten overvloede raadpleegde ik een onzer uitstekendste taalkenners wien ik, zonder de aanleiding te noemen, vroeg of het woord »voorgeven» niet *doorgaands* een bijgedachte van oneerlijk voorwenden, misleiden, gerekend moest worden op te wekken. Zijn antwoord was: »naar mijn gevoelen alleszins.» Dat ik dit onbeduidend punt releveer is niet om Dr. K. iets te verwijten, want naar zijn uitdrukkelijke verklaring *bedoelde* hij *geen* oneerlijkheid aan te duiden: naar enkel om te bevestigen wat ik beweer: *feitelijk*, naar de meest algemeene beteekenis der woorden, worden de »ethischen» als oneerlijk gekenmerkt.

niet om te doen is, Dr. K. of zijn geestverwanten te beschuldigen, maar enkel, mijn betoog te leveren voor het ondoenlijke van »met eere positie te nemen.” Ondoenlijk noem ik dit omdat de lezers die Dr. K. volgen, aan den »ethische” geen zedelijk onbesproken karakter kunnen toekennen, en dus ook geen »eere.” Naast sommige uitdrukkingen van hoogachting en liefde voor enkelen, bepaald ook voor *mijn* persoon, staan *doorgaands* zulke kwalifikatiën van de »ethischen,” door welke die lof geheel wordt genentraliseerd en slechts de houding van een persoonlijke exceptie verkrijgt. Op de goede meening van een man dien ik zoo hoog stel als ik Dr. K. doe, stel ik prijs, maar moet haar toch hier buiten rekening laten. De vraag »wat is een ethische, een irenische?” wordt door den eenvoudigen »gereformeerde” onzer dagen, wát hij dan ook als de leerstellige meeningen dezer menschen opgeve, in elk geval door het teekenen van een zedelijk-verwerpelijke gestalte beandwoord. Mij is dit uit veelvuldige ervaring van mijzelven en van anderen als een stellig feit bekend.

Het bedoelde positie nemen wordt, zeide ik, niet slechts door de houding van Dr. K., maar ook door mijn toestand verboden.

Deze toestand is namelijk dat ik, voorzeker, in vele dingen van Dr. K. verschil, gelijk ook het vervolg van dit mijn opstel zal aanwijzen: maar dat ik mij in hoofdzaak *der overtuiging* in geen en deele zijn tegenstander kan voelen en dus ook niet tegenover hem, hetzij dan met of zonder eere, positie nemen kan. Ik wil dit motiveeren.

Dat Dr. K. in zijne beschouwingen van de praedestinatie uitgaat, is voor mij een grond van groote sympathie met hem. Ook ik doe dit. Zoo ik mij niet door Gods vrije genade met alle kinderen Gods eeuwiglijk uitverkoren

wist, ik zou geen enkel oogenblik durven of willen leven. Dit wil niet zeggen dat ik het leerstuk onophoudelijk noem, en telkens van de uitverkoren ziel (tegen de Schrift, die den geheelen mensch uitverkoren noemt) of van het uitverkoren volk zou spreken. Hetgeen ons boven alles vaststaat wordt, juist daarom, slechts zelden genoemd maar altoos ondersteld. De uitverkiezing is mij (Ef. 1) het door den grond bedekte fundament dat alles draagt. Gelijk ik in het natuurlijke niets kan doen, dan omdat ik van nature ben de zoon van dien vader, de medeburger van dat volk, zonder dat zulks telkens ter sprake komt, zoo ook ben en kan ik in het geestelijke niets doen omdat ik door vrije genade uitverkoren ben. Uitverkiezing is de grond der persoonlijkheid. Want de kern dezer leer is, dat het Gode behaagt, tot den zondaar, die in zichzelf met de geheele wereld doemschuldig en verloren is, in een levendmakende betrekking te treden. Alle geestelijke zelfstandigheid, alle moed om te leven en te handelen, alle grond van waarheid in het denken, alle geestdrift, poëzy, ideaalvorming rust hierop. Zoo iemand van deze onontbeerlijke levenswaarheid beweert dat zij een theologische maar niet een anthropologische is, of dat deze twee beschouwingswijzen kunnen van elkaar gescheiden worden, ik begrijp evenmin wat hij zegt als een verloofde jonkvrouw het begrijpen zou als iemand tot haar zeide: »de ondertrouw gaat u niet aan maar alleen den man die u zijne hand bood.» Ik leer deze waarheid niet hoofdzakelijk uit rechtstreeks dogmatische uiteenzettingen als b. v. Rom. 8 en 9, maar uit de gansche geschiedenis naar de heilige Schriften, bovenal uit het leven des Heilands zelf. Eerst als de Uitverkorene (Jes. 42:1) is de Messias mij in zijn heilige menschheid openbaar, en ik begrijp niet hoe iemand, hem alzoo aanziende, zich niet aanbidde met »mijn Heer en mijn

God!" voor zijn voeten nederwerpt. En eerst door hem zijn alle heiligen, zoowel des ouden tijds als der kerkgeschiedenis, en die rondom mij leven in allerlei kerkelijke en onkerkelijke gestalte, mij verstaanbaar. Het is hier de plaats niet om uit te weiden over alles wat deze onuitsprekelijk heerlijke waarheid inhoudt. Slechts dit ééne zij aangestipt, dat wanneer velen, uit misverstand, haar voor eng en benauwd houden, zij voorbijzien dat juist deze leer de gereformeerde kerk wijdhartiger, breeder verdraagzaam dan de luthersche zusterkerk maakt. Daar zij namelijk leert dat 's menschen heil niet door de genademiddelen, Woord en sakrament, *bewerkt* wordt (gelijk de lutherschen leeren) maar door de eeuwige verkiezing, en dat deze verkiezing zich juist door het gebruik dezer (slechts *necessitate praecepti* noodige) genademiddelen bewijst, zoo oordeelt de gereformeerde noodzakelijk milder, voorzichtiger, dan de lutheraan. Deze toch heeft in het gebruik van die genademiddelen een toetssteen in de hand om, wel niet de eeuwige zaligheid maar dan toch, bij verwaarloozing van die middelen, met droefheid de verdoemenis des naasten te constateeren. Daarentegen mag en moet zich de gereformeerde als zoodanig voor andere menschen tot het *judicium caritatis* bepalen, gelijk dan ook het »van zijn staat blijf ik af" een gebruikelijke spreekwijs in zijn mond is. Alleen voor zichzelf is hij in staat en verplicht, over zijn eeuwige lot naar innerlijke ervaring uitspraak te doen. In twijfelachtige gevallen heeft de gereformeerde meer ruimte om met den zielekreet van den angst der liefde die voor anderen het beste hoopt, onder de schaduw van het ondoorgrondbaar mysterie te vluchten, en vast te houden dat onze smeevende bekommring slechts een flauwe afdruk is der eeuwige ontferming, wier wegen en gedachten hooger, eindeloos hooger dan de onze zijn! Doch ik keer tot mij-

zelve terug. Men ziet hoe gewichtig voor mij het geloof aan de praedestinatie is. Ik verg hierbij echter niet van Dr. K. dat hij dit bij mij erkennen zal. Dezen mijn levensgrond toch beschrijf ik niet op dezelfde wijze als waarop hij het met de Hervormers doet: en dit verschil van vorm kan hij onmogelijk als zoodanig erkennen, maar roept, na beweerd te hebben dat ik de praedestinatie zelve blootelijk tot een punt van »leerwijjs» maak, met dan alleszins verklaarbare warmte uit: toe te geven dat dit geschil den kern, den geloofsinhoud niet raakt, dat *nooit!*»

Deze idee is zeer innig verbonden met de denkbeelden »kerk» en »koninkrijk Gods.»

De praedestinatie voorop te stellen, is niet slechts »gereformeerd,» maar algemeen reformatorisch. Met dien naam sluit ik ook hen in die doorgaands de »voorloopers der hervorming» genoemd worden. Reeds Wikef stelde de uitverkorenen, als de eigenlijke heilige kerk, in bepaalde tegenstelling tot de kerk der boozen, de ecclesia malignantium. Johannes Huss, door hem geïnspireerd, wandelt, hoewel met minder oorspronkelijkheid van beschouwing, geheel in hetzelfde spoor. De idee van Huss nu werkt met groote kracht in de reformatische beweging. Zelfs Melanchthon, hoewel in later tijd om bekende redenen voorstander van dezelfde orthodoxie wier praktische heftigheid zijn leven verbitterde, kan toch in de laatste uitgave zijner Loci niet nalaten, in tegenspraak met de strekking zijner overige leer te verklaren dat de ware kerk meestal is »een kleine vergadering, nevens welke een menigte goddeloozen het gebied voert.» Maar het onbetwist meesterschap in behandeling dezer grootsche gedachte behoort aan Kalvijn. Desniettemin is uitsluitend nadruk leggen op Paulus' leertype ¹⁾ oorzaak dat de onderscheiding tusschen

¹⁾ Paulus kent natuurlijk, als alle bijbelschrijvers, de idee van het

»de kerk” en »het koninkrijk Gods,” ééne zijde van de gewichtige waarheid door de hervorming op de roomsche veruitwendiging veroverd, ook bij Kalvijn, die haar erkent, toch in de schaduw trad. In plaats van koninkrijk Gods of van Christus zegt hij sedert 1543 »onzichtbare kerk.” Zoo wordt, ofschoon uitdrukkelijk het tegendeel wordt verzekerd, evenwel feitelijk de meening gevestigd dat de zichtbare en de onzichtbare kerk slechts soortelijk verschillen van elkander, daar zij beide toch »de kerk” zijn. Inderdaad echter is de kerk slechts de aardsche, tijdelijke, met zonde bevleete uitdrukking van het koninkrijk Gods, en dit laatste is het eigenlijk doel van Gods leidingen. Met andere woorden, de »kerk” kan alleen voor den roomsche, die haar met het Godsrijk vereenzelvigt, maar niet voor den protestant voorwerp des *geloofs* zijn: ofschoon de »apostolische belijdenis,” naar den klank, die dwaling onderhoudt. Het denkbeeld »onzichtbare kerk” werd dan ook den hervormers hoofdzakelijk slechts door de polemieken tegen Rome opgedrongen: eigenlijk bedoelden zij het «koninkrijk Gods.” Hiermeê is in samenhang dat de »kerk” bij de gereformeerden, zeker, ook wel als instituut beschouwd werd (ofschoon dit eigenlijk nog meer een roomsche gedachte is) maar toch voornamelijk als orga-

---

koninkrijk Gods. Maar hij is toch de apostel die het meest bepaald de idee der *kerk* of *gemeente* (tusschen die beide bestaat in het N. T. nog geen gekenmerkt onderscheid) in verband tot zijn meer bepaald tot de heidenen gerichte roeping uitsprak. Wanneer men nu, gelijk bij de Hervormers in hun tegenstelling tegen Rome's werkeiligheid noodzakelijk was, zich (onder erkenning van de onfeilbaarheid der gansche Schrift) werkelijk het meest naar Paulus richt, dan komt men er licht toe, de idee van het koninkrijk Gods, terwijl men haar blijft erkennen, in de schaduw te plaatsen en het bijkans of geheel met de kerk te vereenzelvigen.

nisme. ¹⁾ Dat wij eigenlijk niet aan de »de kerk» gelooven, maar aan het *koninkrijk Gods*, deze hooggewichtige waarheid is in de reformatorische, ook in de gereformeerde godgeleerdheid niet streng genoeg toegepast. Vandaar b. v. bij Ursinus, of in het vijfde deel, door Alsted aan de Panstratia van Chamier toegevoegd, een zekere verwar- ring van denkbeelden: of ook in het 27ste artikel onzer Nederl. belijdenis, in de overigens zoo schoone woorden: »deze *kerk* is geweest van het begin der wereld af en zal zijn tot het einde toe, als daaruit blijkt dat Christus een eeuwig *Koning* is, welke niet zonder onderdanen zijn kan.» En hier hangt weer mede samen dat bij de vraag naar de christelijkheid eener kerk d. i. naar datgene wat haar tot het koninkrijk Gods doet naderen, te úitsluitend op de leer- belijdenis, en niet genoeg op *cultus* en *kerkorde* met de haar noodzakelijke *tucht* gelet is. Deze levensuitingen toch zijn der kerke even wezenlijk, onontbeerlijk als de belijdenis.

---

¹⁾ Dat Kalvijn op een bekende plaats in zijn Institutie (IV, 1 § 4) de kerk Moeder noemt, neemt niet weg dat zij naar gerefor- meerde beschouwing toch eigenlijk uit de christelijkheid der chris- tenen, gewrocht van den Geest des levenden Hoofds, telkens opnieuw te voorschijn komt, en veel minder (als bij de Lutherschen) aan het *begin* der levensontwikkeling als dragende bodem staat. Bij de gereformeerde dogmatici vindt men zeer dikwijls, ten gevalle van de beteekenis des Doops, welke zij niet willen prijsgeven, een zeker wankelen tusschen de voorstelling dat de onzichtbare kerk de »ge- roepene uitverkorenen» en de andere, dat zij slechts de »uitverkorenen,» zonder meer, bevat. Maar in elk geval staan naar gereformeerde beschouwing de personen, de uitverkorenen die dan te zamen de »onzichtbare kerk» uitmaken, vóórop, en trekken meer de aandacht dan de vorm dien hun vereeniging tot één geheel aanneemt, m. a. w. dan de kerk. Ja menigmaal wordt het woord »de kerke» slechts gebruikt om eenvoudig »al de uitverkorenen» te zeggen. Zie Alfred Krauss, das protest. Dogma von der unsichtb. Kirche 1876.

Ik stip deze hoogstbelangrijke punten hier slechts met een enkel woord aan, daar het mij niet om behandeling van die leerstukken maar om iets anders te doen is. Namelijk ik geloof dat Dr. K. veel meer dat het mij mogelijk is, op het karakter van *instituut te zijn*, bij de kerk nadruk legt, ofschoon hij ook haar karakter van organisme te zijn uitdrukkelijk erkent. Een praktische, primesautière¹⁾ geest als de zijne heeft aan vaste omtrekken behoefte. Hij kan er niet buiten: vooreerst in het *eigen* kamp, ten behoeve van de goed georganiseerde orde en tucht die zoowel in de kerkelijke als in de staatkundige afdeeling van dat leger heerscht. Maar dan ook hindert het hem, dunkt mij, geen even vast gesloten leger *tegenover zich* te zien waar hij, in het besef van de kracht zijns wapens, tegen in gaan kan. Vandaar de bekende klassificatiën, door welke hij zijn tegenstanders indeelt. Daarom moet er ook een »ethische» of »irenische» partij zijn, met vastgesloten gelid en leus. ²⁾ Hun leer moet

---

¹⁾ Dit woord van Montaigne drukt, dunkt mij, juist uit wat ik hier wil zeggen.

²⁾ Geheel in denzelfden geest wordt in N°. 110 van »de Heraut» gebillijkt dat Dr. K. in zijn *Revisie*, enz, Dr. van Toorenenbergen, naar gezegd wordt, als »leider en woordvoerder» der »ethischen en irenischen» heeft aangemerkt. Bestonden er »ethischen,» wrongen zij zich tot een partij, en vergaten zij Rom. 8, 14 zoowel als den afkeer van Ch. de la S. om zichzelf of iemand anders op geestelijk gebied als »leider» aangemerkt te zien, dan geloof ik dat Dr. v. T. zeker door hen allen even gaarne als door mij als zoodanig begroet zou worden. Doch deze onafhankelijke geleerde zou, bedrieg ik mij niet, die eere, welke ik anders met dezen schrijver R van harte »welverdiend» zou noemen, niet aanvaarden: want tegen de toepassing van het ethisch beginsel door Ch. de la S. zelve (laat staan dan door ons dii minorum gentium) heeft hij, bij hartelijke broederlijke verwantschap, toch altoos een zeker bezwaar doen gelden.

duidelijk geformuleerd vóór hem staan: hij wenscht dat zij »zeggen, onbewimpeld zeggen, wat zij willen:» hij moet in eenige bepaalde artikelen kunnen opgeven: »de ethischen» of »de irenischen leeren» om daar dan even bepaald het: »maar de gereformeerden leeren» — — in even zoo vele artikelen tegenover te kunnen stellen.]

Wat ik hier uitspreek is slechts een gevoel, een besef, uit aandachtig overwegen van de voor mij in menig opzicht sympathetische, in andere opzichten vreemde, in alle opzichten belangrijke, publieke persoonlijkheid van Dr. K. opgemaakt. Dwaal ik hierin, ik zal dien indruk gaarne laten wijzigen. Maar is hij juist, gelijk ik durf vertrouwen, dan ziet men ook dat het Dr. K. krachtens die persoonlijkheid hoogst moeielijk moet zijn, van zijne zijde uit te voeren wat hij toch ongetwijfeld ter goeder trouw heeft toegezegd, namelijk een »positie met eere, om des beginsels wille,» te geven aan hen die hij »de ethischen» noemt. Inderdaad, ik geloof dat indien ik ergens in onze kerk of gemeente de lieden aantrof die den algemeenen indruk bij mij opwekten van het karakter door Dr. K. sedert jaren aan hen die hij »de ethischen» noemt, toegekend, ik hun niet gaarne van mijne zijde een »positie met eere» zou gunnen, aangenomen dat ik over zulk een positie te beschikken had. Verre zou ik dan, naar ik hoop, alle onbroederlijke hooghartigheid trachten te houden: maar ik ontveins niet dat hun geheele geestelijke physionomie bij mij zeer weinig lust zou wekken om in nader betrekking tot hen te treden. Liefst liet ik hen aan de ontbinding over die uit het tegenstrijdige van hun houding, en de weinige degelijkheid van hun geloofsopvatting welhaast, dunkt mij, volgen moest als de logika der waarheid en de ernst onzer tijden dit krachteloos middenstuk tusschen orthodoxie en modernisme naar verdienste tot pulver kwam stooten.

Er kan dus, mijns inziens, om de opgegeven reden aan een soort van wederzijdsche erkenning niet gedacht worden. Met vollen, bepaalden ernst beweer ik op den bodem der belijdenis onzer vaderen te staan. Maar ik erken tevens dat, naar de begrippen van welke aan »gereformeerde'' zijde wordt gedacht en gehandeld, deze mijne aanspraak niet kan worden erkend, en verg dus ook van deze broeders zulk een erkenning niet. Den naam »gereformeerd'' moge men mij vrij ontzeggen.

Wederkeurig kan ik de geestelijke beweging, die zich onder leiding van Dr. Kuyper in ons land sedert eenige jaren met zooveel kracht vertoont, niet zoo eenvoudig en alsof niet de minste twijfel aan deze hoedanigheid mogelijk ware, met hare aanhangers zelve gereformeerd noemen. Ik heb hier echter slechts een instinctief besef, dat ik noch met genoegzaam bijbrengen van duidelijke feiten verdedigen, noch ook verzaken kan, en dat ik daarom niet dan aarzelend uitspreek. Ik zie bij deze broeders, schoon hun beweging mij in haar geheel te haastig voortuitsnellende voorkomt, echter niet in waarheid den voortgang, die mij hier bovenal noodig schijnt. Zou men hun toevoegen: »gij legt u bij de beslissingen der vaderen neer!'' men zou *in algemeene woorden* ten allernadrukkelijkste worden afgeslagen. Met kracht en gloed zou dan door hen, en zonder eenigen twijfel oprecht, geandwoord worden: neen, neen, de Vaderen binden ons niet, Gods Woord alleen! Maar wat men *in het algemeen* zegt, en uit overtuiging zegt, zie ik niet *in bijzonderheden* gestaafd. Wanneer iemand mij aanwijst, dat ergens in de Heraut verklaard is: »hoor, o christenvolk, o gereformeerden! op dit bepaalde punt spraken onze vaderen aldus, maar om des Woords en des gewetens wille leeren wij iets anders en spreken dus hier, eerbiedig maar duidelijk, onze Vade-

ren tegen!" — dan zal ik terstond erkennen, gedwaald te hebben. Maar ik herinner mij zulks niet. [Heb ik hierin recht, dan wordt deze »gereformeerde" beweging door vele sympathiën geschraagd die, zoo hare dragers volledig ingelicht waren, zich zouden onttrekken. En is dit laatste waar, dan moet ik de beweging, schoon hulde doende aan de volkomen correctheid, waarmeê elk artikel der belijdenis wordt beaamd, toch in haar motief ongereformeerd noemen. Want dan is schrandereid, berekening, politieke schikking daarin. En het heerlijk beginsel onzer Vaders: »*de eere Gods in alles voorop!*" eischt argelooze zelfovergave, duldt geen partijberekening. Een krachtig en beleidvol man, een goed georganiseerde partij wil en zal slagen, maar een gereformeerd man behoeft niet te slagen, hij ziet naar het succes niet om. Dezen argeloozen eenvoud nu kan ik in de polemiek van vele »gereformeerden," in de wijze waarop zij hun tegensprekers aan hun geestverwanten voorstellen, en in veel dat hiermeê samenhangt, niet opmerken. Antwoordt een dezer broeders mij hierop: ei zoo, gij houdt uzelfen dus hierin voor heilig? dan zeg ik zeer bepaald *neen*. Maar den eernaam »gereformeerd" (in mijn oog is hij een eernaam) geef ik mijzelfen dan ook niet.]

Om al het hier betoogde meen ik dus dat aan een »wederzijdsch positie nemen met eere" niet gedacht kan worden. Ik schat deze broeders hoog en erken van heeler harte (zie »Overlevering en Wetenschap") een kern van waarheid in hun streven, waaruit ik voor gemeente, kerk, vaderland en wetenschap een zegen verwacht. Maar ik kan niet tegenover hen positie nemen. Ik voel mij aan hen verwant, doch zie ook in wáárom zij van hunne zijde die verwantschap moeten bestrijden, en berust daarin.

Onder dit »berusten" versta ik een eerbiedig en opmerk-

zaam hooren naar hun bedenkingen, meestal zonder repliek. Dit laatste niet uit wrevel noch (geloof ik) uit machteloosheid, maar omdat ik liefst door thetische uitspraak van eigen overtuiging voor mijn klein deel meê de toestanden help ontwikkelen, en van polemieek een afkeer heb. Een enkele maal echter is zelfverdediging niet ongepast. Sommige vrienden hebben mij gezegd, dat het hier zulk een geval was. Daarom andwoord ik nu Dr. K.

Ik ben schier verlegen, te moeten aanvangen met de opmerking dat, onder hen die mij de eer aandoen van mijn houding of naam te willen bepalen, verschillend gedacht wordt.

Terwijl toch Dr. K. mijne richting »op alle gewichtige punten der leer, in wat Kalvijn eigenaardig kenmerkte, voor wie dieper ziet, vlak tegenover Kalvijn te staan komende” acht, en een zijner geestverwanten mij geheel buiten de christelijke belijdenis verklaarde te verkeeren, zonder na herhaalde inlichting omtrent het tegendeel, ook van Dr. K. zelve, die verklaring terug te nemen, noemde kort geleden niet alleen een beroemd rechtzinnig hoogleeraar ten onzent mij overdreven gereformeerd, maar sprak ook een aan onze kerkelijke toestanden geheel vreemd, duitsch beoordeelaar van een door mij in zijne taal geschreven boekje, misbillikend over mijn »pointirt reformirt” standpunt ¹⁾. Waar ik zelf mij acht te staan heb ik reeds gezegd. Doch gereedelijk erken ik, aan de verhouding tot het *verleden* onzer kerk niet zooveel waarde te hechten als aan die tot de *toekomst*. Ik geloof niet

---

¹⁾ In een recensie van mijn Vortrag ü. die objektive Wahrheit des Gemeindebekennnisses, in het tijdschrift Beweis des Glaubens, Nov. 1879.

aan een denkbeeldige »kerk der toekomst" maar aan de toekomst des Heeren.

Wanneer ik zeg daaraan te gelooven, dan bedoel ik echter niet dat de »gereformeerden" aan die toekomst *niet* zouden gelooven. Mijn betuiging: ik doe dit, wil niet zeggen: gij mijn broeders doet het *niet*. Het is hier even als met het »ethisch" beginsel, namelijk de waarheid dat ZOO EEN MENSCH NIET WEDERGEBOREN WORDT, HIJ HET KONINKRIJK GODS NIET KAN ZIEN¹⁾. Ook hiervan beweer ik niet dat anderen, b. v. de »gereformeerden," het niet even goed als wij erkennen zouden. Want juist dat wij geenszins uitsluitend op het beginsel aanspraak maken, juist dit is de reden waarom het verkeerd is, (de taalverwarring nu daargelaten) om van »ethischen" te spreken. Staan zij, die met dankbare gehechtheid den voorgang van wijlen de la Saussaye gedenken, zonder hem slaafs te volgen, eenigzins dichter bij elkander, dan is het eenvoudig omdat zij het beginsel theologisch met meer nadruk overal meenen in het middelpunt te plaatsen dan andere broeders dit doen, maar niet omdat zij hun de erkenning van die waarheid ontzeggen zouden. Op gelijke wijs is het met het geloof aan de toekomst des Heeren. Dat wij ons geen uitsluitend bezit van deze verwachting toekennen, zouden wij niet behoeven op te merken, indien wij niet, naar dergelijke aanleidingen, duchten moesten dat een booze geest Dr. K. en de »gereformeerden" in 't oor zou fluisteren: »ei zoo, zij houden zich dus voor zooveel beter dan anderen; ware het hun niet beter, zich nederiger aan te dienen?" Wij gelooven voorts, dat deze verwachting ook ons kerkbegrip en onze kerkelijke houding behoort te bepalen. De verwachting van Jezus' toekomst heldert ons het raadsel

¹⁾ Dit is uitvoerig ontwikkeld in het *eerste* dezer opstellen.

390

der kerkgeschiedenis (gelijk van de geschiedenis in 't algemeen) op, en leert ons in het heden als in een tijd van overgang van de belijdenis-kerk tot de belijdende gemeente, van gedaanteverwisseling niet tot ondergang maar tot hooger leven, het innigste belang stellen. Want aan die gemeente zijn door den Heer de sleutelen van het koninkrijk der hemelen gegeven, d. i. de volmacht om tot den toegang derwaarts het middel te zijn, een gemeenschap om daartoe voor te bereiden en in te leiden. En in onzen tijd van transformatie achten wij dringend noodig, in alles tot den levenden persoon des Heeren Jezus terug te gaan, ten einde de levensvatbaarheid van alle overgeleverde dingen aan Hem, die alleen oordeelt, te meten. Ook hier meene geen »gereformeerde» broeder, dat wij ons dezen teruggang tot den levenden Heiland uitsluitend toeschrijven. Dr. Kuyper, met blijdschap lezen wij het op de schoone bladzijde 128 van »Ons Program», doet hetzelfde, alleen verklaart hij meer dan wij den Christus naar de in de gereformeerde kerk heerschende, eenigszins aan het nestoriaansche dualisme herinnerende beschrijving zijner heerlijkheid. Hieruit volgt ook voor de beschouwing van de kerk en hare ordeningen de grondregel, dat o. i. alles moet gaan *van binnen naar buiten*, op de wijze zooals dit uitvoeriger door de la Saussaye in zijn »De crisis, kerkelijke tijdvrage» (1868) en ook door mij in »De kracht der waarheid tot overwinning ook op kerkrechtelijk gebied» (1864) voor de omstandigheden van die dagen werd beschreven. Over de la Saussaye, en onze verhouding tot hem, nog een woord. Schijnt mijn gezegde dat »er een profeet in ons midden geweest is» aan Dr. K. toe, bij den gewonen lezer de voorstelling te wekken alsof ik genoemden ontslapen leeraar met dragers van Gods bijzondere openbaring als Samuel, Elia of Jesaia gelijk stelde, ik

391

geloof dat deze aan Ezech. 2, 5 : 33, 34 ontleende spreekwijjs te dikwerf in den eenvoudigen zin van »naderhand zal men inzien dat hij gelijk had" — zooals ik het bedoelde — gebruikt wordt, dan dat wij voor het genoemd misverstand zouden behoeven te vreezen. Bij die gelegenheid vermaant Dr. K. mij tot nuchterheid, nederigheid en liefdevolle bescheidenheid in het oordeelen. Ik neem die vermaning, ook van hem, dankbaar aan, en geloof wel haar noodig te hebben. Maar van de bepaalde toepassing, door hem gemaakt op hetgeen ik bij deze gelegenheid gezegd heb, valt het mij moeielijk het recht te erkennen. Uit te spreken dat naar ons oordeel een rechtvaardig gericht Gods over onze belijdeniskerk gaat, zou, dunkt mij, dan alleen van mij aanmatigend en bitter en als een spreken van Jobs vrienden tegen dezen aangevochtene zijn, indien ikzelf, als Elifas of Bildad, buiten die oordeelen Gods stond en indien daarbij, het gansche voorgeslacht wegvallende, alleen de hedendaagsche »gereformeerden" onze kerk waren. Immers, Jobs vrienden kenden hier geen historische overlevering, maar zeiden eenvoudig: gij, o Job! wordt door Gods oordeelen getroffen (wij niet mede) en dus hebt gij zeker gezondigd. Nu valt het mij echter zwaar, in Dr. K.'s gedachte die, zoo de vergelijking juist is, hier ten grondslag moet liggen, in de gedachte: »de hedendaagsche gereformeerden zijn, met uitsluiting van alle anderen, onze belijdeniskerk, (let wèl, niet »de alleen getrouwen aan de belijdenis dier kerk," maar *de kerk zelve*, want ik zeg niet dat het oordeel gaat over de *belijdenis*, maar over de *kerk* die haar heeft) — het valt mij zwaar, in die gedachte van Dr. K. hetzij een voorrang in nuchterheid en nederigheid boven de mijne, hetzij historische juistheid te erkennen. Want, om mij tot het laatste te bepalen, ik geloof dat zoowel het voorgeslacht b. v. van 1648 af, als de

hedendaagsche hervormden van verschillende kleur die rondom de »gereformeerden» leven, tot het geheel van die kerk, die belijdeniskerk, behooren. En onze tijdgenooten mogen hunne belijdenis, naar het oordeel der »gereformeerden», allen zoozeer schenden dat niemand dan zij alleen op den naam »gereformeerd» recht heeft, — toch plaatst die schending hen niet feitelijk buiten deze kerk, maar stelt hen alleen als ontrouwen ten toon. Wanneer nu b. v. ik, die mijzelf ook tot die kerk reken, op bladz. 38 van mijn geschrift »Overlevering en Wetenschap» zeg, dat dit (t. w. dat de revolutie der vorige eeuw die kerk reeds inwendig ontbonden vond en haar kader voor zichzelf misbruikte) — dat dit een rechtvaardig gericht Gods was, dan sluit ik, de nawerking van die gerichten ook in onzen tijd meenende te zien, mijzelf noch van de schuld noch van het lijden, hiermeê verbonden, uit. Evenzoo, als Dr. K. van mij leest: »weinigen maken ernst met de waarheid dat de Heilige Geest is uitgestort» — dan »fluistert hem (en de »gereformeerden») een booze geest zoo licht in het oor: ei zoo, zijn dat maar zoo weinigen? Dr. Gunning en zijn geestverwanten dan toch wel.» Voor zulke influisteringen erken ik mij, helaas! even ontvankelijk, wellicht meer, dan Dr. K. Maar toch herinner ik mij niet, als ik zeer dikwerf, laatstelijk nog in het aanvangsnommer van de Heraut van dit jaar, Dr. K. met instemming hoorde betuigen dat allerlei zonden in onze maatschappij en kerk de overhand namen, daarbij de inboezeming in mij te hebben bespeurd: »ei zoo, Dr. K. houdt dus zich en zijn geestverwanten voor heilig!» Ten overvloede heb ik op bladz. 9 van het besproken boek gezegd: »ik beweer natuurlijk niet, dat zij die onze godgeleerde stelling verwerpen, daarom persoonlijk voor zichzelf niet even goed als wij, of beter dan wij, met

390

bekeering en vernieuwing ernst maken." Van harte stem ik intusschen met Dr. K. in dat onze vrijmoedigheid om van eenige waarheid te getuigen, in nauw verband behoort te zijn met ons persoonlijk beleven van die waarheid. Daarom moet ik, helaas! blijven bij wat ik, in het tweede dezer opstellen, aan prof. v. Oosterzee schreef: »het is niet goed zijn binnenste te zeer bloot te leggen, maar wel kan ik u zeggen dat onze wetenschappelijke opvatting ons een onophoudelijke boetprediking is: dat wij, om iets te gevoelen van de onuitsprekelijke geesteloosheid waarin onze kerkelijke en theologische toestanden liggen, niet noodig hebben op *anderen* te zien: dat wij met de diepste schaamte de verhevenheid indenken der zedelijke begrippen die noodig zijn, opdat onze geest de dogmatische waarheid kunne wagen uit te spreken." Dr. K. heeft boven mij de eigenaardige ervaring gehad, »telkens en telkens weêr jonge freuletjes van het afbreken der belijdeniskerk, en naaistertjes en dienstmeisjes van de rechtvaardige gerichten Gods te hooren spreken," en stelt dit met mijne overtuiging en spreekwijs in oorzakelijk verband. Ik heb tot nog toe niet hoofdzakelijk bij personen van dien stand, leeftijd, beroep en kunne dit verschijnsel opgemerkt. Maar alhoewel de oorzaak van onbevoegd en opgeschroefd spreken meer in een onder *elke* overtuiging nog dikwerf blijvenden hoogmoed des harten, dan wel bepaald in de *mijne* ziende, hoop ik mij toch de waarschuwing van Dr. K. ten nutte te maken.

Die waarschuwing zou in hetgeen ik schreef, meer aanleiding vinden indien ik, zooals Dr. K. leest, gezegd had dat »de gereformeerden in beginsel roomsch zijn." Maar de voorstelling die hij in dit deel zijner kritiek van mij geeft, is niet juist. Ik heb, zooals Dr. K. zelf overdrukt, niet geschreven: »de gereformeerden", maar »het prote-

stantisme dat — — een macht als kerk wil zijn;” zooals ik dan ook op de volgende bladzijde lutherschen en gereformeerden samenvat. En ook heb ik niet gezegd, dat »de belijdenis onzer kerk zulk een macht wil zijn,” zoodat ik daarmee dan, Dr. K. vraagt het in die onderstelling terecht, »aan de eere en de nagedachtenis onzer vaders tekort zou doen” — maar ik heb juist uitdrukkelijk gezegd dat mijne opmerking *niet* geldt voor de protestantsche kerken uit den tijd der hervorming, maar wel voor het confessioneel streven van *onzen tijd*.

Nu vraagt mij Dr. K.: »Indien een kind van God leeft uit Woord en Geest, en nochtans bij het huren van een huis een »aardsche rechtsbepaling” in den vorm van een huurcedul eischt, valt zulk een daarmee van zichzelf af? En zoo ook, omdat de kerk van Christus geestelijk alleen leeft uit den Geest, werkende door Woord en Sacrament, valt ze nu daarom van zichzelf af, indien ze »aardsche rechtsbepalingen” maakt, om een loochenaar van Gods Woord te bannen uit haar gemeenschap?”

Mijn antwoord is: ja, dan valt zij van zichzelf af, wordt in beginsel roomsch. Met »in beginsel roomsch” bedoel ik vooreerst niet de *personen* (gelijk Dr. K. mij laat zeggen) die dikwerf beter dan hun stelsel zijn. Ten andere bedoel ik niet dat de protestantsche, gereformeerde orthodoxie in de uitdrukking ook maar in 't geringste verzaakt wordt; maar dat hier terugkomt datgene wat juist den roomschen geest van den oorspronkelijk protestantschen onderscheidt. Namelijk protestantsch is, dat de vernieuwde, door den Heiligen Geest geschapen persoonlijkheid haar eigen gewisheid uitspreekt, en niet verder gaat dan te betuigen wat God gewerkt heeft in haar: terwijl daartegenover in beginsel roomsch is, dat een zeker kader, in kerkvorm of leer, dáár sta, en als de waarheid betuigt

595

worde om 't even of de belijdende persoon er zijn eigen leven meê uitdrukt of niet. Zoo sluipt dan, terwijl de protestantsche orthodoxie in uitdrukking volkomen gehandhaaft blijft, toch de roomsche veruitwendiging weder in wanneer men, als lutheraan, van het belijden van de eigen zekerheid der rechtvaardiging, des kindschaps, tot het betuigen van de zekerheid van de waarheid der Schriftleer omtrent de rechtvaardiging afdaalt; of wanneer men als gereformeerde, van het belijden: »ik ben met alle kinderen Gods uitverkoren» (Catech. 54e Andw.) komt tot het betuigen: er is, er bestaat ('t zij ik er deel aan hebbe of niet) een uitverkiezing¹⁾. Hier vrees ik wel, helaas! van anderen maar niet van Dr. K., dat dit mijn gezegde van zijn samenhang losgemaakt zal worden, en men zal schrijven: »hoort, hoort! Dr. G. beweert dat het roomsch is, te zeggen, er is een uitverkiezing!» Doch een ernstig man zal mijn bedoeling verstaan. Zij is, dat het keerpunt des reformatorischen levens is de *nieuwe persoonlijkheid*, waarin Gods genadewerking, in den mensch indalende, van rechtvaardigmaking tot heerlijkmaking voortgaat. Doch wanneer, door verzwakking van dit persoonlijk leven, deze continuïteit van het genadewerk Gods schuil gaat, dan wordt (de herderlijke ervaring bevestigt het gedurig) de toegerekende gerechtigheid doel en rustpunt in plaats van aanvangspunt, in het roomsche, van buiten toegevoegde (hoezeer in de leer verfoeid blijvende), het donum superadditum der roomsche kerk, dat nooit tot het eigen wezen des menschen wordt, treedt werkelijk hier in beginsel weder op. Een dergelijke

---

¹⁾ Evengoed als »in beginsel roomsch» kan men zeggen: »in beginsel rationalistisch.» Ik acht niet moeielijk, historisch aan te wijzen hoe b. v. de formula consensus helvetica, de triomf der orthodoxie, den weg voor het (door Heidegger ten diepste verfoeide) rationalisme gebaad heeft.

gang nu heeft ook op het gebied van kerkorde en kerkbouw plaats, wanneer men aardsche rechtsbepalingen in de kerk, als ware zij een staat, ter machtsbetooning laat gelden. Wat is een »aardsche rechtsbepaling?» Dr. K. geeft het zeer juist te verstaan door zijn vergelijking van een gehuurd huis, welke hij door een »zoo ook» op de kerk toepast. Een gehuurd huis is een kader dat min of meer toevallig en willekeurig, door uitwendige omstandigheden den huurder komt omsluiten. Het is niet, als een eigen gebouwde woning, uit den eigenaar gegroeid en dus juiste uitdrukking van zijn leven en zich bewegen: neen, hij is er van buiten af in komen wonen en moet het, op kleine wijzigingen na, nemen zooals het is. Nu geloof ik dat de kerkvorm, de geheele aardsche verschijning der kerk, wel uit de toegeëigende bestanddeelen dezer wereld samengesteld, maar toch, wat werking en inrichting betreft, geheel uit het leven der Gemeente zelf gegroeid moet zijn. Het leven der Gemeente is de Heer Jezus zelf, door den Heiligen Geest in haar wonende: of wil men, de rechtvaardigheid uit het geloof of de verkiezende genade, welke geestelijke ervaringen ik in den grond voor dezelfde houd. Zoo moet het zijn naar Gods Woord, en zoo was het ook in de eerste gemeente. Zoo wilde men het ook ten tijde der Hervorming, maar men kon het toen niet invoeren omdat de middeleeuwsche voorstelling van den engen band tusschen Kerk en Staat nog te machtig was. Vooral Kalvijn had, gelijk het vierde deel zijner Institutie bewijst, de ware voorstelling, hoezeer hij haar te Genève nog niet in 't leven roepen kon. Doch in plaats van nu, met de Hervormers, den bestaanden toestand als voorloopig, als noodhulp te erkennen en, uit kracht van het protestantsch beginsel, naar volle vrijheid der kerk in den Staat te streven, berustte men in een toestand van betrekkelijke heerschappij,

397

zoodat de kerk door aardsche rechtsbepaling — niet: leefde en getuigde, o neen, dat bleef enkel door den Heiligen Geest mogelijk, maar — eene macht als kerk wilde zijn, d. i. een gezag in den staat of de maatschappij genoot, hetwelk niet uit haar eigen geestelijke levenskracht gegroeid was. Nu was het, zeide ik, een rechtvaardig gericht Gods dat door de revolutie over haar kwam. En ik kan niet met Dr. K. in het uitspreken van die overtuiging zien een zich gelaten alsof men een bijzondere openbaring Gods had ontvangen, noch heb er ooit b.v. bij Mr. Groen v. Prinsterer (zie o. a. § 823 en 824 van zijn Handboek) een schijn van »geestelijke aanmatiging” in gewraakt. Wanneer dus Dr. K. verzekert dat wij den even genoemden treurigen indruk op »het buitenstaand publiek” maken, veroorloof ik mij de gissing dat dit »publiek” zoo al niet geheel, dan toch voornamelijk uit »de gereformeerden” bestaat. Ik kan intusschen den wensch niet onderdrukken dat de scherpte waarmee het zedelijk *karakter* dezer »irenischen” wordt berispt, ook den blik mocht kenmerken, met welken de *overtuiging* derzelfde menschen wordt waargenomen. Immers, terwijl ik meen ook tot de »irenischen” gerekend te worden, herken ik mijn overtuiging in geen deele in hetgeen daarvan Dr. K. in zijn »Revisie,” enz. blz. 87—91 mededeelt. Hij noemt daar drie opzichten waarin het verschil tusschen de gereformeerden en de »irenischen” zal uitkomen. In het eerste en derde dezer drie punten is geloofswaarheid en kerk-beschouwing zóó dooreengestengeld, dat ik voor mij, in dit laatste opzicht van hen om bovengenoemde redenen verschillende, de daar als »gereformeerd” opgegeven geloofswaarheid met hen belijdt, en derhalve het dilemma, door Dr. K. gesteld, om òf het door hem opgegeven »gereformeerd” òf het »irenisch” gevoelen aan te kleven, niet aanvaarden kan. In het *tweede* punt

daarentegen (bladz. 88 en 89, over de continuïteit van het werk des Heiligen Geestes in de Kerk aller eeuwen) drukt het aldaar als »gereformeerd" opgegeven gevoelen tot het laatste woord toe het *mijne* uit, en van het daarbij als het »irenische," aangegevene beaam ik *niets*. En wanneer nu Dr. K. deze drie punten vooraf samenvat als volgt:

«De Gereformeerden gelooven aan een objectief werk des Heiligen Geestes in het organisch geheel der kerk, terwijl de »irenischen" alles reduceeren tot een subjectief werk van den Heiligen Geest in het hart der individueele leeraars en leeken" —

dan moet ik verklaren, niet alleen het hier als »gereformeerd" opgegeven gevoelen te deelen, maar ook nog daarenboven het daartegenover gestelde »irenische" volslagen ongerijmd te achten. »Subjectief" toch is alle werk van den Heiligen Geest in zooverre Hij, ook als Hij in het organisch geheel der kerk werkt, dit toch doet door in de harten der belijdende subjecten te werken. Maar wanneer, gelijk in de aangehaalde zinsneê, het subjectieve *tegen het objectieve overgesteld wordt*, is het mij volslagen ongerijmd, dan nog daarbij van den Heiligen Geest te spreken. Ik ken geen andere volle objectiviteit dan welke de Heilige Geest geeft, en geen ander getuigenis diens Geestes, dan hetwelk niet alleen objectief *is* maar ook hem die het ontvangt, objectief *maakt*.

(Het slot in een volgend N^o.)

's Hage, 28 Jan. 1880.

J. H. GUNNING JR.

13
399

HET ETHISCH KARAKTER DER WAARHEID.

IV.

In dit opstel wensch ik verder het betoog te leveren dat tusschen de »gereformeerden" en hen die zij »de ethischen" of »de irenischen" noemen, een »wederzijds positie nemen met eere, zonder wrevel, alleen om des beginsels wille" niet mogelijk is. Het laatst besprak ik de bewering van Dr. K., in zijn geschrift: *Revisie* enz. bladz. 87:

»De Gereformeerden gelooven aan een objectief werk des Heiligen Geestes in het organisch geheel der Kerk, terwijl de »irenischen" alles reduceeren tot een subjectief werk van den Heiligen Geest in het hart der individueele leeraars en leeken" — en merkte op dat, terwijl ik het hier aan »de gereformeerden" toegeschreven gevoelen ten volle deel, ik tevens het aan »de irenischen" hier toegeschreven gevoelen niet alleen geenszins deel, maar het ook op zichzelf volslagen ongerijmd acht.

Een dergelijke mij onbegrijpelijke tegenstelling beschrijft

Dr. K. in datzelfde werk een achttal bladzijden vroeger (pag. 79):

»Wat de ethische heeren zoo onwaar, valsch gedacht en in lijnrechten strijd met de gereformeerde beginselen, van de *dogmatiek* leeren, dat ze beschrijving van het waargenomen leven Christi in de gemeente zou zijn, dat zou bijna volkomen juist, naar gereformeerden maatstaf, gesproken zijn, indien ze het beleden van de *confessie*. Want de *confessie*, ja die is wel waarlijk en mag nooit anders zijn dan »belijding, omschrijving en verdediging van wat de uitverkoren ziel naar Gods Woord uit den Borg en Middelaar ervoer.»

Welnu, ik schrijver van dit vertoog, ook een »ethisch heer», belijde dit, met velen, *en* van de *confessie en* van de *dogmatiek*: bij elk dezer twee naar haar eigen aard. De *dogmatiek*, m. i. altoos kerkelijk, is voor ons gereformeerden (dit karakter aan ons ethische heeren voor een oogenblik toegestaan) de wetenschap die de leer der hervormde kerk beschrijft. Dus zijn de belijdenisschriften voor ons de naaste kenbron der *dogmatiek*. Op den bodem dier belijdenis staat zij. De belijdenis is de gemeentelijke uitdrukking van het door den Heiligen Geest gewerkte leven; de *dogmatiek* brengt, naar den regel en toets van Gods Woord, die belijdenis in betrekking tot den stand van dat leven in onzen tijd.

Zoo heeft onze *dogmatiek*, meenen we, een augustinische, kalvinistische gelaatsuitdrukking. Doch Dr. K. betwist ons niet alleen het tweede maar ook het eerste dezer kenmerken. Hij leest bij mij »bedenkingen, die mij ook nu weêr nopen, ondanks alle lofbetuiging, het Augustinisme voorbij te gaan.»

Ik ging het Augustinisme noch vroeger noch nu voorbij. Ik schreef in de door Dr. K. beoordeelde Aanteekening:

»Voor Kalvijn's krachtvol Augustinisme zijn thands de voorwaarden *niet op gelijke wijze* aanwezig als in den hervormings-tijd. Want de vijanden, die wij te bestrijden hebben, zijn geheel andere. Juist om een belang, dat Dr. K's sympathie niet heeft, althands niet op de wijze waarop wij het voorstaan, namelijk het *anthropologische*, zijn Augustinus en Kalvijn ons dierbaar. Augustinus teekent, nadat de kerk omtrent het Apollinarisme beslist had en daarmee juist, langs christologischen weg, het gebied der anthropologie was begonnen te betreden, met zijn strijd tegen Pelagius den overgang tot de anthropologische, ethische vraagstukken die der westersche kerk, in onderscheiding van de meer theologische oostersche, eigenaardig zijn. Juist het anthropologisch moment (Bindemann en Dorner hebben het in verband tot zijn levenservaringen zoo juist aangewezen) is de sleutel tot Augustinus' theologische leeringen.

Deze Kerkvader is daarom vooral in onze dagen gewichtig, omdat zijn geheele verschijning een schitterend bewijs is tegen het modern beweren dat de groote ideën van »het christendom" den steun der feiten welke de evangelische geschiedenis naar de Schriften ons aanbiedt, kunnen ontberen, omdat zij op zichzelf het eigendom der menschheid, en alleen door Jezus op het heerlijkst verduidelijkt zijn. Dat wij van nature *niet* kinderen Gods zijn maar door een diepe kloof, die een bepaald goddelijke daad te harer demping eischt, van God gescheiden, niemand heeft het zoo krachtig uit eigen levenservaring aan de gemeente voorgehouden op voor altoos onvergetelijke wijze, als Aurelius Augustinus. Maar nit zijn eigen leeftijd en leven is het tevens verklaarbaar dat deze groote denker, in plaats van uit te gaan van Christus, en van Hem uit God en de wereld te willen verstaan, nog te veel bleef uitgaan van de Gods-idee gelijk de heidensche

wijsheid dier dagen haar aanbod en gelijk Augustinus zelf haar zoovele jaren had aangekleefd. De afgetrokken neoplatonische leer dat God niet anders dan »het zuivere Zijn" is (in toornige reactie maar met een juist levensgevoel door Tertullianus bestreden) is uitgangspunt van Augustinus' bespiegeling. Diensvolgens mist God ook volgens hem inderdaad de macht om waarlijk-vrije wezens te scheppen. De onderhouding der wereld is hem eigenlijk slechts een voortdurende schepping; de zelfstandigheid der schepselen zwicht voor Gods onwederstandelijke genade in plaats van juist door haar gevestigd te worden, en de latere roomsche leer der »ingegoten genade" vindt hier haar steunpunt. Met dankbaarheid heeft de Kerk, in haar strijd tegen Pelagius, wiens stelsel haar grondslag ondermijnde, de krachtvolle leiding van Augustinus aangenomen, maar zich daardoor ook te veel onder den invloed zijner nog niet zuiver-christelijke, wjl niet volkomen christologische Gods-idee geplaatst. Tegenover haar leert de Heilige Schrift een God die, tot hoogste betooning zijner almacht, zichzelven beperkt; die in 's menschen geschiedenis ingaat, die Zijn doen naar 's menschen houding wijzigt (1 Sam. 2, 30) en toch Zijn raad doet bestaan en Zijn welbehagen uitvoert; die aan Nineveh den ondergang doet aanzeggen en toch, in spijt van den abstrakt-theologischen Jona, op de bekeering der stad Zijn voornemen niet uitvoert. Ja een God die zoo volkomen in de menschelijke geschiedenis ingaat dat Hij zelf mensch wordt en daarin Zijn eigen natuur niet verandert, maar juist heerlijk openbaart. Zoo kan men zeggen dat, even als later de gomaristische godgeleerdheid haar deel had aan de schuld der arminiaansche, door deze namelijk te drijven tot het accentueeren en eenzijdig handhaven van een miskend bestanddeel der waarheid — desgelijks Augus-

tinus aan het opkomen van zijn vijand, het semi-pelagianisme, niet onschuldig is geweest. Wanneer Gods voorbeschikking, daarenboven supralapsarisch gedacht, de menschelijke vrijheid onderdrukt in plaats van haar jnist in 't leven te roepen, dan wordt de menschelijke zonde en schuld er slechts met een »en nogthands'' bij beweerd, waardoor aan het denken een ondragelijk dualisme, en aan het geweten een even ondragelijke verzwakking van de schuld der zonde (hoe men daar ook tegen protesteere) wordt toegeschoven. Hiermede hangt van zelf samen dat, daar Gods afgetrokken-almachtige werking toch vast staat, de noodzakelijkheid der vleeschwording verzwakt wordt, en zoo, onder sterk belijden van de waarachtige Godheid en menschheid des Verlossers, het theoretisch verloochend Nestorianisme toch praktisch, gelijk ook in onze gereformeerde kerk, invloed houdt. En daar nu deze neoplatonische Gods-idee, gelijk reeds vroeger door Dyonysius den Areopagiet, zoo ook later door de arabische commentatoren van Aristoteles in de kerk gehandhaafd bleef, is het merkwaardig te zien hoe zij het (theoretisch veroordeeld) pelagianisme in de hand werkt, dat b. v. bij Thomas van Aquino slechts door kunstige formules bedekt wordt. Het is nu deze, in de middeleeuwsche kerk niet overwonnen, en ook door een min of meer mechanisch belijden van Gods drievuldig bestaan niet te verhelpen strakheid van de Gods-idee, welke wij ook bij Kalvijn nog niet ter zijde gesteld achten, hoezeer hij door den anthropologischen aard zijns denkens daartoe op den weg is. Op het gebied der openbaring is God niet buiten den mensch, de mensch niet buiten God te denken. Uit deze, ook door Kalvijn beaamde, grondwaarheid volgt voor ons, dat de christologie ons de noodzakelijke sleutel tot, en verbinding van, de anthropologie en de theologie is, en dat

wij derhalve de scheiding tusschen theologie en anthropologie in den zin van Dr. K. niet aannemen. Wij kennen noch God noch mensch anders dan in en door Jezus Christus: en de christologie verbiedt ons, met Dr. K. te meenen dat, den anthropologischen vorm der theologische vraagstukken te accentueeren, zou zijn een »nalaten of ophouden om in het vraagstuk der zaligheid God te doen primeeren, en wel te doen primeeren in alles." In vleeschwording en genadeleven meer nog dan in afgetrokken almacht verheerlijkt zich, primeert de majesteit Gods. Trouwens aan een theologie die zou nalaten, God in alles te laten primeeren, kunnen wij niet met Dr. K. de eere doen van haar een »anthropologische ethiek" of iets dergelijks te noemen: zij is, daar God uit den aard Zijner idee òf de Eerste is òf niets, eenvoudig atheïsme in kiem, gelijk onze vaderen, met een diepzinnigheid die wij bewonderen en gaarne volgen, tegenover de Arminianen hebben staande gehouden. Wat nu Kalvijn betreft, wanneer Dr. K. na eenige uitmuntende opmerkingen over de leerwijs der 16e eeuw, zegt: »dat onder leerwijs b. v. de quaestie der praedestinatie behoort, betwisten we ten sterkste" — andwoorden wij: desgelijks ook wij; maar dit »sterk" te doen achten we vrij onnoodig, want behalve de Gunning uwer fantasie zal wel niemand een zoo schromelijk oppervlakkige meening aankleven. Dat men rampzalig genoeg kan zijn om de levenswaarheid der praedestinatie te *loochenen*, begrijpen en zien wij. Maar dat men haar voor iets bloot methodologisch, voor iets dat den inhoud des levens niet raakt, zou kunnen houden, begrijpen we niet en hebben het ook, zoover we weten, nergens zien gebeuren. Wij beweren alleen dat de vijanden tegen wie we ons thans hebben te richten, geheel andere zijn dan toenmaals. Begeert gij toelichting? Zie hier. Wij gelooven dat de geest der leugen

steeds dezelfde in wezen is, maar dat hij in den tijd der hervorming meest bepaald de vormen aannam tegen welke de brieven aan de Romeinen en de Galatiërs zich richten. Aan *onzen* tijd echter meenen we in zijn voornaamste geestelijke stroomingen te moeten toeschrijven het ontkennen van de *vleeschwording des eeuwigen Woords*, van het eengeworden zijn van ideaal en werkelijkheid in Jezus, den Christus naar de heilige Schriften; het prediken van een vleesch dat *zêlf* Woord is, een werkelijkheid die geen ideaal boven zich erkent, een natuur die het »bovennatuurlijke» als onmogelijk afwijst. Zoo achten we het oude criterium tusschen waarheid en leugen, reeds 1 Joh. 4, 1 — 3 aangegeven, bij uitnemendheid van actueele kracht, doch meenen dat de getuigenis van praedestinatie en vrije genade er in opgesloten ligt. Dr. K. noemt, met een formuleering en rangschikking die wij niet beamen, eenige Kalvijn kenmerkende stukken, omtrent welke hij dan beweert dat de door hem ethisch genoemde personen, voor wie dieper ziet, daar vlak tegenover komen te staan. »Die stukken zijn b. v. de vastheid en bepaaldheid van Gods eeuwig raadsbesluit tot zaliging van bepaald verordeneerde personen: het particuliere karakter der genade: de volstrekte machteloosheid van den zondaar om het hem aangeboden heil ook maar aan te nemen; de ongeschondenheid der Heilige Schrift, krachtens haar absolute inspiratie: het volstrekt beslist zijn van ons lot voor eeuwig bij ons sterven: het niet indalen in de ziel van een aparte genade bij den Doop, enz.» Ik geloof niet dat Kalvijn, naar het essentieele zijner leer gevraagd, met deze of een dergelijke opsomming zou geantwoord hebben of het *nu* zou doen. Maar wat de religieuze waarheid betreft, in deze stellingen uitgesproken, (ik bedoel, op dikwerf toegelichte wijze, den inhoud dier »stukken» zooveel mogelijk ontdaan

van de tijdsphilosophie der 16^e, 17^e, 18^e en 19^e eeuw) zeg ik met alle bepaaldheid, deze stukken alle, zonder uitzondering, te gelooven en te belijden. Ik sta voor geen rechterstoel van Dr. K. en zijn geestverwanten, en stel, bij het lezen van zijn eischen aan ons (Revisie enz. bl. 91) »dat men niet volsta met te zeggen wat men *niet* wil, maar uitkome, onbewimpeld uitkome voor wat men *wel* wil,” de insinuatie die in dat »onbewimpeld” ligt, als zijner en onzer onwaardig ter zijde, met verwijzing naar 't geen ik geschreven had vóór hij optrad, en onveranderd ook nu beaam. ¹⁾ Ik ontken geenszins, op den roem van correcte orthodoxie geen aanspraak te hebben, en mij in formuleering en opvatting van verschillende punten eerbiedig van Kalvijn en onze vaders te verwijderen. Wat de kenmerkende punten betreft, door Dr. K. genoemd, ik acht ze onjuist geformuleerd: ik kan b. v. naar mijn overtuiging even goed spreken van het algemeene als van het partikuliere karakter der genade: de genade is mij algemeen naar de ons geopenbaarde *bedoeeling* Gods, particulier, helaas! naar de zichtbare *uitkomst*; en de majestueus vastgesloten consequentie van Kalvijn wijs ik op grond van het fragmentaire kennen, ons hier door Gods Woord voorgesteld, af, niet als onwaar (want ik beweere over deze mysteriën geen meening te *kunnen* vormen) maar als een ongeoorloofd aanvullen van de gapingen in onze kennis. ²⁾ Ook meen ik dat de abso-

¹⁾ Wie er belang in stelt, raadplege b. v. in het Register op het 4^e deel van mijn Blikken in de Openbaring het artikel »Verkiezing.”

²⁾ In dit »zowel *a* als *b*, zowel particulier als universeel,” »zie men niet de poging van een alvereffenaar om aan begeerte naar vrede met rechts en links de scherpte en eerlijkheid des denkens op te offeren. Neen, Dr. K. en de »gereformeerden” kunnen niet anders dan mij afwijzen als (in den inoffensieven zin dien het woord bij Dr. K. heeft) slechts *voorgevende* hierin gereformeerd te zijn. In

solut
doorg
te ze
posit
het
van
zijn
leidi
dwer
dan
saun
dat

al w
onze
tot
ik
De
ook
niet
gev
Sch
stel
war
en
we
ari
wo
der
Ge
ge
Ac
be
de
Ik
m

solute onmacht des zondaars in de kalvinistische leertype doorgaans te zwak, te negatief wordt voorgesteld, namelijk te zeer als een zekere roerloosheid, te weinig als een zeer positieve, werkzame, heete »vijandschap tegen God.» Over het geheel, wanneer ik meen dat de praedestinatie-leer van Kalvijn verder ontwikkeld moet worden (niet alsof wij zijn grooten geest evenaarden, maar omdat des Geestes leiding gemeenteleven en theologie verder brengt, en een dwerg op 's reuzen schouders zittende, verder ziet dan hij) dan geloof ik niet dat deze leer in arminiaanschen of saumur-schen of dergelijken geest moet *verzwakt*, maar dat zij moet *verscherpt* worden. Om iets te noemen, Gods

al wat de betrekking tusschen Gods raadsbesluit en soevereiniteit en onze menselijke wilsvrijheid aangaat bepaal ik mij, met de Schrift, tot het teekenen van de religieuze ervaring, wetende dat en waarom ik de beide termen niet met elkander zal kunnen overeenbrengen. De Schrift is mij Gods Woord niet slechts naar heur inhoud, maar ook naar den vorm. Dit wil niet zeggen dat wij hare uitdrukkingen niet in ons westersch, door den ontwikkelingsgang der eeuwen gegeven, kleed zouden mogen overbrengen, maar dat wij ons, met de Schrift, bij de religieuze ervaring hebben te houden zonder wijsgeerigstelselmatige verbinding. Er moet wel een verbinding zijn (anders ware er geen dogmatiek) maar deze moet, zooals ik in Overlevering en Wetenschap pag. 169 tracht aan te duiden, zooveel mogelijk vrij wezen van alle filosofie, (ook van het nog te zeer middeleeuwscharistotelisch dualisme waaraan de hervormers bezig zijn zich te ontworstelen) en geheel, met en naar de Schrift, zich tot het gebied der religieuze ervaring, m. a. w. der onderwijzing die de Heilige Geest *aan de gemeente* geeft, bepalen. Mijn uitgangspunt is dat de geheele wereld voor God verdoemelijk is, feitelijk, om des eersten Adams wille; en eveneens de geheele wereld met God verzoend, in beginsel, om des tweeden Adams wille. Maar nu verderspreek ik bij de verwerping — aan welke ik geloof — niet als bij de verkiesing. Ik geloof dat de mensch niet uitverkoren wordt omdat hij gelooft, maar dat hij gelooft omdat hij uitverkoren is. Maar ik voeg er voor

almachtige werking wordt niet absoluut genoeg voorgesteld indien zij niet den anthropologischen reflex in 's menschen werkzaamheid in 't leven roept: de *eeuwigheid* der verkiezing wordt veelszins te zwak, slechts als sempiterniteit in plaats van als aeterniteit, gedacht: de *verwerping* eveneens te zwak, als ware zij slechts een kulkalm handgebaar naar links, terwijl zij is een vreeselijk *stuwen* met de macht des ongeloofs en der verharding, enz. Wat den Doop betreft (omdat Dr. K. het punt ter sprake brengt) met Instit. IV, 15, 16, 1 — 5; 17, 18 houd ik dat heilig Sacrament niet slechts voor zinnebeeld onzer reiniging maar voor onderpand van goddelijke genade, teeken der

de verwerping, *onlogisch* (naar onzen verstandelijken maatstaf) doch schriftuurlijk aan toe: de mensch is of blijft niet ongeloovig omdat hij verworpen is, maar hij wordt verworpen, d. i. hij gaat voort in de ons allen van nature eigene verdoemlijkheid, omdat hij ongeloovig is door eigen schuld. De philosophie welke ik hier tracht te verwijderen, is de *pantheïstische* welke, door noodzakelijkheid en werkelijkheid tot één te maken, door niet te erkennen dat iets mogelijk kan zijn zonder toch werkelijk te worden, ook niet gelooven kan dat God (wel is waar door een ondoorgrondelijk mysterie) *vrye* wezens schept. Vrij, niet in den zin waarin onze vaders terecht de vrijheid aan al wat niet in God geheiligd is, ontzeggen, maar zóó dat deze schepselen toch waarlijk zelf handelen, zelf oorzaak worden. Nu zeg ik niet, met Dorner e. a., dat wij in onzen tijd minder geroepen zijn om van Gods macht, dan wel om van Zijn liefde uit te gaan: maar ik zeg liever dat wij juist wèl van Gods macht, en wel van Gods hoogste Almacht hebben uit te gaan, namelijk van Zijn macht om liefde te zijn, om in de schepselen vrijheid te leggen. Doet God dit, en bedenken wij daarbij dat »eeuwig» niet is het vele milliarden van eeuwen terug of naar voren liggende, maar het boven den tijd verhevene, dat dus even zoo goed heden, op dit oogenblik, feit kan worden als op wèlk tijdstip ook — zoo beseffen we (zonder het te begrijpen) dat Gods Raad zich in elk punt van menschelijke wilsuiting *dóór* en *in* dat menschelijk willen en doen laat bepalen, en dat juist in deze wonderbare samenvlechting Gods Raad zich ver-

opname in het genadeverbond, bezegeling van het kindschap, en geloof met Kalvijn dat een kind een zaad des geloofs (fides seminalis) hebben kan: schoon ik het er voor houd dat hij met zijn dóórtrekken der praedestinatielijnen geen werkelijke opname voor allen (terwijl toch allen gedoopt worden) in den genade-staat kan zien, maar slechts een vocatie die weder krachteloos kan worden. Aan een »indalen van genade in de ziel" bij den Doop geloof ik dus allezins; maar of die genade »apart" is, ligt buiten mijn beoordeeling. Liever echter dan over deze punten nog nader in bijzon-

vult en ten slotte toch het vrije handelen der wereld weder tot één Geheel maakt. Eenigszins op dezelfde wijze is, om een vergelijking bij te brengen, het leven van een lichaam oorzaak, maar ook uitvloeisel van de werking zijner leden. Is dit nu zoo, dan beseffen (niet begrijpen) we eenigszins beter, hoe wij wel oorzaak van het kwaad, de zonde, maar niet van het goede zijn; wel de verwerping onze schuld, maar niet de verkiezing onze verdienste is. Mijn lichaam toch is door zijn dichtheid wel oorzaak van de schaduw die het achter zich werpt: doch ware dit lichaam geheel transparant, zoo ware het toch niet oorzaak van het licht dat dan daar achter zou vallen, maar de zon zelve ware die oorzaak. Dat desgelijks geloof en behoudenis genadegave is van den allereersten aanvang af, en ongelooft en verwerping eigen greep (schoon daarna het goddelijk oordeel der verharding den verworpene rechtvaardiglijk verder stuwt) dit een en ander, hoewel door Schrift en ervaring betuigd, is logisch niet met elkaar te vereenigen, en met 's zondaars volkomen machteloosheid ten goede (niet ten kwade) evenmin logisch bestaanbaar. Doch het hart ervaart deze onmacht als schuld. En nu, juist dat deze conclusie: »onmacht is schuld", logisch ongerijmd is en evenwel onontkoombaar, juist dit bewijst de schrikkelijke diepte van onzen val. Als het hart zich door dit besef heeft laten verbrijzelen, wordt het op de prediking der Genade — niemand kan beschrijven hoe — levend gemaakt, en dan mag het, bij het licht des Woords, zijn ervaringen beschrijven door hier en daar punten aan te stippen, wier systematiseering voor de eeuwigheid bewaard blijft. Men die dit laatste nu reeds doen kunnen, ben ik onvermogen te volgen

derheden te komen schrijf ik, niet ter mijner verantwoording — ik ben die niet schuldig — maar omdat ik gaarne elken broeder die mij rekenschap vraagt, te woord sta, hier een woord af, geschreven vóór de discussie tusschen mij en Dr. K.¹⁾ in antwoord aan andere broeders die mij »subjectief' noemen: »De waarheid die wij u voorhielden, de levende Christus als Beginsel van denken en willen, is objectief en ontwijfelbaar waarachtig. Maar wij zelve, wij zijn onwaarachtig en subjectief van top tot teen, namelijk niet omdat hetgeen in dit boekjen staat onze leer is, maar omdat het, helaas! *nog niet* de onze, ons eigendom is. Eerst als dit geschrift niet meer ons ideaal (gelijk nu nog al te veel) maar als het onze werkelijkheid uitdrukt, eerst dan zijn wij niet subjectief meer. Christus' bloed en gerechtigheid, dat is de grond waarop wij staan. Maar het ont-

---

Ik loochen of bestrijd hun redeneeringen niet, maar heb er eenvoudig geen oordeel over. Het eenige wat ik zeggen kan, is dat ik de majestueuze, verleidelijke harmonie in hun beschouwingen niet voor de rijke verscheidenheid van gezichtspunten inruil, welke Paulus en Johannes, Jesaia, Jakobus en Mattheus, elk hunner onbevangen en eerbiedig gehoord, bij mij achterlaten. In het 9e hoofdstuk van den Heinrich von Ofterdingen van Novalis zit een schrijver met groote kracht vertoogen te schrijven. Maar terwijl hij onophoudelijk volgeschreven bladzijden naast zich legt, neemt telkens een knaapjen ze op, haalt ze door een wonderbare zilverkleurige vloeistof, — en het papier komt er blank uit, om weldra op nieuw door den schrijver gevuld te worden. Zoo gaat het mij dikwerf met dogmatiek en Schrift.

In de belijdenis en ervaring dat de behoudenis van den allereersten aanvang af tot haar voltooiing toe Gods genale werk is (daar wij uit onszelve volstrektelijk niet anders doen kunnen dan tegenstreven) ben ik met mijn »gereformeerde" broeders van harte één: doch ik stem toe dat dit niet voldoende is om »gereformeerd" te mogen heeten.

¹⁾ Beginsel en meeningen, 2e druk, bladz. 115 enz.

411

plooien van deze toegerekende, uit vrije genade geschonken rechtvaardiging tot rechtvaardigheid in het eigen leven, dat is nogmaals niet wij, maar Christus in ons. Heiligmaking en eindelijk verlossing, ook dit is wederom Christus zelf, even bepaald, even uitsluitend alléén, als dat hij rechtvaardiging is. Wij zelve, buiten Christus beschouwd (dus in ons onwaar, in den dood gevallen »zelf») doen er niets dan bederf, ellende, vijandschap tegen God aan toe. Van den allereersten aanvang af tot aan het alleruiterste einde is alles vrije verkiezende Genade: is alles »niet desgenen die wil noch desgenen die loopt, maar des ontfermenden Gods.” En nu, elke beweging van ons vleeschelijk leven loochent dit alles en maakt ons weer subjectief. Elk verlaten van den bodem dezer genade doet ons, als Petrus, oogenblikkelijk in de zee nederzinken. Daarom zijn wij onophoudelijk op nieuw subjectief. Onze broeders zeggen vaak: »hun personen, daar willen wij geen aanmerking op maken, maar hun beginsel is gevaarlijk.” Wij antwoorden met smartelijken glimlach: »zoo gij wist hoe lijnrecht omgekeerd de zaak staat!”

Is nu dit »primeeren van God in alles” een op den achtergrond stellen van de anthropologie, gelijk Dr. K. het wil? Moet de tegenstelling »theologisch of ethisch” van hem worden overgenomen? In dit gewichtig punt der Kalvijn kenmerkende leer schijnt mij Dr. K. voor wie dieper ziet, vlak tegen Kalvijn over komende te staan. Ik zeg: hij *schijnt* mij dit: want de stelligheid waarmee Dr. K. het ten onzen opzichte omtrent *alle* gewichtige punten verzekert, durf ik geenszins met gelijke beslistheid op dit ééne punt beantwoorden. En dit waarlijk niet uit motieven die in een wetenschappelijk geschil niet mogen wegen, uit beleefdheid of bescheidenheid: maar omdat ik meermalen van Dr. K. beschouwingen van de praktische betee-

kenis der eeuwige verkiezing voor ons geestelijk leven gelezen heb, met welke mijn gausche ziel instemde en die ik dankbaar genoot. Dat echter de tegenstelling »theologisch of ethisch» gelijk zij door een ernstig consequente christologie wordt gewraakt, evenzoo tegen Kalvijn's geest en leer gekant is, schijnt mij niet twijfelachtig. Dr. Ch. de la Saussaye heeft eens door het metaphysisch karakter van de Dordtsche conclusiën te misbillijken, naar ons Dr. K. mededeelt, zich ingebeeld »als ware het te Dordt de roeping der theologie geweest of ook thans een roeping der theologie geworden, om haar eigenaardig karakter en haar zeer speciale roeping prijs te geven ter wille der veel-eischende anthropologie.» Met deze inbeelding zou hij gelijk Dr. K. terecht zegt »volstrekt misgetast» hebben. Want vooreerst, *indien* ooit theologie en anthropologie met elkaar in strijd of wedijver konden verkeeren, zoo ware een anthropologie wier eischen tengevolge konden hebben dat de theologie er hare roeping om verzaakte, reeds daardoor ten stelligste veroordeeld. Immers zou zij Gods majesteit aantasten, en daarenboven zich een mensch moeten denken (een mensch zeg ik, niet een zondaar) wiens werking die van God beperkte in plaats van haar tot orgaan te dienen. Maar dit dualisme is ten eenenmale vreemd aan Ch. de la Saussaye, die de werking Gods welke men »het geloof aan het bovennatuurlijke» noemt, beschouwt als met de menschelijke natuur zelve gegeven, en dus evenmin een anthropologie als een theologie zou kunnen billijken, welke niet »God deed primeeren, en wel primeeren in alles». Het is bij eenige vertrouwdheid met de Institutie, en bij behoorlijk onderscheiden tusschen de *strekking* eener gedachte en haar min of meer juiste *uitdrukking*, niet moeielijk tal van plaatsen te vinden, waarin dit anthropologisch karakter der theologie ook bij Kalvijn wordt aange-

413

wezen. Reeds dadelijk — om iets te noemen — begint Kalvijn met uit te leggen hoe onze kennis van God en die van ons zelve innig saamverbonden zijn, zoodat het inzicht in onze behoeften ons tot God doet opklimmen, gelijk wederom onze kennis van onszelve van die van God afhangt. En dat onze kennis van God, naar Zijn Woord gelijk naar den aard der zaak, anthropologisch is, geeft hij terstond daarop te kennen door de gewichtige verklaring dat wij niet mogen vragen wat God is op zichzelf, d. i. buiten verband met onze behoeften, (quid sit) maar alleen wat God is in zijn openbaring en mededeeling aan ons (qualis sit). Zoo is de gang van Kalvijns onderzoek dus niet van het absolute naar het geschapene, maar omgekeerd van het onverdelgbare Godsbesef in ons uit. En voorts, wat niet minder sterk spreekt, toont hij den anthropologischen aard van het hart zijner leer, de praedestinatie, hierin dat deze leer ter opzettelijke behandeling niet voorkomt in het eerste, maar juist in het *derde* boek dat over de toe-eigening der genade van Christus handelt. Ik zou ditzelfde karakter gemakkelijk nog in andere deelen der Institutie kunnen aanwijzen; waarbij natuurlijk niet beweerd wordt dat Kalvijn, in een atmosfeer nog door scholastische filosofie gedragen, aan dit beginsel overal en altijd getrouw bleef. Hetzelfde geldt van de latere gereformeerde theologie, bepaaldelijk van haar hoogtepunt, de polemieek tegen het arminianisme, wier antithetisch bestanddeel onze volkomene instemming heeft. Het is thans, ten gevolge van de »gereformeerde” polemieek, waarschijnlijk voor langen tijd aan onze zijde onmogelijk, de geheel *ethische* hoedanigheid van de te Dordrecht gevestigde theologie in 't licht te stellen, daar dit woord »ethisch” nog wel langen tijd een bijgedachte van iets halfslachtigs, iets flauws en min of meer verraderlijks opwekken zal, dat bij de bekende kloekheid

van denken en willen der Dordtsche vaders al te zonderling zou afsteken. Maar wanneer in de gemeentelijke kringen die doorgaans de woorden evenzeer naar pathetische als naar grammatische regelen vertalen, het woord »ethisch» niet langer zooveel als »onzedelijk» beteekenen zal, twijfel ik niet of dit ethisch karakter van de contra-remonstrantsche theologie zal hun aangewezen kunnen worden; gelijk trouwens de broeders die ons hun tegenstanders achten, dit met vermindering van het woord »ethisch» (aan 't welk ook wij geen waarde hechten) reeds dikwerf doen. Want dit ethisch karakter, door de Arminianen slechts in Gods *wil* of *daad* gezocht, werd door hun tegenstanders terecht aan Gods *wesen* zelf toegeschreven. En het heerlijk beginsel van de »eere Gods» sterkt en heiligt 's menschen persoonlijkheid, door den zondaar in het stof te buigen en te vernietigen, oneindig meer dan de arminiaansche opvatting van de liefdebedoeling Gods, die ten slotte deze persoonlijkheid onder oplossende invloeden van het eudaemonisme ontmergt.

Ik sprak van »de broeders die ons hun tegenstanders achten.» Want nog eens, ik kan mij niet *tegenover* »de gereformeerden» stellen. Van hen te willen believeen zullen zij mij wel niet verdenken; dit eigen opstel zal hun zekerlijk stof genoeg tot nieuwe bestrijding kunnen leveren. Maar van harte juich ik hun toe als zij de heerlijkheid der eeuwige verkiezing prijzen, al kunnen zij niet erkennen dat ik het met hen doe. Een mensch die zich uitverkoren gelooft, d. i. een mensch wien de ziel is levend gemaakt en daarna de oogen zijn opengegaan, zoodat hij zich naar zijn aangeboren toestand met de geheele wereld voor den driemaal Heilige verdoemelijk maar nu, sints hij in den Zoon mocht gelooven, door een eeuwige Liefde, ontferming, genade omsloten en eeuwiglijk behouden en

415

verheerlijkt weet — zulk een mensch kan ik mijn tegenstander niet noemen, want ik deel mijn innigsten levensgrond met hem. Dr. Kuyper gebruikt gaarne vergelijkingen aan den ridderstrijd ontleend, en stelt zich als geharnast kampioen in het krijt, gereed om den ander uit het zadel te lichten. Ik wraak geen onschuldige beedspraak, en weet ook wel dat het punt van vergelijking hier door Dr. K. vooral in het loyale strijden met open vizier gezocht wordt. Wien zou dit niet behagen? Maar toch gebruik ik liever een ander beeld. Ik ben liever *mede-arbeider* aan denzelfden tempel, schoon wellicht aan een ander gedeelte, met mijn broeder; en wensch het als winst te beschouwen zoo hij mij een verkeerdheid in den arbeid aanwijst, of een steen, dien ik verkeerd zou leggen, mij uit de handen neemt. Hier is het slechts een verschil van vorm: Dr. K. zegt dat alles even goed als ik. Maar toch past de strijdende houding wellicht ook beter bij het *rechterlijk* besef dat ik aan de »gereformeerden” tegenover ons (bladz. 284) heb toegeschreven. Of mijn indruk hieromtrent juist zij, dit laat zich niet met een eenvoudig ja of neen uitmaken. Echter is hij alleen uit gedrukte verzoogen, die voor ieder toegankelijk zijn, opgemaakt. Indien dus de conscientie der gemeente, zoover zij dit mijn stuk lezen zal, dien indruk niet beaamt, stel ik mij, door hem uit te spreken, aan haar veroordeeling in dezen bloot, en er behoeft dus niet verder over gesproken te worden. Wat echter de »gereformeerden” aangaat, acht ik meest waarschijnlijk dat zij dit rechterlijk karakter hunner wijze van beschouwen en handelen niet zullen toestemmen, maar veeleer zeggen: »het verslapt levensgevoel ergert zich — niet wanneer Gods heiligheden worden vertrapt maar wel wanneer het eigen lieve ik wordt gekwetst. Wat ons betreft, een hond blaft als zijn meester wordt aangerand,

zoo dekken dan ook wij naar ons zwak vermogen de eere van onzes Meesters Naam tegen ethische en elke andere aantasting. Verdenking zullen we om 's Heeren wil dragen: wij *kunnen* niet anders: bijkomstige feilen erkennen we gaarne, maar aan de uitgemaakte en miskende waarheid Gods zijn we een warm getuigenis, aan de slapende consciëntie onzer dolende broeders een prikkel schuldig!"

Aan de andere zijde sta ik — en velen, die ik verre boven mij acht, zullen hetzelfde zeggen — ten volle en zonder aarzeling overtuigd, in het beginsel waar wij van uitgaan (iets anders verdedigen wij niet onvoorwaardelijk) aan Gods Woord gehoorzaam en aan de belijdenis onzer kerk getrouw te zijn. Is dit een en ander nu zoo, dan is er voor ons kortzichtig verstand moeielijk een andere beslechting van den strijd te zien, dan door den gang der feiten zelf, waarin zich Gods¹ leiding en oordeel over beide »richtingen" openbaren zal. Ik heb dan ook niet gezegd dat m. i. de »gereformeerde» beweging zeer kort van duur zou zijn." Had ik dit gezegd, ik ware in tegenspraak gekomen zoowel met mijne dankbare erkenning van zooveel goeds als ik bij hen zie en mij leerzaam hoop toe te eigenen, als met de historische analogiën¹) die er op wijzen dat zulke bewegingen niet zoozeer schie-

---

¹) Eene dier analogiën, mijn vergelijking van de »gereformeerde" beweging met de romantieken in een aanstonds te noemen punt van overeenkomst, doet Dr. K. zich er over verwonderen dat »een zoo kundig man als Dr. G. de romantiek in geen ander beeld schijnt te kennen dan de Hallische Jahrbücher er van op paneel brachten." Dat een man van mijn slag zich vergist is niets vreemds, helaas, het geschiedde dikwerf en nog zie ik er geen einde aan. Maar dat een zeer veel kundiger man, niemand betwijfelt het, dan Dr. G., namelijk Dr. K., zich zoo sterk vergissen kan mag meer verwonde-

lijk plegen voorbij te gaan. Maar ik heb iets anders gezegd dan Dr. K. mij toeschrijft. Ik heb gezegd, met motiveering, dat m. i. de »gereformeerden,» daar zij als partij veel sterker zijn dan de andere partijen, ongetwijfeld een tijdlang zullen slagen: schoon zij mij toch in tegenspraak schijnen met het vooralsnog veel meer ontbindend dan bouwend karakter van Gods leidingen in onze dagen. Met dit »een tijd lang» heb ik geenszins een »zeer korten» tijd bedoeld. Vraagt Dr. K. naar mijne meening, dan waag ik, op gevaar af van hem weder toe te schijnen mij den profetenmantel toe te eigenen, mijn overtuiging uit te spreken dat de »gereformeerde» beweging (afgezien van gebeurtenissen die wij niet vooruitzien kunnen) te zeer met sterk sprekende sympathiën bij een groot deel van ons volk verwant is, om niet op een betrekkelijk langen

---

ring baren. Mijn voorstelling van de Romantiek is deze dat zij een schoon, in de kern wáár, en uit de bestaande toestanden bij edele naturen wel verklaarbaar streven was, doch hierin falende, dat zij niet slechts het beginsel, den geest der middeleeuwen, maar die middeleeuwen zelve met al hare eenzijdigheden wilde doen herleven. De woorden »met al hare eenzijdigheden» zijn te sterk, ik erken het. Maar dit raakt het geheel mijner zoo sterk door Dr. K. als karikatuur gewraakte voorstelling van de Romantiek niet. De Hallische Jahrbücher zijn mij niet ter hand, doch ik durf wel verzekeren dat mijn beschrijving met hun woesten, aan alle waardeering vreemden geest niet overeenkomt. Door geschiedkenners van naam en gezag wordt die beschrijving daarentegen bevestigd. Ik wil niet wijzen op b. v. een Julian Schmidt, die den Romantischen niet goed gezind is. Maar met mannen als b. v. August Koberstein in zijn uitvoerigen Grundriss der Gesch. der deutschen Nat. litt. 5^e Aufl. (IV, 746 enz.) en Robert König, deutsche Litt. Gesch. 3^e Aufl. p. 505 enz. komt mijn voorstelling hoofdzakelijk overeen. Het allermeeft, ja bijkans woordelijk, met de van een beslist geloof aan Gods Woord uitgaande en naar dien maatstaf oordeelende Vorlesungen ü. die deutsche National-litteratur der Neuzeit van Karl Barthel, 9^e Aufl. p. 7 enz.

duur te kunnen rekenen. De nu nog verborgen tweedracht in den boezem der »gereformeerden» zelve kan door het gemeenschappelijk belang der bestrijding van de bestaande kerkelijke toestanden nog lang bedekt blijven. En vooral, tucht geeft thans kracht. In het algemeen kan in onze anarchieke tijden, waarin men achter allerlei grootspraak over vrijheid enz. zijn geheime radeloosheid bedekt, elk gezag dat beslist spreekt, duidelijk aanwijst hoe alles wezen moet en, vooral, krachtig organiseert, op grooten bijval rekenen; hoe veel te meer dan wanneer zulke kostelijke bestanddeelen van eeuwige waarheid, als bij de »gereformeerde» partij, er de levenskracht van zijn!

Een dergelijk misverstaan van mijn bedoeling schijnt het mij bij Dr. K., als hij uit mijn meening, dat de tijd voor de belijdenis-kerk als zoodanig voorbij is¹⁾, opmaakt, dat ik de kerk niet zou willen, en geen weg zou weten met ontstaan en bestaan van onderscheiden ampten en betrekkingen in haar. Men kan zeggen dat de tijd (d. i. de tijd van welgevestigd gezag en onbetwiste overeenkomst met de behoefte van het heden) voor iets voorbij is, zonder daarom toch voorbarig te willen afbreken. Onze kerk, met al hare ellenden, heb ik hartelijk lief op grond van den zegen dien de Heer ook door haar nog aan ons volk geeft, den zegen des geestelijken levens, dien ik ook zelf

---

¹⁾ Ik heb ook niet gezegd dat die kerk in 1648 »ontstond overmits ze toen eerst internationaal werd erkend.» Dit noemt Dr. K. terecht een »zonderling beweerden», en ik noem het met hem »heusch onverdedigbaar.» Maar ik heb dat niet gezegd. Ik heb gezegd dat die kerk in 1648 *wat haar publiek recht* en dus haar *volle gelding* betreft, *gevestigd* werd. Wat Dr. K. verder zegt omtrent de kerk onder het kruis en omtrent privilegiën, beaam ik dan ook geheel, maar hij bewijst niet dat de *volle gelding* onzer Nederl. Geref. kerk »volstrekt onafhankelijk van den vrede van 1648» geweest is.

in haar midden ontvangen heb. Hare heerlijke belijdenis hang ik met al mijn hart aan, en indien van al wat door Dr. K. en door anderen omtrent mijn ontrouw aan die belijdenis gezegd is, ook maar een derde deel juist ware, ik zou niet alleen, hoop ik, genoeg rechtsgevoel maar ook genoeg liefde voor onze kerk hebben, om onmiddellijk mijn bediening in haar neder te leggen. Twintig jaren geleden werd ik die onlangs, schoon volkomen hetzelfde geloovende en belijgende als toenmaals, in twee bladen van afgescheiden broeders »gevallen en in mijn val volhardende» genoemd ben, door een andere afgescheiden gemeente tot haar leeraar beroepen, en heb toen in een openbaar schrijven, waar ik ook nu geheel bij blijf, bedankende, mijn gehechtheid aan onze kerk en mijn gevoelens omtrent de wettigheid van het ampt in haar midden uitgesproken. Juist als de kerk een organisme is, blijkt de noodzakelijkheid van ampten en bedieningen dááruit, dat geen organisch leven zonder geledingen, zonder middelpunten van werking denkbaar is. Ik behoef hier niet aan Efez. 4 te herinneren, waar zoo heerlijk ontwikkeld wordt hoe de Heer zelf als het Hoofd zijn mystisch lichaam aldus regelt en levend houdt. Dat leven, die gaven zie ik ook nog in onze arme gevallen hervormde kerk, die ik liefheb. Ik heb dan ook niet »de slooping onzer kerk gelast,» maar hoop met mijn geringe krachten nevens mijne broederen die slooping zoo lang mogelijk tegen te houden, schoon ik meen te zien dat het Gods weg met onze tijden is, die slooping van lieverlede te doen voortgaan. Kon men voor eenige jaren niet in Italië overtuigd zijn dat Gods oordeelen over de vermolmde regeeringen en de zonden van het pauselijk bewind moesten komen, immers een historische noodzakelijkheid waren, en evenwel Garibaldi en Victor Emanuel voor roovers houden?

Met dit al maak ik er geenszins aanspraak op, in den

thands geldenden zin als »gereformeerd" erkend te worden. Met hetgeen Dr. K. welsprekend en schoon in zijn Revisie enz. pag. 77 zegt omtrent de confessie van den geestelijken mensch, alles samenvattende in »Jezus is hem Koning geworden: hij koning-af!" stem ik van harte in, doch geloof alleen dat ook Luther, dit lezende, het volmaakt beaamd zou hebben, en kan deze schoone belijdenis dus niet voor »een gereformeerd mensch" uitsluitend vindiceeren. Voorts wanneer langs wettigen weg (wiens teekening ik, met Dr. K., niet aan den eersten besten theoloog maar aan den Heiligen Geest door middel van wettige organen overgelaten wensch te zien) tusschen hoofdzaak en bijkomstige dingen in onze confessie zal onderscheiden worden, stel ik mij met vertrouwen naast Dr. K. en zijn geestverwanten als niet minder dan zij aan die hoofdzaak, dus aan de confessie zelve, gehecht. Over dit punt nog eenige woorden. Dr. K. stelt mij en mijn geestverwanten voor als ten opzichte van belijdenis en leer aldus tot hem en de zijnen sprekende: »Wij en gij, we hebben hetzelfde goud. Alleen maar dat gij het in den ouden vorm bewaart, terwijl wij het opsmelten en omgieten in moderner vorm." Daarop andwoordt hij dan:

»Tot ons leedwezen nu moeten we tegen deze verleidelijke voorstelling ons op tweeërlei grond ten sterkste verzetten. En wel vooreerst omdat de vorm volstrekt *niet* zoo onverschillig is, als men het hier doet voorkomen. En ten tweede, we moeten Dr. G. zeer ernstig weêrstaan indien hij onder dit met den vorm wisselende b.v. het pleit van Augustinus en Calvijn opneemt." Dit tweede punt, als vroeger, aan den strijd van Dr. K. met den Gunning zijner fantasie overlatende, bepaal ik mij tot de voorstelling zelve en haar bestrijding door Dr. K. Dat Dr. K. tegen haar opkomt, is geenszins tot *mijn* leedwezen gelijk tot het

421

zijne, want ik vind haar volstrekt niet »verleidelijk.” De vorm is niet slechts niet onverschillig, maar zelfs zóó wezenlijk voor de zaak van belang, dat de geheele vergelijking van het goud mij hier onbruikbaar voorkomt. De vorm der leer is naar mijn meening (zie Overlevering en Wetenschap bladz. 165) eenvoudig »de begrenzing van het leven zelf, zooals de buitenomtrek der golf aangeeft hoeveel kracht om te zwellen, levensmacht, er in het water aanwezig is.” De vorm is dus openbaring van het *inwendig* leven, geenszins iets dat van buiten er op is aangebracht. Dr. K. gelooft dit zelf, want hij zegt: »De Heilige Geest, die de Gemeente in de waarheid leidt, is ook de onderwijzer van de woorden en uitdrukkingen geweest waarin de heerlijkheden Gods beleden werden.” Maar indien dit zoo is, gelijk wij van harte toestemmen, dan kan ook de voortgang van de leiding door den Heiligen Geest onmogelijk in iets zoo uitwendigs als slechts »altijd fijner polijsten” bestaan. Ook »opsmelten” is even verkeerdt, want het vuur komt hier van buiten, en eveneens de vorm. Komt nu echter de vorm van buiten, dan zijn vuur of vijl of politoer mij om ’t even, namelijk even slecht. Neen, alleen uit het oogpunt van de *kostbaarheid* mag waarheid of leer »gouden” heeten: verder mag de vergelijking niet gaan. Spreek ik over *wasdom*, dan moet ik mijn vergelijking aan het levende ontleenen. De Heilige Geest werkt van Boven, dus van binnen naar buiten. Zoo ook in den kerkvorm. Ook hier wil Dr. K. tegen zijn eigen erkenning dat alles van den Heiligen Geest moet komen, iets zoo uitwendigs als een huis dat men huurt, (bladz. 300) tot voorbeeld nemen. Waarom? Omdat hij meent dat het aardsche recht voor de kerk even als voor de wereldsche maatschappij geldt. »Wat bij ieder contract geldt” wil hij met onze Vaders »ook bij de kerk als instituut gehuldigd” zien (Revisie, enz. bladz. 65), haalt in denzelf-

den zin een uitspraak van »den beroemden jurisconsult Josephus Averianus” aan (ibid. p. 64) en meent dat organisme en instituut als wezen en vorm tot elkaar in betrekking staan (ibid. p. 57). Dit nu geloof ik niet met hem. Wel is de kerk m. i. organisme en instituut beide, maar de betrekking tusschen die beide is niet zóó dat het instituut »bij elken mijlpaal rust, om eerst dán in beweging te komen, als de organische belijdenis in haar ontwikkeling weêr een nieuwen mijlpaal bereikt heeft.” Neen, de kerk is geheel en altoos organisme voor wie in haar leeft en haar dus van binnen beschouwt: en evenzoo is zij geheel en altoos instituut voor hem die, als jurist of overheid, haar van buiten ziet. Die van buiten ziet, bemerkt den groei niet tenzij »bij elken nieuwen mijlpaal.” Tusschen dezen nu bereikten, en den vorigen mijlpaal was echter het lichaam niet in »rust” maar de groei werd door de overheid of den jurist niet opgemerkt. De jonge dochter des gezins groeit onophoudelijk, en het gezin zelf is zich elken dag daarvan bewust. Maar de vreemde zag haar als klein kind, en constateert na eenige jaren, haar weder ziende, dat zij een meisje, een maagdelijn is geworden, gelijk hij bij een volgende confrontatie haar als volwassen vrouw zal aanmerken. Van den eenen tot den anderen toestand was zij *voor hem* in »rust”, doch inderdaad was zij het geen oogenblik, maar groeide steeds voort. Hieruit, zoo deze beschouwing juist is, volgt dat de kerk zich door Staat, maatschappij, enz. als instituut *moet laten behandelen*, maar in haar eigen rechtsverhoudingen »God moet laten primeeren in alles”, d. i. zich hierin van den Staat onderscheiden, dat de Staat zijne rechtsbepalingen billijkerwijze met dwang handhaaft, de kerk geen andere stuwkracht heeft dan den drang van het leven zelf dat van binnen naar buiten, van leven tot verschijning, van inhoud tot vorm wil. Ik erken dat hier

moeielijkheden overblijven die ik niet oplossen kan, maar wie dit wraakt, vrage aan den apostel Paulus hoe een »tempel'' die toch een afgepast fundament en afgebikte steenen heeft, kan »opwassen'' en een »lichaam'' zijn. (Ef. 2, 16—22). Dat Dr. K. zich tegenover mij op onze beste oude kerkrechtelijke schrijvers, op de wettige consequentie uit het voorlaatst artikel onzer Nederl. belijdenis (welke volstrekt niet een hors-d'oeuvre in dat samenstel is) en op de zichtbaarder praktische kracht van zijn overtuiging beroepen kan, is mij bekend. Ik geloof zelfs dat, bij een man van zoo groote wilskracht en praktische toewijding als Dr. K., dit laatste argument, veel meer dan wetenschappelijk inzicht, den doorslag geeft: dat hem, naar den geheelen gang van zijn merkwaardig leven, de overtuiging dat de kerk door ons ook als een instituut behoort behandeld te worden, volstrekt noodig is ¹⁾. Dat die overtuiging echter uit het hart

¹⁾ Belangrijk is het, ten dezen opzichte Mr. Groen van Prinsterer met Dr. K. te vergelijken. De eerste had met den laatste de vurige wilskracht en praktische toewijding gemeen. Daaraan meen ik te moeten toeschrijven dat Mr. Gr. v. P. eveneens de juridisch-confessioneele beschouwing, die logisch uit het erkennen van het institutioneel karakter der kerk volgt, was toegedaan, en daarin bij zijn vriend da Costa, die als Israëliet veel meer met de Rijks- dan met de kerk-idee vertrouwd was, geen sympathie vond. Want G. v. P., hoe bezielde ook over de »issus de Calvin'' sprekende, stelde echter persoonlijk, anders dan Dr. K., de praedestinatatie niet op den voorgrond. Hij was dan ook, als kind van den Réveil, veel meer der oorspronkelijke gedachte van den Réveil, het vooropstellen van de *bekering* zonder op confessioneel verschil te letten, toegedaan. Maar zijn historische opvatting, en vooral zijn praktische geestdrift, leidden hem in het juridisch-confessioneele spoor, hoewel de genoemde oorsprong van zijn geestelijk leven hem daarbij zich deed beperken tot «de groote waarheden der hervorming,» de artikelen der Alliantie, of eenig dergelijk minimum van getrouwheid. Wie het voorrecht gehad heeft den edelen ontslapene te kennen, zal dit toestemmen.

des gereformeerden levens zou genomen zijn, geloof ik niet. Zij zou althans veel meer dan de echt-gereformeerde idee der ecclesiola electorum in ecclesia sympathie vinden bij den roomschen Bellarminus met zijn duidelijk begrensde kerk prouti respublica Venetorum, en bij den (door Dr. K. wel wat ten onrechte met den romaniseerenden Eberhardt in verband gestelden) lutheraan Kliefoth met zijn meening dat »recht en wet in de kerk geen andere beteekenis hebben dan anders over 't geheel in het menscheijk leven" 1). Maar hoe dit zij, ik sta hierin tegen Dr. K. over en geloof dat dit verschil, als van praktischen aard, niet door wetenschappelijke discussie kan uitgemaakt worden; maar in elk geval, ik ben ook hierin, naar de thans geldende partij-beteekenis des woords, bepaaldelijk *niet* »gereformeerd."

Dr. K. kan hieruit zien dat, hoe grooten prijs ik ook er op stel om met allen die 's Heeren naam belijden in liefde verbonden te zijn, ik echter geen moeite doe om als »gereformeerd" te gelden. Maar, nog eens, hij vergist zich wanneer hij mij tegenover de «gereformeerden" een partijstelling, en nog wel een zeer hooghartige, toeschrijft: alsof wij, die »de ethischen" genoemd worden, de »gereformeerden" zouden aanzien als »een gereede hulpe voor de ethische richting die, als de behoefte aan een rijker leven zal wakker gemaakt zijn, ze naar den eisch onzer dagen zal vervullen." Hierop antwoord ik, dat ik *geen* richting ken, die, »de behoeften onzer dagen zal vervullen." Dat zal de Heer zelf alleen doen, door u en door mij naar mate wij aan Hem en Zijn heilig Woord gehoorzaam zijn. Onze »richting," welke dan ook, kan slechts dienen om Hem iets beter of iets minder goed te *verklaren*.

Indien ik er eene heb, dan geloof ik dat haar streven

---

1) Th. Kliefoth, 8 Bücher von der Kirche p. 378.

425

is, Gods Woord naar de leer onzer kerk te reproduceeren zooveel mogelijk ontdaan van de filosofie, die om onzer zondige zwakheid wille er nog altoos meê vermengd is, bij de vaderen en bij ons; en zulks naar den gulden regel dien het slot van het 2de artikel onzer Belijdenis aangeeft in de woorden: »te weten zooveel als ons noodig is in dit leven, tot Zijne eer en de zaligheid der Zijnen,” en dus naar het ethische beginsel. Nader bepaald: wilt gij, »gereformeerde” broeder, theologisch redeneeren in uwen zin, ik doe het niet met u, maar ik mag u ook niet toegeven dat ik anthropologisch, in uwen zin, tegenover u zou staan, want de tegenstelling »theologisch” en »anthropologisch” gelijk gij haar opvat, wordt mij verboden door de christologie, de leer dat God en mensch in Christus één zijn en het daarom ook in onze leer behooren te zijn. De leer toch is mij niets anders dan zwakke poging om te verklaren de heerlijkheid van Christus gelijk Hij in het Woord beschreven is en in de Gemeente leeft. Ik eer u in uwe kennis van onze oude theologie die de mijne verre overtreft; en dank u dat gij velen, ook mij, een stoot hebt gegeven ter heilzame navolging in het onderzoek. Ik eer u in uwe kloekheid, uwe geestdrift, uw praktischen ijver. Onbetwist laat ik u deze eere, en voorts den naam van »gereformeerd” gelijk hij thans geldt. Niet laat ik u onbetwist de gereformeerde overtuiging zelve — daar maak ik mede aanspraak op, en wijk er niet in voor u; niet uw rechterlijken toon — dien keur ik af; niet uwe groepeerings en beschrijving van hen, die gij tegenover u meent te zien — die tracht ik te wederleggen, gelijk in deze bladzijden.

Al kunnen wij dus niet »wederzijds positie nemen met eere,” we behoeven toch niet koel en vreemd naast elkander te staan. Wij kunnen arbeiden, ieder op zijn terrein. Wij »ethisch”-genoemden begeeren en vinden overvloedigen

420

arbeid, maar wij zijn thans niet aan de orde voor zichtbaren invloed of kerkbeheersching. Wat mij persoonlijk betreft, terwijl ik Dr. K. en mijn lezers verschooning vraag voor een zoo lang spreken over eigen meeningen, geef ik de verzekering dat ik verder op de bestrijding van Dr. K. en zijn geestverwanten, zoo veel maar eenigszins mogelijk is, hoop te zwijgen. Niet uit wrevel of eenig dergelijk motief. Maar omdat ik geloof dat de gang der dingen zelf al meer en meer sommige gewichtige waarheden zal openbaar maken, welke men thans niet zou kunnen uitspreken zonder verdenking te wekken van onbevoegd den profetenmantel om te hangen. Er zal — dit meen ik te mogen verwachten — een tijd komen dat men zal inzien, anders over hetgeen men de »ethische» zienswijze noemt, te moeten oordeelen dan nu doorgaans geschiedt. Ik veroorloof mij, de heftigheid waarmeê thands door Dr. K. (en natuurlijk door de volgelingen, wegens minder kracht, met zwaarder woorden) tegen de door hem gedachte »ethischen» gestreden wordt, voor iets tijdelijks te houden, dat met de praktische bedoelingen, in mijn vorig verhoog aangeduid, in samenhang staat. In de declaratio Thoruniensis van 1645 staat de schoone, echt gereformeerde verklaring dat men een afzonderlijke kerk niet meer als vera ecclesia kan erkennen wanneer zij het vinculum caritatis christianae met andere kerken, die het fundament bewaren, hardnekkig afwijst. Deze verklaring, zonder noemen van den naam tegen de lutherschen bedoeld, zal Dr. K. naar de ruimte van zijn hart niet weigeren ook op hen die hij als tegenpartij doch tevens als broeders beschouwt, toe te passen. Thans is het de tijd om zich te vestigen, om ruim baan te maken, zich een duidelijke positie te verzekeren, een goedbegrensde, verstaanbare leuze tot vereeniging van geestverwante strijdenooten te doen hooren, en het lastig-

427

onbesliste (als b.v. op politiek gebied de conservatieven) van zich af te slaan. Later, als men rustig gevestigd is, zal de tijd komen om ter goeder trouw te zeggen: »elk weet dat het ons nooit aan hartelijke erkenning van de verdiensten dezer broeders, aan warme liefde en waardeer-
ing ontbroken heeft." Dan zal het niet moeielijk zijn, over en weêr te vergeven — want dat ook zij die »de ethi-
schen" genoemd worden, tegen de »gereformeerden" ge-
zondigd hebben, zal niemand die onze toestanden kent, loochenen. Thans echter zij, tot samenvatting van al het
in dit en het vorig opstel geschrevene, gezegd dat het
verschil in openbare houding tusschen Dr. K. en de »gere-
formeerden" ter eener, en de door hem »ethisch" of »irenisch"
genoemden ter andere zijde, niet zoozeer op *dogmatisch* en
kerkelijk als wel op *zedelijk* gebied ligt. Het aandeel dat
de persoonlijkheid der belijders aan beide zijden daarbij
heeft, blijve hier onbeoordeeld. Maar voor het openbare,
voor hetgeen ieder ernstig mensch beoordeelen kan, ligt
het verschil op zedelijk gebied. Dit bedoelt natuurlijk
niet gewone kwestieën van eerlijkheid, kalmte, billijkheid,
waarheidsliefde, enz., maar het hooger zedelijk karakter
eener openbare houding. Op de vraag: »wat behoort tot
een waardig, geëleveerd, naar Gods Woord en de eischen
onzer dagen ingericht invloed oefenen op onze kerkelijke
toestanden; en hoe moeten de tegenstellingen in onze ver-
scheurde kerk worden beschouwd en behandeld opdat de eere
Gods gehandhaafd en Zijn koninkrijk toebereid worde?" —
op die vraag luidt aan beide zijden het antwoord *verschil-
lend*. Ik constateer slechts dat verschil, en beslis niet over
de vraag: ten gunste van wie van beiden dat verschil is.
Naar het oordeel der »gereformeerden" is zekerlijk dat
verschil ten ongunste van hen aan wier zijde ik mede sta.
Welnu, hierover oordeele dan de consciëntie der Gemeente

op Gods tijd, d. i. dan, wanneer de invloed der beide »richtingen" in de Gemeente zijn karakter duidelijk genoeg voor aller oogen zal hebben blootgelegd. Die toekomst afwach- tende (zoo tijd des levens zal vergund worden), treed ik voor mij thans gaarne in de stilte terug, waar gemeente en weten- schap overgenoeg te doen geven. Wat Dr. K. betreft, schoon ik liever zag dat zijn schoone gaven aan *ons* terrein ten goede kwamen, (ach waarom is niet reeds voorlang, op- zettelijk voor hem, ergens een leerstoel voor de Nederland- sche Kerkgeschiedenis geereërd?) zoo kan ik hem toch van harte tot zijn aanstaande onderwijzende werkzaam- heid kracht, lust en hulp van zijn geestverwanten wen- schen. Is er in onze oude kaders nog levenskracht — en ik geloof dat — zoo moeten zij den wedstrijd met hem kunnen aannemen om hem, mocht het zijn, op eerlijke wijze te overwinnen, d. i. voor zich te winnen. Zoo niet, dan zou de overwinning van hem en zijn geestver- wanten een heilzaam schoon verootmoedigend gericht Gods zijn, voor de toekomst der gemeente en den volke tot ze- gen. Naar welke zijde het dan neigen moge, de Heer zal, vertrouwen wij, door onze toestanden zelve te Zijner tijd afdoende kritiek over ons brengen. Die toestanden toch zijn genoeg ernstig en naar ons verstand onhoudbaar, om aan de voorwaarde te doen denken wier vervulling een dichter er toe eischt, opdat een Godheid ten tooneele zal mogen verschijnen. Dat mag niet, zegt hij, tenzij de ver- wikkeling zóó groot zij, dat goddelijke tusschenkomst noodig blijke. En inderdaad, zoo schijnt het thans, wan- neer wij niet slechts ons eigen beperkt terrein, maar het Geheel der wereld overzien. *Dignus Deo vindice nodus.*

's Hage, 28 Jan. 1880.

J. H. GUNNING JR.

Na de correctie van dit opstel ter perse te hebben gezonden, lees ik in *de Heraut* van 14 Maart het volgende van de hand van Dr. K.:

»Als Dr. Gunning in zijn *Ethische Brieven* schrijft: »wanneer iemand mij aanwijst dat ergens in *de Heraut* verklaard is: Hoor, o christenvolk, o gereformeerden! op dit bepaalde punt spreken onze Vaderen aldus, maar om des Woords en des gewetens wille leeren wij iets anders en spreken dus hier, eerbiedig maar duidelijk, onze Vaderen tegen! dan zal ik terstond erkennen gedwaald te hebben” — dan zal hij, om woord te houden, na inzage van wat we over zekere drie woorden in Art. 36 der Belijdenis, niet eens, maar herhaaldelijk schreven, reeds een volgende week zijn »erkenning van gedwaald te hebben” wel aan onze lezers mededeelen.”

Mijn antwoord is: ik heb niet nauwkeurig genoeg, en daardoor onjuist geschreven, en aldus wel niet in de gedachte, maar in haar uitdrukking, gedwaald.

Ik heb namelijk in het derde dezer opstellen over het ethisch karakter der waarheid bladz. 294 en 295 in de aangeh. zinsneê gezegd: *op dit bepaalde punt* spraken onze Vaderen aldus, enz. en had moeten zeggen: *op dit bepaalde punt der leer*. Dit is mijn onjuistheid in de uitdrukking, welke ik erken. De geheele samenhang van het redebeleid doet echter in die woorden duidelijk zien dat ik over niets anders dan juist *over die leer* spreek: en daarom zeg ik dat ik wel in de uitdrukking, maar *niet in de gedachte*, gedwaald heb.

Namelijk in *de Heraut* van 26 Jan. tot 2 Maart 1879

heeft Dr. K. een reeks van artikelen gewijd aan een bezwaar dat hij met zijn geestverwanten heeft — niet tegen Art. 36 onzer Belijdenis, maar slechts tegen een vierde onderdeel van een der vier stukken waaruit dit artikel is samengesteld, namelijk uitsluitend tegen de woorden »om te weeren en uit te roeien alle afgoderije en valschen godsdienst, om het rijk des Antichrists ten gronde te werpen.» En dat enkel voor zoover dit hier niet slechts in zijdelingschen, maar ook in rechtstreekschen zin is bedoeld. Hij bevestigt daarbij volkomen den moreelen inhoud, maar koestert over de middelen van uitvoering een ander gevoelen. Alle stukken der leer bevestigt hij van harte, maar heeft enkel een ander gevoelen over de vraag of het voorgestelde doel bereikt wordt door overheidsinmenging of overheidsonthouding. Met de Dordtsche Vaderen maakt Dr. K. onderscheid tusschen »stukken der leer» en »toepassing van canonieke stukken van kerkregiment.» Mits iemand aan het »alle articulen en stukken der leer *in alles* onverbiddelijk vasthoude, dan ja, maar ook *dán alléén*, komt hem het recht toe om. . . met goede consciëntie, zonder beding of voorbehoud, zijn naam te zetten onder de formulieren van Dordt.»

Uit deze, met de eigen woorden van Dr. K. uitgedrukte, opgaaf van zijn gevoelen blijkt dus dat volkomen waar is, wat ik t. a. p. kennelijk bedoelde, en ook, schoon met verzuim van de oepaalde aanduiding van die strekking in eene zinsneê, *gezegd* heb, namelijk dat wel *in algemeene woorden* ten nadrukkelijkste, en zonder twijfel oprecht, door »de gereformeerden» *gezegd* wordt dat zij zich niet door de beslissingen der Vaderen, maar alleen door Gods Woord laten binden, maar dat zulks *in bijzonderheden* niet gestaafd wordt wat de beleden leer betreft. Bij haar mag men alleen *in den vorm* wijziging en voortgang aan-

brengeu, zoo men met recht op den titel »gereformeerd" aanspraak maken zal.

Men moet echter, waar Dr. K. over dien vorm spreekt, twee gedachten bij hem onderscheiden. Namelijk:

1°. *De vorm is voor den inhoud wezenlijk.* De Heilige Geest, die de Gemeente in de waarheid leidt, is ook de onderwijzer van de woorden en uitdrukkingen geweest, waarin de heerlijkheden Gods beleden werden.

2°. *De vorm is voor den inhoud onwezenlijk.* Immers men kan aan alle stukken en artikelen der leer *in alles* vasthouden, en toch tegelijk in vorm en uitdrukking afwijken; welke vorm en uitdrukking dus *niet* mede tot het »alles" behoort. Dit blijkt ook uit de herhaalde aanduiding van dien vorm door »het goud niet opsmelten maar gestadig polijsten, den diamant gedurig zuiverder slijpen": door welk polijsten en slijpen dus de inhoud, het »alles" van goud en diamant niet geacht wordt te verminderen, en dus *niets* wezenlijks er aan verandert.

Ik voor mij beaam van deze twee meeningen alleen de *eerste*, die de richting van binnen naar buiten aangeeft: niet de tweede, die van buiten naar binnen wijst.

Hier openbaart zich weder hetzelfde als wat ik in deze twee vertoogen over Dr. K. gedurig trachtte aan te wijzen. Er is in hem een christen die gelooft, aanbidt en van *binnen* (d. i. van Boven) naar *buiten* gaat; en er is in hem ook een partijhoofd dat, als alle partijhoofden, praktisch heerschen moet en wil, en daartoe van *buiten* naar *binnen* gaat, de massa van het onderhoorige met verstandig beleid indeelt, organiseert, in slagorde schikt en krachtvol aanvoert.

En hier blijkt ook opnieuw de door mij aangewezen moeilijkheid van een »wederzijds positie nemen met eere" tusschen »de gereformeerden" en hen die zij »de ethischen" of »de irenischen" noemen.

Wij stemmen namelijk aan beide zijden toe dat er tusschen wezenlijk en bijkomstig, tusschen inhoud en vorm moet onderscheiden worden. Maar dit helpt niets zoolang niet op voor beiden bevredigende wijze is uitgemaakt, naar welken maatstaf dit onderscheid zij op te maken. Te antwoorden: »naar Gods Woord» baat hier ook niet: want ook ik zeg dit van harte, maar wanneer ik nu, naar dat Woord, onderscheid maak tusschen den *vorm*, de wereldbeschouwing of filosofie die in den geboortetijd der denkebeelden gold, en den *inhoud*, de religieuze waarheid die door den H. Geest in de Gemeente leeft, word ik door mijn »gereformeerde» broederen beschuldigd van den inhoud, dien ik vrij wil doen heerschen, juist aan te tasten en te loochenen. Er moet dus een authentiek uitlegger van dat Woord zijn, die voor de hangende geschillen uitmake wie onzer het Woord van God op de rechte wijze als toetssteen heeft gebruikt. Zal die uitlegger een nieuwe gereformeerde Synode zijn? Ik wensch haar van harte, maar geloof niet dat ik dan intusschen mijn gevoelens, zoo ze afwijken van de gevestigde leer, naar den eisch onzer kerk moet verzwijgen, terwijl Dr. K. ze zou mogen openbaren. Wel voert hij hier tegen aan dat ook de Dordtsche Vaderen onderscheid maakten tusschen »stukken der leer» en »toepassing van canonieke stukken van kerkregiment. Maar dit baat hier niet. Want Dr. K. zegt niet: »ik pas een canoniek stuk van kerkregiment anders dan de Vaderen toe»; maar hij zegt: ik leer dat de leer der Vaderen omtrent de uit Art. 36 bedoelde bijzonderheid onjuist is: en daar ik nu aan dit, gelijk aan alle artikelen en stukken der leer *in alles* onverbiddelijk vasthoud, zoo verklaar ik daarmee feitelijk dat hetgeen Art. 36 t. a. p. omtrent het ampt der overheid *leert*, niet tot de leer omtrent dat ampt behoort, want anders zou ik

niet gezegd kunnen worden, *in alles* aan die leer vast te houden. Deze stelling nu »wat de Vaderen t. a. p. omtrent die bijzonderheid leeren, behoort niet tot hetgeen zij (voor hoofdzaak of bijzonderheid) leeren» — welke mij toeschijnt uit den samenhang van Dr. K.'s meeningen te volgen — acht ik niet geschikt om voor toekomstige verstandhouding tot basis te dienen.

Ik wijzig dus mijn door Dr. K. gewraakte woorden door er, hetgeen ik kennelijk bedoeld heb, ook uitdrukkelijk bij te voegen, en verzoek hem, in mijn opstel t. a. p. de woorden aldus te lezen:

»Wat men *in het algemeen* zegt, en uit overtuiging zegt, zie ik niet *in bijzonderheden* gestaafd. Wanneer iemand mij aanwijst dat ergens in *de Heraut* verklaard is: hoor, o christenvolk, o gereformeerden! op dit bepaalde punt der leer spreken onze Vaderen aldus, maar om des Woords en des gewetens wille leeren wij iets anders en spreken dus hier eerbiedig, maar duidelijk, de leer onzer Vaderen tegen!» dan zal ik terstond erkennen gedwaald te hebben. Maar ik herinner mij zulks niet.»

Ik erken hierbij dat mijn denkbeeld omtrent aard en wezen van 't geen men *ontwikkeling* noemt, mij ook voor dit punt gelijk voor zoovele andere, nopen moet om op den naam »gereformeerd», gelijk hij thans geldt, geen aanspraak te maken. Ontwikkeling der leer is bij de »gereformeerden» hierin gelegen, dat de inhoud onveranderlijk vaststaat maar de vorm gestadig gepolijst, geslepen wordt. Dit noem ik *byzantijnsch*. Maar als het tevens »gereformeerd» is, dan geldt bij mijn broeders, die zich dezen naam uitsluitend toeëigenen, een denkbeeld omtrent de onderlinge betrekking van inhoud en vorm, aan hetwelk ik mij vreemd moet verklaren. Ontwikkeling is mij de voortgang des levens, ook waar men van „de leer» spreekt:

een voortgang daarin kenbaar dat het beginsel, hetwelk niet anders is dan Christus zelf, door den Heiligen Geest in de Gemeente wonende en getuigende, de kracht is die van het middelpunt uit den geheelen omtrek voortdurend vernieuwt. Waar nu die levensbeweging het meest in het *denken* der belijders wordt afgespiegeld, daar vormt zich een nieuwe leerbepaling vooral ter afwering van dwaalingen die zich telkens voordoen. Deze ontwikkeling, de heerlijke eenheid van zijn en worden, is dáárom vooral zoo gewichtig voor het geestelijk zijn der Gemeente, omdat elk volgend vraagstuk dat bij een voortgang der tijden in de plaats van een vroeger aan de orde komt, de *geheele* waarheid welke de Gemeente bezit, weêr in beweging stelt.

Welke dezer twee voorstellingen van „ontwikkeling” is voor leer en belijdenis der Gemeente de ware, die den Heiland verheerlijkt en het leven der kinderen Gods verklaart en steunt? De toekomst zal het voor onze toestanden leeren. Doch het verleden, dunkt mij, heeft in de geschiedenis der Kerk reeds hierover uitspraak gedaan.

's Hage, 15 Maart.

~~14~~

HET ETHISCH KARAKTER DER WAARHEID.

V.

Ik had gedacht, tegenover Dr. Kuyper de pen te kunnen nederleggen. Maar aan een verzoek, door hem gedaan in »de Heraut' van 23 Mei, waarbij hij mij o. a. twee bepaalde vragen stelt, meen ik te moeten voldoen. Echter vlei ik mij dat de inhoud van het opstel dat nu volgt, het plaatsen van een titel van meer algemeene strekking voldoende zal rechtvaardigen.

In no. 3 en 4 der opstellen onder dezen titel heb ik trachten aan te wijzen, deels dat en waarom ik in onderscheidene punten met Dr. K. verschil, deels dat en hoe ik, hoewel onbetwistbaar met anderen een »ethische' 1)

1) Dat de op sommige personen toegepaste naam »ethische' (afgewisseld met »renische'') taalverwarrend en alleen aan praktische motieven bij den partij-strijd toe te schrijven is, heb ik meermalen, laatstelijk in no. 1 van deze opstellen over »het ethisch karakter der waarheid' uitvoerig toegelicht. Dit mijn betoog is niet wederlegd, zelfs niet besproken. Eenvoudig gaat men met net bezigen van die benamingen voort. Ik kom er dan ook niet verder op terug, maar geef door aanhalingsteekens te kennen dat ik — trouwens niet alleen op dit punt — voor het goedvinden van mijn sterkeren broeder buk.

echter geheel andere meeningen koester dan welke door Dr. K. — eveneens ten onrechte, naar ik acht — aan bedoelde heeren worden toegeschreven. In zijn repliek acht Dr. K. niet noodig op deze punten terug te komen dan voor iets, aanstonds door mij te noemen. Wel vermaant hij mij op nieuw, gelijk vroeger (bladz. 299) tot nederigheid en liefdevolle bescheidenheid in het oordeelen. Hij doet het ditmaal door zichzelf tegen mij over te plaatsen als die (behoudens zonde die hij volgaarne ook bij zichzelf hierin onderstelt) mij in dezen kan noch mag volgen. In de door hem gekozen bewoordingen wordt aangeduid dat bij Dr. K. in tegenstelling met mij, aanwezig is de christelijke bescheidenheid welke het zich niet toebetrouwt, zich over het zedelijk gehalte van de handelingen der tegenstanders een oordeel aan te matigen; want hij zou vreezen, hen niet te verstaan en beseft ten volle, daarvoor de rechte persoon niet te zijn. Beter zou het wezen indien ook ik aldus oordeelde en deed. Dr. K., van zulk oordeelen over den tegenstander afkeerig, vermeldt alleen dat, in 't algemeen, zijn tegenstanders tegen hem »machineeren»; en dat ik, in het bijzonder, tot het allerlaatste verval waar men al zoo toe komt, namelijk het uitstrekken van de hand naar iemands zedelijk karakter. Ware dit laatste nu in de oogen van Dr. K. onzedelijk, dan zou hij, bij zijn afkeer om iemands zedelijk karakter aan te tasten, er mij niet van beschuldigd hebben. Hierin moet ik nadrukkelijk van Dr. K. verschillen. Ik noem dit mij ten laste gelegde wel degelijk onzedelijk. »De handen naar iets uitstrekken» duidt, naar gevestigd taalgebruik, iets *ongeoorloofds* aan, een toeëigenen van 't geen ons niet toekomt. Nu heb ik echter zeer bepaald in bedoelde opstellen verklaard (bladz. 445) het persoonlijk karakter zoo veel mogelijk onbeoordeeld te willen laten. Heb ik met

die verklaring in strijd gehandeld? Daarover oordeele het geweten der gemeente in wier midden we thans nog beiden leven; gelijk de historie van later dagen, in welke Dr. K. zijne plaats zal hebben, in dit punt over *hem* oordeele. Doch een enkele opmerking over de vraag in 't algemeen, afgezien van de personen van Dr. K. en van mij, acht ik niet ongepast.

Ik geloof namelijk dat men in een strijd, vooral over kerkelijke en verwante belangen, elkanders zedelijk karakter, zelfs al wil men het niet, wel degelijk eenigszins meê betrekt. Juiste beschrijving is, hier vooral, van zelf kritiek. Men kan iemand niet teekenen, of zijn zedelijk karakter valt min of meer in het oog. Ik wees b. v. in no. 3 dezer opstellen, bladz. 286, aan dat de »ethische» of »irenische» zeer bepaald in zijn zedelijk karakter door de »gereformeerde» polemiëk wordt aangevallen: dat hij voor het oog van hen die Dr. K. volgen, noodwendig een zedelijk verwerpelijke gestalte heeft. Wat wij echter hierbij hebben in acht te nemen, is het volgende tweeledige, dat in den grond op één en hetzelfde neêrkomt:

1°. Den man — vooral het hoofd — eener partij moet men van zijn *persoon* afscheiden. Partijen zijn op politiek gebied op hare plaats, op kerkelijk gebied om onze zonden onvermijdelijk, doch hoogst gevaarlijk. Zeer licht toch komt men er toe, het woord des Apostels »wie de rechtvaardigheid doet, die is rechtvaardig», om te zetten tot »wie rechtvaardig is, die doet de rechtvaardigheid», m. a. w. niet: »wie goed doet, tot hem voeg ik mij waar hij ook sta», maar: »wie staat waar ik ook sta, die doet goed, wat hij ook als partijgenoot doe.» ¹⁾ Opzettelijke

¹⁾ Vóór eenige maanden schreef een nieuw opgericht anti-revolutionair blad in zijn eerste no.: »wij zijn de partij van den levenden God.» Deze woorden, ongetwijfeld met argeloos-vrome bedoeling ge-

430

oneerlijkheid behoeft hier niet bij te komen: reeds de liefde, die den Filistijn op Askalons straten geen oorzaak van vreugde wil geven, kan daar onwillekeurig toe brengen. De dagelijksche ervaring leert dat menschen, op zichzelf billijk en rechtvaardig oordeelende, zoodra het belang hunner partij in 't spel is, een andere houding toonen. Een partijman *als zoodanig* heeft de stem zijns gewetens ondergeschikt gesteld aan het belang der partij. Natuurlijk zonder het te weten: want hem dit aan te toonen is, zoo hij God vreest, hetzelfde als hem de partij te doen verlaten. Men scheidt dan zooveel mogelijk den *persoon zelve* van hem af, zonder het oog te sluiten voor het gevaarlijke en droevige der noodzakelijkheid om in één mensch zulk een scheiding aan te nemen. Wat dien persoon zelve betreft:

2°. Men oordeele vrij, d. i. in liefde (hartstocht en haat toch *binden*) over de *daad*; maar over den persoon zelve, d. i. over de binnenste bedoeling, oordeele men niet bedachtzaam, liefderijk, zich voor lichtvaardigheid en onbillijkheid wachtende, maar *in het geheel niet* (Matth. 7: 1). Wie aan de verkiezing geloof, weet dat in elk mensch een ontoegankelijk heiligdom is, waar God alleen toegang heeft. Dit voorschrift wordt echter niet opgevolgd, doordat men welmeenend zegt: »ik beoordeel den persoon niet, maar de daad.» Immers ook van de gehoorzaamheid hieraan heeft de allerheiligste, zoolang hij in dit vleesch is, slechts een klein beginsel, zóó nochtans, dat hij met een ernstig voornemen ook naar *dit* gebod begint te leven. Onwillekeurig oordeelen wij over den persoon mede. Vooral

---

schreven, zijn niettemin op zichzelf godslasterlijk, daar zij God, de absolute waarheid en heiligheid, niet slechts met het geloof der gemeente naar Gods Woord, maar ook met het door feilbare staatkundigen daarop gebouwde, solidair verbinden.

439

waar het een medereiziger naar Jeruzalem geldt, snelt onze sympathie toe, en vertrouwt op de stem des harten als op een getuigenis des Heiligen Geestes in ons, betuigende: hier heb ik, zoo zeker als ik zelf leef, met een kind Gods te doen!" Ook in het afkeuren, maar bovenal in het goedkeuren, is ons onbeoordeeld laten van den persoon altijd slechts een ideaal, een benaderend pogen, en geen werkelijkheid dan voor zoover ook hierin «wie uit God geboren is, niet zondigt."

Ik meen ten opzichte van Dr. K. aan dezen eisch der scheiding tusschen partijhoofd en persoon voldaan te hebben, en heb op bladz. 449 in mijn 4e opstel aangewezen, op welchen grond ik het doe. Heb ik echter, gelijk Dr. K. in zijn bovengemeld woord over het »de hand uitstrekken naar iemands zedelijk karakter" te kennen geeft, zijn persoon beleedigd, zoo wijze hij mij aan wáár ik het deed, en ik zal, zoo ik het toestemmen moet, hem even openlijk om vergeving vragen. Want ik herhaal, wij voldoen allen aan Matth. 7 : 1 slechts in *beginsel*. Maar ik kan stellig zeggen, er mij tot nog toe niet van bewust te zijn.

De tegenstelling, door Dr. K. gemaakt tusschen »zedelijke appreciatie der wederzijdsche verhouding", in welke hij »mij niet volgen kan", en tusschen »een zuiver historische positie" welke hij zichzelf toeschrijft, kan ik dus niet laten gelden. Het »zuiver historische" laat volgens mij het »zedelijke", in genoemde bedoeling, geenszins onaangetroefd, noch bij Dr. K., noch bij mij.

Daar het hier echter meer dan slechts een persoonlijke kwestie tusschen Dr. K. en mij is; daar het hier een algemeen beginsel geldt, zoo wil ik nog eens trachten duidelijk te maken, wáárom ik niet kan toestemmen, meer dan noodzakelijk is het zedelijk karakter van Dr. K. of »de gereformeerden" te hebben aangeraakt. Ik heb in mijn

geschrift »Overlevering en wetenschap" bladz. 167 gezegd : »Aan het gereformeerde volk, welks belijdenis ook wij »heerlijk noemen en van ganscher harte beamen, moet aller- »eerst, vóór men aan optreden en strijden denkt, bekee- »ring gepredikt worden. De bekeering wordt hun, zeer zeker, in algemeene bewoordingen gepredikt, maar niet in »den bepaalden vorm die hier vooral noodig is" enz. Voorts heb ik, in No. 4 dezer opstellen, bladz. 445, waar ik aanduid dat het verschil tusschen Dr. K. en »de gereformeerden" ter eener, en hen die zij »de ethischen" of »de irenischen" (noemen ter andere zijde, op *zedelijk* gebied ligt, gezegd dat dit *niet* de persoonlijkheid, of gewone kwestieën van persoonlijke eerlijkheid, enz. bedoelde, maar het hooger zedelijk karakter eener openbare houding, namelijk de vraag: op welke wijze waardig, geëleveerd, dus naar Gods Woord, over de bestaande tegenstellingen geoordeeld zou worden. Gaarne leg ik dit hier nog nader uit. Het bezwaart en smart mij dat gedurig van »gereformeerde" zijde beschouwingen tot »het christenvolk" uitgaan, die bij al het goede dat zij onmiskenbaar hebben en waarvoor ik dankbaar ben, niettemin een verderfelijken invloed oefenen op het geestelijk leven der gemeente, en daarenboven een groot deel van ons volk steeds meer van die gemeente vervreemden. Krachtig en uitnemend worden b. v. allerlei volkszonden en verkeerdheden van het maatschappelijk en kerkelijk leven besproken, in woorden die ik met warme instemming beaam. Maar komt het dan tot beschouwing van de *oorzaken*, dan is de *politieke* zijde daarvan, of de beoordeeling naar den partij-stand, zóó overwegend dat het *schuldbewustzijn der gehele gemeente* daarbij geheel in de schaduw treedt. Die schuld wordt niet ontkend, o neen. In elk dier artikelen is een zeker aantal volzinnen te noemen waarin zij, met dezelfde sterke kleuren waarmeê

441

alles in »Standaard» en »Heraut» enz. getint is, erkend wordt. Maar het geheel, de gezamenlijke strekking dier artikelen en beschouwingen maakt desniettemin den indruk alsof »ons christenvolk» uitsluitend bestaat uit »de gereformeerden», die zelve geloovig, goed, althans voor al het goede ontvankelijk en sympathetisch zijn, terwijl *tegen hen over* staat de liberalistische staatkunde, de verdrukkende maatschappelijke richting, de ongeloovige kerkbesturen en schijnchristenen. Bij »ons christen volk» wordt op deze wijze een hoogmoed gekweekt, wiens vreesselijke gevolgen elk die onder het volk verkeert, dag aan dag zien kan, en die door het invoegen van zeer krachtige en in haar algemeenheid welgemeende betuigingen van eigen schuld en ellende *niet* wordt bestreden maar gevoed, daar men immers er door gesterkt wordt in de gerustheid van ook voor eigen zonde niet blind te zijn. Op deze beschouwing van »ons christen volk» volgt hoe langer hoe meer een onheilspellend zwijgen rondom hen: de maatschappij wordt er aan gewoon, eenvoudig tegen hen op zijn hoede te zijn, als tegen het machtigste wat, naar luid der geschiedenis, te bestrijden kan vallen, namelijk een godsdienstig-staatskundige partij. Men verongelijkt die partij voorzeker, naar mijn overtuiging. Men schat niet hoog genoeg de waarde van een vereeniging van mannen die met vastheid, met onversaagde consequentie, alle hangende kwestieën aanvaaten en op veel een antwoord geven waar van achteren een beginsel, van voren een daad aan vast is. Ik voor mij althans, als ik de antirevolutionaire partij een beroep zie doen op wat ook mij boven alles gaat, Gods heilige eeuwige waarheid, en haar voor het volk, zijn recht, zijn onderwijs, zijn stembevoegdheid, zijn hoogste belangen een hart zie hebben, gevoel mij dikwerf door haar beschaamd. Maar ik geloof tevens dat zij tot dat ongelijk hetwelk

men haar aandoet, zelve aanleiding geeft, door het heilige met het onheilige en wereldsche te mengen — voor welke zonde de wereld een fijn oog, een scherp maar dikwerf niet onrechtvaardig oordeel heeft. Zij staat dáár, wel is waar achtenswaardiger dan de door haar fantasie en praktische behoefte geschapen ¹⁾ ethische of irenische partij, die noch beginsel, noch leider heeft en van welke, daar zij uit de meest verschillende bestanddeelen is samengeperst, ook niemand weet noch weten kan wat zij wil. Maar ieder zal toestemmen, achtenswaardiger te zijn dan de karakterlooze »ethischen» of »irenischen» die men uit de »gereformeerde» polemiek kent, dat beteekent waarlijk nog niet veel! In één woord: de »gereformeerde» antirevolutionaire partij handhaaft eeuwige waarheid, maar doet veel minder die waarheid tot de gewetens spreken dan dat men haar talent en schrandrheid, haar moed en werkkracht bewondert, of als tegenstander haar vreest en met haar rekt onder verbitterd (en ook kwaadsprekend) mompelen van de waarheid, door Vinet ²⁾ zoo juist uitgedrukt met de woorden: »niets is er toch gevaarlijker, dan een machtige theoloog!» Bij de onheilen die er uit deze spanning dreigen, ja die reeds veelvuldig voorhanden zijn, verdwijnt in mijn schatting geheel de kwestie »ethisch» of »gereformeerd» en dergelijke in het niet. Eerst de toekomst zal openbaar maken, hoe schrikkelijke verwoesting in de zielen van

---

¹⁾ Natuurlijk ontken ik niet dat er lieden zijn die het karaktermerk toonen van »ethisch» of irenisch», zoo als die woorden in de hedendaagsche polemiek gelden: ik ontken slechts het bestaan van een ethische of irenische partij, een homogeeene samenvoeging gelijk zij in »Standaard» en »Heraut» gedurig denkend, overlegend en handelend optreedt, zoo dikwijls er van »de ethischen» of »de irenischen» sprake is.

²⁾ Essai sur la manifestation des convictions religieuses, etc. p. 198.

»gereformeerden” en niet-gereformeerden door dezen toestand is aangebracht. Voorshands reeds is er door en in dien strijd veel misverstand. Niet alleen loopen de »gereformeerden” gevaar te miskennen wat God ook hun die door hen »de ethisten, de irenischen” genoemd worden, in Zijn genade te belijden gaf ¹⁾. Maar vooral ook, zij doen schade aan de zielen der laatstgenoemden door hun de heerlijke waarheidsbestanddeelen, welke de »gereformeerden” belijden, met partijkleur befloerd te doen zien, en zoo de beschaming te verminderen die anders van de veel grootere praktische kracht, den »gereformeerden” eigen, tot de »ethischen” uit kon gaan om heilzame veroortmoediging bij hen te wekken. Ik meen te mogen zeggen, dat het mij in het bezwaar dat ik opper, om het *heil der zielen* te doen is: en dat ik hetzelfde bij de broeders, die mij »ethisch” noemen, onderstel en vertrouwd, is de grond mijner vrijmoedigheid om dit te schrijven en mijner hoop van voldoende te hebben aangetoond, dat het hier niet iets bloot persoonlijks maar een gewichtig algemeen belang geldt. En zoo kan ik dan nu, dit daarlatende,

---

¹⁾ Ik geloof dit in mijn vorige twee opstellen te hebben aangetoond, en zie in het zoo even ontvangen N°. 131 van »De Heraut” daarvan een nieuw bewijs. Dr. Kuyper eindigt daar zijn artikelen over de »particuliere genade”. Ik heb reeds, wat mij betreft, in het 4e dezer opstellen, bladz. 424, aangewezen dat en hoe ik zoowel van »particuliere” als van »algemeene” genade spreken moet, zonder voor deze overtuiging op de instemming der »gereformeerden” aanspraak te maken. Maar wat ik nu in dit opstel van Dr. Kuyper laak, is dit: hij duidt aan dat zij die het anders dan hij gelooven, meenen dat God het bloed Zijns lieven Zoons »op een onzekere kans, mischien om niet,” zou hebben doen vergieten. Deze gedachte aan die anders denkenden dan Dr. K. door hem toegeschreven, noemt Dr. Ch. de la Saussaye (zie Leerredenen I, bladz. 120, over Joh. III, 16) met volle recht *goddeloos*.

komen tot de beide punten over welke Dr. K. mij een antwoord vraagt: de leer omtrent den *Doop*, en omtrent *kerkregeling* en *bedieningen*. Over het eerste punt schrijft hij:

»Dr. G. komt er tot onze verbazing metterdaad voor uit, dat de exhibitieve kracht van den Doop bestaan zou in het scheppen in het kindeke van een *fides seminalis*. D. w. z. dat God, bij en onder den Doop, in het hart van den doopeling een werking zou te weeg brengen, die de onmacht van den wil brak en het vermogen om Christus aan te grijpen te voorschijn riep.»

In mijn belang, daar ik op de goede meening van Dr. K. prijs stel, zou ik wenschen dat de »verbazing» van Dr. K. *grooter* geweest ware. Zoo groot namelijk dat hij, bij het ontvangen van dezen indruk, zich afgevraagd had: »maar lees ik wél?» Hij kon dan, mijne woorden herlezende, mij wel is waar toegeschreven hebben een onkalvinistische meening, — want dat kan hij, op alle belangrijke kenmerkende punten, althans van een »ethische» niet anders verwachten — maar hij had mij, ook van zijn standpunt uit, niet behoeven toe te schrijven zulk een volslagen onvermogen om Kalvijn te lezen (op wien ik mij beroep), als uit die meening, zoo ik ze koesterde, blijken zou. Ik schreef:

»Met Kalvijn houd ik dat heilig Sakrament niet slechts voor zinnebeeld onzer reiniging, maar voor onderpand der goddelijke genade, teeken der opname in het genadeverbond, bezegeling van het kind-chap; en geloof met Kalvijn dat een kind een zaad des geloofs (*fides seminalis*) hebben kan; schoon ik het er voor houd dat hij met zijn dóórtrekken der praedestinatielijnen geen werkelijke opname voor allen (terwijl toch allen gedoopt worden) in den genadestaat kan zien, maar slechts een vocatie die weder krachteloos kan worden. Aan een »indalen van genade in de ziel»

bij den Doop geloof ik dus alleszins: maar of die genade »apart» is, ligt buiten mijn beoordeeling.»

Ik zeg dus hier dat ik meen in Kalvijn een voorstelling op te merken, die met zijn praedestinatie-leer niet geheel in overeenstemming is. Deze praedestinatie-leer toch maakt, in haar wettige consequentie opgevat, den Doop in den grond waardeloos, en dat is hij echter bij Kalvijn geenszins. Doch welke waarde heeft de doop dan? Hij is gewis een indalen van genade in de ziel. Natuurlijk van geen zaligmakende genade, want geen sakrament kan zalig maken op zich zelf, als opus operatum, buiten het geloof om. Maar ik bedoel hier opname in het genadeverbond, d. i. werkelijke opname van hen die overigens door hun geboorte reeds tot dat verbond behooren; actueel-making van het burgerschap, in den zin waarin Kalvijn (IV, 15, 1) zegt: »de doop is een teeken van inlijving, waardoor wij in de gemeenschap der Kerk worden opgenomen opdat wij, in Christus ingeplant zijnde, onder de kinderen Gods gerekend mogen worden.» (Baptismus signum est initiationis, quo in ecclesiae cooptamur societatem, ut Christo insiti, inter filios Dei censeamur.)¹⁾ Aan het »scheppen in het kind van een *fides seminalis*, een werking Gods in het hart van den doopeling bij en onder den doop», gelijk Dr. K. mij die verkeerde meening toeschrijft, denk ik in de verste verte niet. Ik beaam slechts voor het kind wat Kalvijn (IV, 16, 20) bedoelt, als hij spreekt van een »gedoopt worden van de kinderkens tot de bekeering en het geloof die zij later hebben zullen, van welke beide gaven het zaad door de verborgen werking

¹⁾ Zie ook Instit. III, 6, 3: »dewijl Christus ons door het bad Zijns bloeds gereinigt, en deze reiniging door den Doop medegedeeld heeft» (nos Chr. sanguinis sui lavacro purificavit, atque hanc purgationem per baptismum communicavit).

van den Geest reeds in hen is, schoon de gaven zelve hare gestalte nog niet hebben" (in futuram poenitentiam et fidem, quae etsi in illis formatae sunt, arcana tamen Spiritus operatione utriusque semen in illis latet) — dus aan iets dat *onafhankelijk van den Doop* door Gods genade in een kind kan zijn. Let wel, ik zeg »kan zijn», niet »is»; gelijk ik ook niet zeg dat die genade »ingestort wordt», maar dat zij (naar de mysterieuze werking Gods, die zich in de eeuwige verkiezing aan ons oog onttrekt) in het kind *is*, door ons moet aangenomen worden. Op de beide vragen welke Dr. K. mij verzoekt rechtstreeks te willen beantwoorden: 1°. heeft de instorting van de fides seminalis volgens uwe voorstelling bij elken doop plaats, of slechts soms? en 2°. wordt deze fides seminalis bij den doop, naar uw denkbeeld, ook wel aan dezulken verleend, die buiten het kindschap Gods sterven? — kan ik dus geen ander antwoord geven dan, op beide: die »instorting» heeft bij geen enkelen doop plaats, want er heeft dan in 't geheel geen »instorting» plaats. 1) Juist

---

1) Dat ik, sprekende van het bedoelde »zaad» (of kiem) des geloofs, zeg: »aan een indalen van genade in de ziel geloof ik *dus* alleszins» wijst aan dat ik wil zeggen: de doop, het teeken en zegel van het (reeds bestaande) toebehooren tot het genadeverbond, is *derhalve* (nl. omdat er ontvankelijkheid in het kind *kan* zijn) *niet* iets uitwendigs, gelijk het water het uitwendig omspoelt, maar iets dat *in* het kind de genade Gods overbrengt, m. a. w. geen opus operatum, geen ziellooze vorm. Ik vereenig mij volkomen met de woorden in ons Doopsformulier dat »de kinderen (der ouders welke dit bekennen) in Christus geheiligd zijn en *daarom* als lidmaten zijner gemeente behooren gedoopt te wezen»; zoodat dit geheiligd-zijn voorafgaat en de doop daarop volgt. Maar *dat* nu de doop werkelijk daarop volgt, acht ik een groote genade Gods, welke inderdaad niet boven het kind zweeft of buiten hem blijft, maar in hem daalt, gelijk de atmosfeer van het ouderlijk huis het kind doordringt en zegent lang

447

dat een zoo werktuigelijke »instorting» van geestelijke gaven *niet* mogelijk is, juist dat het sakrament *geen* opus operatum kan zijn maar *geloof* eischt, juist dit dringt den voorstander van den kinderdoop, gelijk ik van harte met Kalvijn ben, tot het aannemen van zulk een door God gewerkte ontvankelijkheid in het kind, tot het aannemen dat het woord des gewijden dichters »op U heb ik vertrouwd, zijnde aan mijner moeders borsten» geen ongerijmdheid, maar heerlijke waarheid is, even als het geniale woord van een anderen dichter, van Bilderdijk, die de dichtkunst roemende, van haar zingt:

»Gij, hangende (terwijl ik hing) aan de borst op moederlijken schoot
»Mij zoeter dan de melk die uit heur aders vlood.»

Nog eene andere vraag stelt Dr. K. mij, op welke ik hem even gaarne antwoord.

Hij merkt op dat ik de sakramenten niet anders dan door geordende dienaars wil bediend zien. Nu vraagt hij mij:

»Keert dan niet met die ordening en die machtsregeling der diensten het gelaakte juridische recht van zelf terug?»

Namelijk Dr. K. meent dat, omdat ik overtuigd ben dat God de belijdenis-kerk afbreekt en de belijdende gemeente op den voorgrond brengt, dus ook die belijdende gemeente mijn ideaal moet zijn. En nu stelt hij mij voor dit dilemma:

»Van tweeën één: of gij houdt de sacramenten bij en laat hun bediening niet dan aan geordende personen toe, maar dan is er ook duurzaam ordening, regeling noodig,

vóór hij er besef van heeft. Wie overigens mijn gevoelen over den doop (dat niets bijzonders heeft en waarover ik hier niet verder uitweiden kan) wil weten, zij verwezen naar mijn boekjen »Lijden en heerlijkheid», 2e druk, het 5e hoofdstuk.

en regeling kan noch mag ooit anders dan juridisch zijn, d. w. z. scherp geformuleerd en naar vaste beginselen."

»Of wel ge wilt geen juridische regelingen, maar dan kunt ge ook geen *diensten* in stand houden, moet dus ook uw sacrament prijsgeven, en krijgt dusdoende geen belijgende gemeente, maar wordt Kwaker of Darbist."

»Erkent nu Dr. Gunning niet, dat er metterdaad, hoe men zich ook wende of keere, tusschen de beide termen van dit dilemma met beslistheid moet gekozen worden? en welke keuze doet hij zelf?"

»Mijn antwoord is: ik wensch inderdaad het steeds voortgaand verminderen van juridische regelingen, maar kan desniettemin *toch* diensten in stand houden, en moet dus het sakrament *niet* prijsgeven.

Namelijk ik geloof niet met Dr. K. dat »regeling nooit anders kan noch mag zijn dan juridisch, d. w. z. scherp geformuleerd en naar vaste beginselen."

»Juridisch" is iets *anders* dan »scherp geformuleerd en naar vaste beginselen."

»Naar vaste beginselen" moet *alles* ingericht zijn wat niet karakterloos is. Ook de huisorde en tal van dingen die niet juridisch zijn. Dit kenmerk geldt dus niet ter bepaling van het juridische, want het past ook op zoo veel andere terreinen.

»Scherp geformuleerd" is evenmin het kenmerk van het juridische. Eene verhouding kan juridisch zijn ook al is ze nog niet scherp geformuleerd, b. v. op het terrein van arbeid, handel, kortom overal waar de grens van het huiselijke, patriarchale, overschreden is. Wordt dan die verhouding scherp geformuleerd, des te beter, dat behoort tot het goed-zijn van een juridische verhouding; maar het eigenlijk kenmerk dat die verhouding van elke andere onderscheidt, is toch nog een ander.

Het licht — ik laat veel wat er óók toe behoort maar voor *ons* hier niet ter zake doet, ter zijde — het kenmerk van het juridische licht hierin dat de rechttoefenende, de overheid, hoezeer van harte wenschende dat de onderdaan *vrijwillig*, met zedelijke toestemming, gehoorzame, echter ook in het geval van alleen uitwendige gehoorzaamheid tevreden is. Zoo ik niet steel omdat ik God vrees en den naaste liefheb, des te beter. Maar zoo niet, zoo ik alleen uit eigenbelang of vrees eerlijk ben, de overheid vergenoegt zich dan ook met mijn feitelijk eerbiedigen van de wet.

En nu zeg ik: ik wil in de kerk ordening, regeling, o. a. ook tot het bedienen der sacramenten. Maar ik wensch dat die ordening en regeling zooveel mogelijk *niet* juridisch zij.

Wat bedoel ik hiermede?

Niet een terzijde stellen van het recht. Ik heb b. v. in mijn »Woord over onzen kerkelijken toestand» p. 10 onlangs gezegd: »Die rechterlijke macht (om de belijdenis ter uitbanning te doen gelden) ontken ik op zichzelf volstrekt niet. Het juridisch-confessioneel standpunt is m. i. waar, doch alleen wanneer het geheel aan het zedelijk-geestelijk aanwenden van den toetssteen der Schrift ondergeschikt gesteld, en alzoo de idee des rechts verhoogd wordt (Joh. 8 : 2—11).»

Maar bij het bloot-juridische komt het niet aan op de zedelijke bevoegdheid van dengene die het recht handhaaft. Is een rechter zelf een oneerlijk mensch? Het is jammer, het is hoogst wenschelijk dat het anders zij, maar evenwel past hij, die oneerlijke rechter, de wet toe en zijn gewijsde geldt.

Dit nu, dit uitwendig karakter der rechtsspraak is ook in de kerk bij alles wat van uitwendigen en administratieven aard is, op zijn plaats. Ja ook voor de geestelijke

dingen is het wegens onze overblijvende zonde niet te vermijden. Men kan b. v. niet verhinderen dat de diensten worden waargenomen door onbekeerde, ongezalvde personen. Maar wat men niet verhinderen kan, mag men toch nooit *wettigen*. En van dat wettigen loopt men gevaar, natuurlijk zonder het te willen, wanneer men de verhoudingen bloot-juridisch maakt. Namelijk dan moet men de bepaalde belijdenis der kerk als een uitwendig-traditioneel ¹⁾ statuut, een onveranderlijk begrensde inrichting behandelen. Het recht is een uitwendige zaak. Het is wel uit het gemeentelijk leven voortgekomen, maar zondert zich toch daarna van dien samenhang af om een zelfstandige macht, een *vis inertiae* te worden. Het gemeentelijk bewustzijn gaat steeds voort zich te ontwikkelen, maar het recht gaat als het ware bij sprongen vooruit. Het bestaande recht is slechts op het oogenblik dat het vastgesteld wordt, uitdrukking van het leven der gemeenschap, doch daarna staat het strak en uitwendig tegenover dat leven, hetwelk intusschen onophoudelijk is voortgegaan in ontwikkeling. Met deze ontwikkeling moet men rekening houden, anders is de toepassing van het recht in strijd met het algemeen besef. Onder dezen *voortgang* versta ik geenszins alleen *voortgang*. Dat het hedendaagsch levensbesef der gemeente zich veelzins van onze oude heerlijke belijdenis afgekeerd heeft, is in mijn oog teruggang en voortgang beide, in hoogst merkwaardige samenvoeging. In dien gang der geesten, inzonderheid in de 18e eeuw, door welker geestelijke werkingen wij nog bestuurd worden, is veel afval en zonde. Daarom meen ik in een rede ter gedachtenis van 25jarige evan-

---

¹⁾ Dat de beteekenis der overlevering zeer groot is, en hoe zij een noodzakelijk bestanddeel van het gemeentelijk leven uitmaakt, heb ik uitvoerig getracht toe te lichten in het geschrift »Overlevering en wetenschap.»

geliebediening ¹⁾ naar waarheid gezegd te hebben: »Ik acht deze onze belijdenis niet zoozeer door de ontwikkeling onzer dagen voorbijgestreefd als wel, wat hare levensbeginselen betreft, hoog staande boven ons tegenwoordig geslacht, dat zeer wel zal doen met zich zooveel mogelijk tot haar, tot haar heiligen ernst, haar gezalfde kracht op te heffen.» Maar evenzeer is er vooruitgang; nieuwe behoeften zijn ontstaan, nieuwe zijden der eeuwige waarheid eischen toelichting. En groot, ontzaglijk groot is ook in dezen de verandwoording van de voorgangers der gemeente. Thans de overgeleverde leer in haar geheel voetstoots te aanvaarden en over te nemen, acht ik voor hen *misdaad*, hoe dikwijls het ook onder ons »getrouwheid» heete.

Wat die voorgangers betreft, juist omdat de ordeningen in de gemeente *niet* in den zin van het gewone aardsche recht juridisch zijn, kan er een dienst, een bediening des Woords en der sakramenten bestaan. De gemeente is een *lichaam*, welks Hoofd de Zoon is; en het algemeen priesterschap der geloovigen, d. i. Jezus' volheid in allen uitgestort, is grondlegend ideaal. Het is het *ideaal*, dus daarom juist verwerpt de gemeente niet de bijzondere bediening. De Zoon geeft in de gemeente de bedieningen, ¹⁾ de Geest de gaven. Dit werk des Zoons is aan historische voorwaarden in de gemeente gebonden, die niet zonder Zijn besturing, hoewel met zonde bevekt, geworden zijn wat ze zijn (b. v. ten onzent in allerlei verband met vroeger gevestigde toestanden, met den Staat, de akademische wetenschap, enz.) Nu moeten deze bedieningen steeds door den Geest weder gereinigd worden in de personen en den

¹⁾ Een persoonlijk woord bladz. 13.

¹⁾ Dr. K. zegt naar waarheid dat het beter is in de kerk van diensten dan van ampten te spreken.

52

arbeid harer dragers. Deze, als *dienaren* der kerk en geen stichters van eene nieuwe, zijn *aan hare belijdenis gebonden*. Hierin ligt hun *vrijheid*. Want de gemeenschappelijke belijdenis vormt juist den waarborg tegen tyrannie van den enkele, hij heete leeraar of gemeentelid. Evenwel zijn zij dienaren van Christus in nog hoogerem zin dan waarin zij dienaren der kerk zijn. Christus, en niet de kerk, is hun Hoofd. Zij hebben dus de roeping om, door gemeenschap met Hem, door den arbeid des Heiligen Geestes in hun hart en verstand de belijdenis der gemeente te ontwikkelen. En eveneens is hun roeping, door in het innigst verband des geloofs en der liefde met het leven der gemeente te staan, er voor te zorgen dat bediening en gave meer en meer samenvallen, die nu nog veelzins naast elkander leven.

Het allereerste vereischte voor den leeraar, voorganger, dienaar is derhalve *persoonlijke bekeering*. Die bekeering zal hem de belijdenis der gemeente doen beamen. Omdat er nog uitwendige, juridische verhoudingen in de gemeente bestaan, is het onvermijdelijk dat er ook personen in de bediening komen, die nog het nieuwe leven niet kennen. Deze zullen de belijdenis der gemeente niet kunnen beamen. De tegenspraak tegen de belijdenis der gemeente moet geweerd, de belijdenis gehandhaafd worden. Waar-door? Door het leven zelf, zich in daad en woord belijdende, en aldus door de getuigenis des Geestes de ketterij, de dwaalleer bestraffende. Dit leven alléén heeft in de gemeente *recht*. Het is alzoo de roeping der gemeente om, in den hoogsten zin, naar en uit het *recht* te handelen. Haar leven zelf moet recht oefenen. D. i. Gods Woord, in haar beleden en gereproduceerd, dat Woord alleen moet heerschen en het doode uitwerpen. Wel verre dus van het recht te willen bannen, het rechterlijke

te willen afkeuren, wil ik het daarentegen met al mijn hart. Maar dan het recht zooals het in de gemeente past, het recht uit het zedelijk-geestelijk leven voortkomende en aldus tot uitdrukking van het leven des Heiligen Geestes in de gemeente verhoogd.

Van de persoonlijke bekeering der voorgangers in de gemeente hangt nagenoeg alles af. Hadden wij in onze gemeenten waarlijk van God geleerde voorgangers, de geheele »kerkelijke kwestie» ware opgelost. Hier toch, en niet in een afgetrokken amptsbevoegdheid of uitwendig bekleeden van de heilige bedieningen, ligt de macht om in naam des Heeren en der Gemeente, in, met en door de prediking des evangelies, de sleutelmacht te oefenen, den christelijken ban (zonder welchen geen gemeente leven kan) op de rechte wijze toe te passen, en het vergeven- of gehouden-zijn van de zonden uit te spreken. Absolutie, de heerlijkste macht die God aan de menschheid, welke zijn beeld draagt — en dus aan de Gemeente, die de ware menschheid vertegenwoordigt — gegeven heeft, absolutie is een der heilige waarheden die in de roomsche kerk, met hare oorbiecht, wel bewaard maar bevrozen en tot onkenbaarheid toe verminkt zijn. Zij is eigenlijk niets anders dan de macht die God aan Zijn kinderen geeft om, geholpen door de gave van de »onderscheiding der geesten», de eeuwige waarheid Gods, in hen levende, als een oordeelende macht te laten gelden tegenover de in beschuldiging en vrijspraak liegende wereld. De macht om door het woord, dat »levend en krachtig en scherpsnijdend» doordringt, de openbare meening te bestrijden, den belijderen moed in te spreken door verzekering, dat God zelf in den hemel waarmaakt wat Zijn dienaren hierbeneden door den Heiligen Geest profeteeren, en de booze geesten uit te werpen met den worde, en te genezen die onder

allerlei leugenmacht gebonden zijn. Maar zoo eischt dan ook deze sleutelmacht een goddelijke zalving. Zij moet met het *gezag der bediening* worden uitgesproken. Desnoods, ja, als er geen geordend dienaar voorhanden is, door iedereen wien gij wilt, die slechts éénige geestelijke bevoegdheid toont: maar in den geregelden weg door het gezag der bediening. En dit gezag der bediening moet rusten op persoonlijke bekeering; want er mag geen sprake zijn van iets magisch, van een kerkelijke tooverformule, maar enkel van waarachtige geestelijke kracht. O indien de geloovigen die nu sedert zoo vele jaren in trouw getuigenis zich bij onze kerkbesturen over dwaalleer en ergernis beklagd hebben, in plaats van zich steeds te beroepen op het laf en onhoudbaar »handhaven van de leer” in Art. 11 van ons Alg. Reglement, al hun kracht hadden doen uitgaan van den eisch der waarheid, in de heerlijke vragen 81—85 van onzen Catechismus uitgedrukt, ik geloof dat wij verder gekomen zouden zijn. Maar velen vinden die vragen (God betere het!) vervelend en verlegenmakend om er over te prediken, en de gemeente vindt ze droog en komt er niet naar hooren! Eere aan onze »afgescheiden” broeders dat zij, in hoe gebrekkigen vorm dan ook, deze waarheid der sleutelen, der tucht, des bans, weêr hebben tot gelding gebracht. Heeft niet de Heere God hen daarvoor gezegend? ¹⁾

Dit wat wij noemden, persoonlijke bekeering, is de kern der zaak. Maar die bekeering staat in dienst, niet van de kerk, neen van het *Koninkrijk*. De kerk maakt meer en meer plaats voor de belijdende Gemeente, en deze profeteert van het Koninkrijk. De »kerk” is eerst ontstaan door de, aan de oude wereld en ook aan Israel onbe-

¹⁾ Zie ook de schoone opmerkingen over de Sleutelen in de Bijbel-studiën »Uit het Woord” van Dr. Kuiper.

kende, tegenstelling met den Staat. Het woord »kerk» is een betrekking-woord, aanduidende den toestand der gemeente vóórdat het Koninkrijk openbaar is geworden. Daarom zijn er dan ook in werkelijkheid slechts afzonderlijke kerken. Eén (zichtbare) algemeene Kerk zou een algemeenen Staat onderstellen, zooals het oude romeinsche rijk zich inbeeldde die te zijn, toen het ophield een volk te heeten; of zooals het nieuwe roomsche rijk begeerde die te zijn, toen de germaansche stammen nog niet de mondige natiën van het nieuw Europa waren geworden. Maar ook een zuiver belijdende Gemeente, die niet meer kerk en nog niet Koninkrijk ware, zal er nooit zijn. Zij zou de houding hebben van zekere schim in een geestigen dialoog van Lucianus, welke aan de oevers van den Styx ronddoolde en, daar ze aan Charon geen bepaalden naam en gestalte toonen wilde, ook niet door hem in zijn boot werd opgenomen. Neen, de kerk of liever de kerken zullen er altijd blijven, al zal ook, naar wij hopen en verwachten, haar geestelijke kern, de belijdende Gemeente, meer en meer te voorschijn treden. Heerlijk is de roeping dezer gemeente. Gelijk de mensch God vertegenwoordigt op aarde, zoo vertegenwoordigt de gemeente de menschheid, in haar gereinigd zelfbewustzijn. Maar zij treedt op en moet nog steeds voort blijven optreden, in den vorm der kerk. Deze kerk echter wordt door God in den loop der historie meer en meer afgebroken, zoodat het schijnt dat of een nieuwe, aan de belijdende gemeente meer vrijheid gevende, kerkvorm, of de openbaring des Koninkrijks er op volgen zal. In elk geval is de anarchie b. v. onzer hervormde kerk een bewijs van haar onvermogen om op wettelijke wijze het recht harer belijdenis te handhaven.

De hervorming was een machtige stoot tot deze ontwikkeling. Zij verkondigde de rechtvaardiging uit het

geloof alleen of de eeuwige verkiezing (deze twee gedachten zijn er in den grond ééne); en hieruit volgde, voor 't geen hier in aanmerking komt, tweërlei hooggewichtig, hoewel ideaal, beginsel: 1°. het algemeen priesterschap der geloovigen, 2°. de scheiding tusschen de geestelijke en de wereldlijke regeering. Dit algemeen priesterschap is de zedelijke verantwoordelijkheid van den individu tegenover God. Is nu de bepaalde kerkelijke bediening met het algemeen priesterschap in tegenspraak? Zoo weinig, dat de christelijke gemeente, uit de toepassing van het algemeen priesterschap bestaande, juist door deze bediening ontstaat en met haar te gronde zou gaan. Wie de boodschap, door de »bediening der verzoening" gebracht, in den geloove aanneemt, die kan dat priesterschap uitoefenen. Want wat den enkele zalig maakt en hem zijn bestemming doet bereiken, dat bevordert het heil des Geheels, gelijk dat Geheel weêr op den enkele sterkend en levenbewardend terugwerkt. Derhalve zonder bediening geen gemeente, en dit geldt dus ook voor de Kerk. Zeer populair is het gezegde: geen kerk zonder belijdenis. Wij stemmen er van harte meê in, maar zeggen allereerst: geen gemeente zonder bedieningen en regeling. De regeling brengt de Gemeente tot werkelijkheid, door haar nog noodzaaklijken vorm, de kerk, in stand te houden. De kerk bestaat niet door hare leer, maar door de goddelijke daden van schepping, verlossing en vernieuwing. Deze daden Gods scheppen een leven: en dit leven vormt naar de zijde der zichtbaarheid een regeling, een gemeenschap, en dan vormt zich in die gemeenschap eene leer. Zoo is ook de afgoderij der oude wereld niet uit hare leer voortgekomen, maar uit haar regeling; en deze laatste dááruit, dat het bewustzijn der menschen wereldsch werd en alzo de menschelijke zelfzucht zich met het overgeleverde tot

457

een zekere vaste orde vereenigde. Het onderscheid tusschen de oostersche en westersche kerk, ja tusschen katholieken en protestanten, ontstond ter laatster instantie uit het leven zelf, zooals dit door kerkelijke plechtigheden en usantiën een bepaalde plooi behield. De kerkregeling maakt een zeker geloof tot werkelijkheid in het zichtbare leven, gelijk de leer datzelfde doet voor het verstandig nadenken. Aldus is b. v. de ten volle uitgewerkte leer van het Mis-offer historisch slechts het laatste lid eener duizendjarige ontwikkeling, die met het heerschzuchtig (uit daling des levens voortgekomen) stellen van de geestelijken als de Kerk zelve, en van het Avondmaal zonder communie des volks als het offer der Gemeente, begonnen is. De leer wordt ten allen tijde door het leven en zijn inrichting opgeworpen en verbeterd of bedorven, veel meer dan het omgekeerde ¹⁾. Men kan de twee groote perioden der kerkgeschiedenis vóór en na de hervorming aldus beschrijven: 1°. het leven werd wereldsch en men regulariseerde dit wereldsch-geworden leven en stelde daarom allengs »gehoorzaamheid aan de Kerk" in de plaats van »geloof"; 2°. men ontdekte dit, en sprong terug met bloedige zelfverwonding door zich los te rukken uit dien samenhang, doch de banier des Geloofs, dus de levensredding, omhoog heffende.

Zoo is dan niet ondanks maar wegens het algemeen priesterschap der geloovigen, bediening en regeling noodzakelijk. Herders (leeraars), regeerders (ouderlingen) en de beiden ter zijde staande bediening der helpers (diakenen)

---

¹⁾ Ook »de gereformeerden" begrijpen dit zeer goed. Men ziet dagelijks, hoe snel de overtuiging omtrent de waarheid hunner leer zich uitbreidt naarmate de positie des leiders aan oogenschijnlijke vastheid, de regeling op kerkelijk en staatkundig gebied aan precisie wint. Wie hierbij aan bewuste oneerlijkheid, weloverlegd aanbidding van de opgaande zon denkt, kent de menschelijke natuur niet.

zijn alzoo een noodzakelijke instelling en gave des Heeren, omdat de Gemeente priesterlijk is en *opdat* zij het worde. En deze instelling zal »juridisch» zijn en blijven, aan allerlei historische, akademische, maatschappelijke en andere uitwendige voorwaarden verbonden, zoolang Geestesgave en bediening elkander nog niet volkomen dekken. Doch meer en meer leidt de ernst der gerichtens Gods in onze dagen dáárheen, dat er geen anderen in die bediening mogen komen, dan die waarachtig in hun binnenste bloeden over de zonden der kerk als over hun eigene, en wier prediking dus is een zonden-vergeven en zonden-houden, gelijk hun regeering een tucht in goddelijken ijver om de Gemeente aan Christus als een reine bruid voor te stellen.

Met de hier aangegeven hoofdpijnen achten wij, voor deze onze bespreking, genoeg geteekend te hebben het schoonste wat vóór de openbaring van het Koninkrijk op aarde kan gezien worden, de naar Gods Woord georganiseerde gemeente. We herhalen het, niet deze gemeente, zooals Dr. K. zegt, maar het Koninkrijk is ons ideaal. De gemeente is slechts de voorloopige levensgestalte, de aankondigster van dat Koninkrijk. Maar in deze voorloopigheid heeft niemand haar inrichting naar den eisch van Gods Woord beter dan Kalvijn geteekend. Te vergeefs zoeken we bij hem de humaniteit (misschien is het juist gezegd: het humanisme) van Zwingli, de mildheid van Melanchthon, den vroolijken zin van Luther. Ziet men hem te Genève werkzaam in het bannen van ongeoorloofde maar ook van geoorloofde en natuurlijke levensvreugde, men voelt zich soms geneigd om, in geheel *anderen* zin, het geestig woord van Oecolampadius omtrent zijn vriend Zwingli te herhalen: »ik wil het koninkrijk der hemelen van mijn vriend niet binnentreden, want ik ben bang voor de knods van Herkules.» Elk die op dit gebied geen

vreemdeling is, kent de huiselijke teederheid van Kalvijn, zijn trouw voor vrienden, zijn lijden met leerlingen en bloedgetuigen, zijn hulpvaardigheid voor iedereen. Maar als kerkregeerder staat hij daar met een ijzeren karakter, een gloeienden ijver, een tot het uiterste besloten wil, die de diepe en scherpe gedachten in orde schikt. Zie hoe hij met de kracht van een oud-testamentisch profeet den valschen vrijheidsgeest onder den voet treedt om zijn kerkbouw op te richten. Voor het *pium desiderium* van Luther, het evangelisch episkopaat, heeft ook hij (men denke slechts aan zijn correspondentie met Polen en Hongarije) veel hart, meer althans dan voor het ideaal van Zwingli, de met de burgerlijke geheel één geworden kerkelijke gemeente. Want het zijne is theokratisch: God, de eeuwige almachtige Opperheer regeert alléén, en Hij heeft twee uitingen Zijner heerschappij, den Staat en de Kerk. In die Kerk staat aan de spits der gemeente, naar het voorbeeld der twaalf apostelen, de raad der ouderlingen. Hier is geen onderscheid van geestelijkheid en leeken als bij de Roomschen, en ook geen »leerstand, weerstand en huisstand" als bij de Lutherschen. In concentrische kringen en geledingen ordent zich de vaste bouw der Kerk. In elke der ordeningen die deze kringen te zamen houden, komen de grondkrachten die dit gemeentelijk leven beheerschen, tot werking. Met diepen blik en praktische schranderheid is het zóó geordend, dat telkens de uitnemendste krachten uit de lagere kringen geroepen worden om de hoogere te schragen, gelijk wederkeerig die hoogere in de schoone concentratie van het geheel, het lager verband omvatten en steunen. Zoo ontstaat een bestuur dat zonder hulp van buiten zichzelf door eigen kracht steunt en overal, onder den vorm van vaste noodzaaklijkheid, inderdaad de *vrijheid* waarborgt: in het huis door het

gezag der orde, in de gemeente door de leidende macht des Heiligen Geestes, op elk gebied door de werking der beproefde en als ervaren gewaarborgde persoonlijkheid. Want hier wordt het geloof van het individu met alle krachten die zich uit het organisch verband der gemeente ontwikkelen, op zijn plaats verbonden, niet in onpraktisch democratisch idealisme als b. v. van een Lambert van Avignon (hoe goed ook bedoeld) maar door een in den edelsten zin aristokratischen geest.

Men kan van Dr. K. niet vergen dat hij bij een opvatting, zóó bepaald tegen de gereformeerde levensuiting gekant als hij zich de mijne denkt, werkelijke liefde voor, en dus waarachtig verstand van deze Kalvijn'sche ordeningen zou onderstellen. Veeleer denkt hij mij zich als verlegen rondziende, als mij »keerende en wendende" om aan de tegenstrijdige conclusiën te ontkomen, ter eener zijde door kerkelijke, ter andere door darbystisch-mystische sympathiën zich mij opdringende. Reeds de verwarde duisterheid mijner gedachten pleit tegen mij. Hij giet dien indruk in den vorm eener beleefde slotvraag: »Slechts verzoeken we Dr. G. vriendelijk om een antwoord dat ons uit de onzekerheid helpt, en ook niet-geestverwanten tot het wezenlijk vatten van zijn ernstige bedoeling in staat stelt." Ik voor mij vrees, aan Dr. K. dit antwoord ook in het bovenstaande niet gegeven te hebben. Persoonlijk voor mij echter is mijn begrip der bedieningen in de gemeente volkomen klaar en gemakkelijk: de gemeente een lichaam dat, als elk lichaam, zijn geledingen en voegselen der toebrenging heeft, oog, hand, voet, enz.; die bedieningen van den Heer gegeven, uit Wien het geheele lichaam zijn wasdom bekomt, tot gemeenschappelijke opbouwning in de liefde — kortom de geheele gestalte der gemeente in hare ordeningen, gelijk zij heiligschoon in den brief aan de Efeziërs vóór ons staan.

Niets is hier juridisch, alles geestelijk. En ook de kerkgeschiedenis, zoo onvolledig ik haar versta, leert mij duidelijk hoe in den loop der eeuwen dit heilig beeld onkenbaar en door de hervorming aanvankelijk hersteld werd; en hoe wij nu in onze toestanden een nasleep van uitwendigheden en ongeestelijkheden dragen, die ongetwijfeld »juridische» verhoudingen noodzakelijk maken welke ik, mits men ze aan den geestelijken levensgrond onderschikke, zeer gaarne erken. Dat de belijdenis de hoogste waarheid is en de waarheid het hoogste recht: dat dus de confessioneele rechtsvordering het hoogste ideaal van een gezuiverden toestand is, erken ik met mijn broederen; handhaving van kerkorde, belijdenis, bedieningen, tucht, het is alles ook mijn ideaal. Neen, andwoorden zij, gij wilt dat alles niet; gij breekt, zooveel in u is, dat alles af. Zeker is mijn weg een andere dan de hunne, en wederkeerig zeggen wij ongetwijfeld menigmaal in stilte, elkander lezende en elkanders arbeid aanschouwende: »gij hebt een anderen geest dan ik.» Doch wat mij onder al dezen strijd gelukkig maakt, is het besef dat ik naast anderen eene waarheid mede verdedigen mag die zeer veel grooter is dan wij, en die, zoo wij haar onvoldoende verdedigen, niet met ons staat of valt, maar van onze arme ondersteuning koninklijk onafhankelijk is. Ja ook de broeders die ons hun tegenstanders achten, moeten, of zij het willen of niet, ook door hun bestrijding van ons op den duur de waarheid welke wij trachten voor te staan, bevorderen. Ik geloof dat wanneer men de vreeselijke crisis waarin onze maatschappij en kerk thans verkeert, aandachtig tot op haar grond tracht na te gaan, men als dien grond vindt het miskennen van den zedelijken aard des geloofs. Met andere woorden, van het *ethisch karakter der waarheid*, hetwelk ik hoop, ook in dit opstel, al is het naar speciale

aanleiding, eenigermate te hebben toegelicht. Maar dit ethisch karakter der waarheid meen ik bevorderd te zien ook door hen die het niet meenen te mogen erkennen, althans niet in den vorm waarin wij het voorstaan. In elk geval acht ik dit dierbaar belang niet geschaad door bestrijding van meeningen, zoo verkeerd als die welke ik mij, gelijk dit en mijn twee vorige opstellen toonen, op theologisch en kerkelijk gebied door Dr. K. zie toegeschreven; en evenmin door het steeds op nieuw doorboren van het wolkenbeeld der »ethische'' of »irenische'' partij, gelijk ze in de voorstelling der »gereformeerden'' bestaat; welke partij ik, zoo ik het verdriet had haar te zien, zou moeten beklagen als reeds in haar naam een doodsPELLende tegenstrijdigheid met zich voerende. ¹⁾

---

28 Mei 1880.

J. H. GUNNING JR.

---

¹⁾ De nadere toelichting, door »de Heraut'' gevraagd op het een en ander van mijn »Woord over onzen kerkelijken toestand'', gelijk het antwoord aan andere confessioneele en niet-confessioneele beoordeelaars en aan de *Nederlandsche Katholieke Stemmen*, hoop ik in een volgend no. te geven.

400
25
=

HET ETHISCH KARAKTER DER WAARHEID.

VI.

Met een goeden klank begin ik, wanneer ik in dit 6e mijner opstellen mijn hooggeschatten vriend Prof. Lamers noem. Hij heeft, met in het Juni-nummer dezer »Stemmen» een woord »over de belijdenis-kwestie» tot mij te richten, niet alleen mij maar ons allen, wien die kwestie ter harte gaat, aan zich verplicht, gelijk ik het velen hoorde betuigen. Ik kan niet anders dan beamen wat hij over het Synodale stuk van 28 April j.l. zegt: voorts zijn opmerking dat het hier evenzeer de predikanten als de ouderlingen geldt, p. 725: eindelijk, dat de nieuwe redactie van het veelbesproken wetsartikel de bezwaren in 't minst niet opheft. Ik voeg er bij dat ik dit laatste niet aan de Synode wijt, zoolang zij tot de overtuiging dat in dezen de gemeenten zelve moeten beslissen, niet kan komen. Een formule die allen voldeed zou in den tegenwoordigen toestand een gedenkteeken der schande van allen zijn, want alle partijen zouden dan karakterloos zichzelf moeten opgeven. En al werd zij met dezelfde vreugde begroet als

waarmeê voor vier en een halve eeuw paus Eugenius IV de kunstmatige formule van het concilie van Florence, die de Roomsche en Grieksche Kerk verzoenen moest, heeft verheerlijkt, zij zou even spoedig als deze formule een ijdele klank en verloren moeite blijken.

Maar ik kan, prof. Lamers van harte voor zijn leerrijken brief dankende, tot hen komen die, met meer of min gereede erkenning dat ik in mijn »Woord over onzen kerkeijken toestand» ('s Hage 1880) eenige waarheid uitsprak, mij hun bedenkingen tegen het een of ander van den inhoud hebben toegezonden. Inzonderheid heb ik hier met roomsch-katholieke en met confessioneele tegengedachten te doen. Van »moderne» en »evangelische» zijde heb ik geen bepaalde bestrijding onder de oogen gehad. Alleen heeft de *Kerkelijke Courant* in een welwillend artikel (15 Mei l.l.) zich er over verwonderd dat ik de »evangelische» of »gematigd behoudende» zienswijze oneindig gevaarlijker heb genoemd dan wat doorgaans »modernisme» heet. Zij acht dat ik toch niet meenen kan, de eisch der bekeering zou aan eerstgenoemde denkwijze minder inhaerent zijn dan aan de laatste. Inderdaad is dit echter, bij volle erkenning van de hooge achtenswaardigheid van vele (vooral bejaarde) »evangelischen», mijn gevoelen. Ik meen dat het supranaturalisme zich, bij zijn erkenning van feiten en waarheden des evangelies en daaraan (waarom niet?) toegevoegde prediking van bekeering, naar luid der historie juist kenmerkt door de openbaring »onze natuur te boven gaande», supra naturam, te achten en alzo haar zielkundige voorwaarden te verwaarloozen, of althans die openbaring meer als ons eindig verstand overtreffende dan wel als alléén door wedergeboorte kenbaar te beschouwen. De historie wijst duidelijk, in zeer bekende gestalten, op verwantschap van het supranaturalisme met een zekere

stoïsche moraal en voorts met een deïstischen achtergrond. Het Arianisme, hoe bedekt, hoe tot onkenbaarheid toe verdund ook bestaande, snijdt altoos den band tusschen Schepper en schepsel door; en zoo is, naar getuigenis van onze eigen nederlandsche kerkhistorie der laatste halve eeuw, het supranaturalisme de vader van het modernisme geworden. Is het wonder, gelijk de supranaturalist leert, aan de natuur door den goddelijken wil opgelegd, van buiten, van boven tot haar gekomen en dus min of meer een dwang aan de natuur, in plaats van openbaring van hare vatbaarheid om geestelijke invloeden te ondervinden, dan moet noodzakelijk vroeger of later het modernisme komen, en stelt dan voor ongezonde samenmenging van twee tegen elkaar ingaande gedachtenreeksen een heilzame consequentie in de plaats. Heeft de bodem van dit natuurlijk leven het wonder niet gekweekt, dan moet vroeger of later die bodem, bij gezonde krachtsontwikkeling, deze vreemde plant ook weder uitwerpen. Staat de supranaturalist met den moderne op den grondslag derzelfde natuurbeschouwing, en dus op den bodem der *wet*, dan moet het evangelie, dat hij welmeenend maar inconsequent daar »boven op'' (supra) plaatst, vroeger of later voor de macht dezer wet weder de plaats ruimen. Ik wees dit in N^o. I en II dezer opstellen uitvoerig aan, en bepaal mij dus hier eenvoudig tot de stelling: een vermenging van evangelie en wet is op den duur altoos ten nadeele van het eerste. Nu is de supranaturalist iemand die evangelie en wet samenmengt, terwijl de moderne eenvoudig man der wet is. De eerste blijft zoon des huizes, maar een die afgeweken is; de laatste is knecht. De eerste predikt het geloof, maar verzwakt en ontmergd: de laatste predikt de wet, maar doorgaans streng, en zoo tot bekeering drijvende. En naar het diepzinnig spreukenwoord (Spr. 17, 2) zal »een

verstandig knecht heerschen over een zoon die beschaamd maakt, en in het midden der broederen zal hij erfenis deelen."

Maar ik heb, zeide ik, niet zoozeer tegenover evangelischen en modernen, als wel tegenover roomsch-katholieken en confessioneelen mij te verandwoorden. Het was te voorzien dat die beide vooral tegen mij zouden opkomen, zoo ik de eer had hun aandacht te trekken. Want zij staan, ondanks zeer groot verschil, toch tevens in zekere onderlinge, reeds in N°. III, pag. 303 aangeduidde verwantschap. Wanneer men, om met den eerwaardigen Gaussen te spreken, van den contenant tot het contenu gaat, van het kader tot den inhoud dien het kader omsluit, dan verschilt hij die, als roomsch-katholieke, dien contenant »kerk" noemt in beginsel niet van hem die, als confessioneel protestant, hem »belijdenis" noemt.¹⁾ Ik wensch dus eerst op de

¹⁾ Gaussen bedoelt de Heilige Schrift, wier onfeilbaarheid hij op verstandelijke gronden eerst bewijst, om dan daarna, deze onfeilbaarheid bewezen zijnde, tot de bijzonderheden van den inhoud te komen en tot onderwerping daaraan uit te noodigen. Hierin ligt geheel de roomsch-priesterlijke verheffing boven het volk. De orthodoxe godgeleerde van dezen stempel bewijst, nog eer er van het geloof des harten sprake is, de betrouwbaarheid en het gezag der Heilige Schrift. Zegt een ander (dien hij »ethisch" noemt), dat die betrouwbaarheid alleen *voor het geloof* vaststaat, en nog een ander, (een »moderne"), dat die betrouwbaarheid wetenschappelijk onhoudbaar is, zoo noemt hij den eerste subjectivist, den tweede ongeloofig; en keert zich dan tot het volk, de gemeente, met uitnoodiging om, daar de Schrift vast staat, nu aan haar inhoud geloof te schenken. Desgelijks stelt de roomsche geestelijkheid vast dat de H. Kerk onfeilbaar is, nog vóór er sprake zij van het geloof aan datgene wat zij leert. Zegt de protestant dat die onfeilbaarheid een heerlijke, maar geheel anders op te vatten, waarheid is; en zegt de »vrijdenker" dat zij onbewijsbaar is, zoo noemt die geestelijkheid den eerste een dwalende, den tweede een ongeloofige, en noodigt dan de

roomsch-katholieke bestrijding, die tot mij kwam, te antwoordden, daarna, in aansluiting hieraan, op de *confessioneele*.

Dat ik van onze Nederlandsche Hervormde Kerk als van een eerlang in puin vallenden bouw heb gesproken («Woord» p. 23 ¹⁾) gaf aan de *Nederlandsche Katholieke Stemmen*, die te Zwolle in 't licht verschijnen, aanleiding om in drie nummers mijn brochure te bespreken. Die artikelen, *Puinhoopen* getiteld, zijn in humanen toon gesteld, en geven zeer juist de roomsch-katholieke gedachte terug. Ik hoop hare uiteenzetting nauwgezet te volgen en te beantwoorden.

Van de »grootte protestantsche partij» van voor 50 jaren heb ik (Woord p. 5) gezegd dat zij, bovenal anti-roomsch, door de gewone ironie des lots roomsch in strekking werd; d. i. zij wilde de menigte bij elkaar houden, éénheid, éénheid bovenal handhaven en bevestigen. S. (met die letter veroorlove mij de geachte auteur der artikelen in de *Nederl. Kath. Stemmen*, hem korthedshalve aan te duiden) S. and-

gemeente uit, zich aan het vastgestelde gezag te onderwerpen. Bij beide, den roomschen kerkdienaar en den genoemden protestantschen orthodoxe, toont zich dus deze gemeenschappelijke familietrek dat zij, bij hun vaststellen van het goddelijk gezag der Kerk en der Schrift, *het verstand overschatten*. Immers het beweren dat alleen de Heilige Geest, die in elk geloovige de waarheid betuigt, het recht van hun historisch-feitelijk vaststellen van dat gezag doet zien, dat beweren noemt de eerste, de roomsche geestelijke, een ongepast beoordeelen van het gezag der Kerk, de tweede, de orthodoxe van dien stempel, noemt het een »ethisch» subjectivisme. Zie over de beteekenis die deze gedachte had voor Reimarus en voor Lessing in den strijd over de Wolfenbuttlter fragmenten, Kuno Fischer, Leibniz und seine Schule, S. 764 enz.

¹⁾ Ik zal mijn »Een woord over onzen kerkelijken toestand» in dit opstel korthedshalve »Woord» noemen.

460
woordt daarop: »En toch, die roomsche strekking naar éénheid, éénheid bovenal, is natuurlijk, omdat de eenheid het kenmerk is der waarheid. De eenheid is juist wat een ieder op het eerste gezicht klaar en duidelijk in de H. Schrift vindt uitgesproken als het zekere kenmerk van de ware Kerk van Christus.»

De waarheid van den laatsten volzin erken ik gaarne, er bij voegende dat bij deze eenheid in de apostolische kerk een verscheidenheid bestaat, veel grooter dan welke door het katholicisme geduld wordt: men denke slechts aan de christenen uit de Joden tegenover het paulinisch universalisme. Maar neemt men de eenheid van het geloof der Kerk in den zin van paus Aeneas Sylvius, namelijk »niet omdat allen het belijden maar omdat allen gehouden zijn het te belijden,» dan zegt de protestant dit even vrijmoedig als de roomsche van het geloof der gemeenschap tot welke hij behoort.

Vat men daarentegen de feitelijke eenheid der Kerk in het oog, dan ziet men in de geschiedenis hoe die eenheid tot den prijs van gedurige afsnijding of onderdrukking van het tegensprekende gekocht werd, en dus meer lijkt op den »vrede» die, volgens een bekende dagorder, na moorddadige demping van den opstand »te Warschau heerschte,» dan op de eenheid des Geestes en der liefde, bedoeld in de Schriftgetuigenissen op welke S. zich beroept. De pauselijke onfeilbaarheid is wettige sluitsteen van het roomsch-katholiek stelsel: de vruchteloosheid der conciliën van Pisa, Constanz en Bazel, gelijk de machteloosheid der eerwaardige oud-katholieken ook onzer dagen, leert het. ¹⁾ Maar

¹⁾ Juist in de edelste katholieke gemoederen hebben de dogmatische besluiten onder de regeering van paus Pius IX een zielestrijd gewekt die hen van lieverlede, hoe innig zij ook aan de oude Kerk hingen en bleven hangen, toch aan haar vervolging blootgesteld

489

met hoe stuitend geweld (men denk b. v. aan Strossmayer op 21 Maart) en gewetensdwang deze onfeilbaarheid desniettemin heeft moeten doorgedreven worden, leert ons de geschiedenis van het vatikaansch concilie. Het is omdat de katholieke geest door romeinsche heerschzucht wordt verontreinigd. Wanneer S. beweert dat »de gereformeerde grondslag eigenlijk niets anders is, dan haat tegen Rome,» dan heeft hij in zooverre gelijk als »Rome» de verpersoonlijking is van hetgeen de kerk, zoolang zij den roomschen zetel tot middelpunt heeft, verhindert katholiek te zijn. Haat tegen Rome is onmiddellijk gevolg van liefde voor de katholiciteit. Wij houden niet de roomsche kerk en de protestantsche voor twee naast elkander staande deelen die tot elkaar behooren en door velerlei onderhandelingen, als b. v. van Leibniz met Bossuet, enz. tot elkaar te brengen zijn, zoodat of de roomschen protestant, of de protestanten roomsch zouden worden. Neen, de roomsche kerk is *de* kerk, doch die zich zelve door uitstooting van de Grieksche en protestantsche waarheidsbestanddeelen verminkt heeft. Bepaaldelijk door de protestanten uit te werpen, die den wettigen voortgang van den symbolisch-wettelijken tot den evangelischen levensvorm vertegenwoordigen,

---

heeft totdat de banvloek hen trof. De jongste tijd is rijk aan allerbelangrijkste getuigenissen uit het innerlijk leven op dit gebied. Ik noem slechts twee biografiën die men niet zonder diepe aandoening en rijke leering zal kunnen lezen. De titel der eerste is: Carl Freiherr von Richthofen, früher Domherr in Breslau. Ein Lebensbild aus den kirchlichen Kämpfen der Gegenwart, nach handschriftl. Nachlass und mütterlicher Erinnerung Leipz. Naumann 1877. Hier zal men inzonderheid de liefdevolle, verstandige, waardige moeder hoogschatten. Het tweede, nog teederder en aandoenlijker levensbeeld is Erinnerungen an Amalie von Lasaulx, Schwester Augustine, Oberin der barmh. Schwestern im St. Johannishospital zu Bonn, 2e Aufl. Gotha, F. A. Perthes 1878

470

heeft zij zich en hun geschaad. Wij protestanten behooren, gelijk de Grieken, tot wat thans de Roomsche kerk is; doch niet, gelijk Rome wil, met prijsgeving van onze bijbelsche belijdenis — (want dan zou de kerk niet katholiek worden, en bleef roomsch) maar met onverkorte gelding van die belijdenis, welke dan de winst zou genieten van vollen samenhang met het Geheel der kerk. Had de roomsche kerk waarlijk aan haar eigen goddelijk recht geloofd, zij had ons in de zestiende eeuw niet uitgeworpen, maar ons in haar schoot laten leven en ons waarheidsbestanddeel in zich opgenomen, overtuigd dat hetgeen zij voor leugen in ons houden moest, dan van zelf zou te gronde gaan. } Het is krachtens hetzelfde beginsel, dat ik (Woord p. 9.) de moderneren niet uit de kerk wil bannen, maar hun vrijheid wil laten opdat zij *als moderneren* sterven. S. noemt dit bij mij onzedelijk, en acht mij een bij wien het doel de middelen heiligt. Dit is niet zoo. Ik geloof alleen dat ik in de belijdenis van Jezus als den Christus naar de H. Schriften de waarheid heb, doch dat die belijdenis, door mijn beperktheid en door de scheuring en zonden der kerk, bij mij en anderen nog eenzijdigheden in zich heeft, welke ook door het waarheidsbestanddeel der moderneren kunnen worden overwonnen, opdat ik vollediger den waarachtigen Christus belijde en zij ook daardoor ophouden modern te zijn, of wel, in geval van hardnekkig modernisme, zich hunner tegenspraak met de belijdenis der gemeente bewust worden en zelf vrijwillig die gemeenschap verlaten. Een der voortreflijksten onder de moderneren verklaarde mij eenigen tijd geleden, toen hij de kerk verliet: »Zoolang ik bemoeilijkt werd ben ik in de kerk gebleven, omdat ik gevoelde dat mijn tegenpartij eigendunkelijk het recht alleen bij zich, het onrecht aan mijn zijde stelde, en ik voor deze onwaarheid niet wijken

wilde. Maar nu men mij sedert jaren niet meer bemoeilijkt, zie ik in dat de volledige vrijheid, welke ik in de kerk geniet, ten onrechte door mij genoten wordt, en dus treed ik uit."

Wanneer ik echter als hoofdreden voor mijn begeerte om den ban — niet in zijn rechtmatigheid te loochenen, dat zij verre! maar om hem — niet toe te passen, opgeef dat »ik niet mede kan zeggen: de orthodoxen zijn geloovig, de modernen en evangelischen ongeloovig, de eersten hebben dus recht, de laatsten niet; en zulks op grond van Gods Woord, dat den aard des geloofs geheel zedelijk stelt, en het geloof dus niet naar de leer meet" (Woord p. 9) dan vraagt mij S. daarop: »verbiedt dan Gods Woord ketterij, scheuring en ongeloof niet als zonde? Is het bederven der ware leer dan niet onzedelijk?"

Andwoord: ja ongetwijfeld is het dat, ik heb het niet ontkend. Wat ik beweer is niets anders dan dat het geloof geheel zedelijk van aard is, d. w. z. dat het *den persoon des Heeren* tot voorwerp heeft, in de vereeniging des harten met Hem bestaat, en dat de leer, die deze beteekenis welke de Heer voor het hart der Zijnen heeft, tracht te beschrijven, er niet in die mate de juiste beschrijving van is, dat het geloof zelf naar haar, naar die leer, zou kunnen gemeten worden. Dit kon wèl geschieden in de dagen der apostelen, en het kan ook later voortdurend geschieden wanneer de gemeente in haar gang door de eeuwen tot een zeker rustpunt komt, waar een uitdrukking voor aller leven gevonden wordt, in welke men de gemeenschappelijke geestelijke ervaringen terugvindt. Op die tijdstippen kan men zeggen: wie rechtzinnig is, die is geloovig, en wie niet rechtzinnig is, die is ongeloovig: deze regel zal dan, met weinige uitzonderingen, voor allen passen. Maar in tijden van transformatie en onzekerheid

472

door groote gisting der denkbeelden blijft wel de waarheid zelve onveranderd, want zij is de eeuwige Christus zelf; doch de leer, de wijze van den Christus terug te geven door onze belijdenis, kan in zulke tijden niet als een vast kenmerk van geloof of ongeloof gelden. ¹⁾ Het geloof blijft ten allen tijde geheel *zedelijk* van aard, een overgave des harten en des levens aan Jezus Christus. Waar nu het geloof het juiste denken opwerpt, daar ontstaat de juiste leergedachte, en zoo vormt de Heilige Geest in de gemeente de overlevering der ware leer, of liever *leering*. Deze te vervalschen of te bestrijden is onzedelijk, maar die vervalsching of bestrijding kan ook onder geheel rechtzinnige vormen geschieden. Namelijk het begrip der »gezonde leer» sluit in zich zoowel het subjectieve als het objectieve; zoowel de rechte gesteldheid van den persoon als de trouwe aansluiting aan de eeuwige, vaststaande, in de gemeente overgeleverde waarheid. En daarom kan ik, inzonderheid in tijden als de onze, niet zeggen met mijn confessioneele broeders, roomschen en protestanten: »de orthodoxen zijn geloovig, de modernen en evangelischen zijn ongeloovig.» Waarom, vraagt S., als het geloof niet naar de leer te meten is, verheerlijkt gij dan de zooge-

---

¹⁾ Deze beschouwing is geheel bijbelsch. B. v. het ware onbillijk van den schrijver van Koheleth (waarsch. uit de vierde eeuw v. Chr.) dezelfde geloofsvastheid, dezelfde overtuiging te vergen als van Jesaia. Zijn dualisme steekt zelfs zeer bepaald bij het geloof uit den bloeitijd van Israels geschiedenis af. Is dit boek daarom niet door den Heiligen Geest ingegeven? Zeer zeker; maar juist daaruit blijkt dat er voor de grootste verscheidenheid van geloofsopvattingen plaats is. Deze schrijver is een geloovige; maar een ongeloovige, althans een dwaalleeraar van erge afwijking, kan evenzoo spreken als hij doet. Daarom is het onmogelijk, ten allen tijde naar den maatstaf der leer te bepalen of iemand al dan niet in den levenden God gelooft, d. i. of hij al dan niet een geloovige is.

naamde hervormers, die van uw standpunt niet het minste recht hadden, om niets de wereld in rep en roer te brengen en onzalige twisten te stoken in het ééne huisgezin der kerk? Mijn antwoord is, vooreerst, dat niet de hervormers die twisten »gestookt' hebben, evenmin als Elia de »beroerder Israels" was: zij *vonden* den ellendigen toestand der kerk, die bij terugzicht een Vorstbisschop Melchior van Diepenbrock tot de vermaning nopen kon om toch deze scheuring te dragen in den geest van boete als een gevolg der *gemeenschappelijke* schuld. Ten andere verheerlijken wij — niet de hervormers maar — het werk Gods in hen omdat dit werk, juist als een werk des geloofs, geheel zedelijk van aard was. Deze mannen toch, zondige en feilbare menschen, maar gezegende werktuigen des Heeren, bestreden niet allereerst de roomsche leer (men weet hoe b. v. de 95 thesen van Luther die leer nagenoeg ongeschonden lieten) maar het roomsche leven. Zij verzetten zich tegen creatuurvergoding en het spelen met de conscientien der menschen. En gelijk de angst der ziele, de bekommernis om het eeuwig behoud Luther persoonlijk tot de leer der »rechtvaardiging uit het geloof" had gebracht, zoo wierp ook kerkelijk hier, gelijk overal en ten allen tijde, het leven de leer op.

Dat alzoo ons kerkbegrip niet dezelfde scherpte van omtrek heeft als het roomsche, erkennen wij ten volle. Eveneens, dat wij hierdoor aan veel meer vergissingen en schuldigheden blootstaan. Wij houden de kerk dan ook niet voor onfeilbaar. Onze protestantsche afdeeling althans is arm en ontredderd. In stralende schoonheid des vleesches staat hoog en trotsch boven haar, gelijk de hemelhooge Dom naast het arme hutjen, de roomsche kerk, vast georganiseerd, rijk aan geld, machtig in politieken invloed. In haar, gelijk bij ons, zijn vele waarachtige kinderen

Gods, maar de ongeloofigen, in haar gelijk bij ons aanwezig, hinderen haar niet of worden met dwang tot stilzwijgen genoopt, zoodat de schijn der eenheid bewaard blijft. Ook de ongeloofigen en allen die naar het uiterlijke oordeelen, hebben eerbied ja vreeze voor haar, terwijl zij onze machteloosheid minachten. Slechts ééne macht hebben wij boven de onfeilbare, namelijk dat wij erkennen kunnen, niet onfeilbaar te zijn; dat wij schuld kunnen belijden. Wij zijn alléén uit het geloof, d. i. in het middelpunt, gerechtvaardigd. Op den omtrek is, ook op verstandelijk gebied, alles bevlekt en onvolkomen. In het middelpunt is de Heere Jezus Christus, de eeuwige Waarheid, en Hij alleen is onverwinbaar. Zoo laten wij dan, als Hiskia, Rabsaké met zijn honende (goeddeels welverdiende) taal, Sanherib met zijn onmetelijke getalsmeerderheid, tot aan dat middelpunt naderen, verzekerd dat hij in Jeruzalem zelfs niet één enkele pijl schieten kan, en dat hij toch weder aftrekken moet op Gods tijd. De verwijten komen tot ons niet alleen van onze roomsche broeders, niet alleen van de ongeloofige wereld, maar ook uit onzen eigen boezem. S. haalt tegen ons woorden van Dr. Ph. R. Hugenholtz aan, uit een woord van rekenschap, bij het nederleggen van zijne bediening gesproken. Ten bewijze dat wij niet schromen onze eigen schande met gedoken aangezicht en brandende schaamte te belijden, herhalen wij hier deze zelfde woorden, die in onze oogen meer waarheid en vreeze Gods toonen dan velen die Dr. Hugenholtz een »ongeloofige» noemen maar b. v. tot in advertentiën toe de allerheiligste namen tot reclame gebruiken om krediet te winnen. Hij zegt t. a. p.:

»Helaas, onwaar is onze (protestantsche) kerk tot in merg en gebeente. Onwaar is haar toezicht op de leer, waar zij de leer niet bepalen en het toezicht niet houden

kan; onwaar haar attestatiewezen, als zij verklaart dat een man wiens leer ze soms voor kettersch houdt, en van wiens leven zij onkundig is, onergerlijk is in belijdenis en wandel. Onwaar hare armenzorg.... Onwaar hare groote woorden en tale Kanaans! Ach, men gewent zich aan al deze dingen, en ik ben de eerste om met schaamte te belijden dat de gewoonte ook mijn geweten had in slaap gewiegd. Men wordt onwillekeurig verstrikt in dit weetsel van bedrog en conventie, tot eindelijk de oogen opengaan, tot men gaat inzien dat, zoo ergens, dan in zake van godsdienst geldt de leuze: waarheid bovenal!"

Dit alles erkennen wij. Maar de roomsche kerk, helaas! moet altoos zichzelf vrijspreken. Deze noodzakelijkheid vervalscht het zedelijk gevoel, en stelt, om met Massimo d' Azeglio te spreken, een kunstmatig geweten in plaats van het ons door God gegevene. Hier ligt de zwakheid van den indrukwekkenden kolossus der roomsche kerk. Zij kan het geweten niet vrij laten om hetgeen in haar verkeer is, vrijmoedig te veroordeelen. De apostel Paulus wil de waarheid die hij predikt, het evangelie dat hij voorstaat, aanbevelen niet enkel aan de door den Heiligen Geest verlichte, maar zelfs aan de natuurlijke zedelijke bewustheid der menschen. »Door openbaring der waarheid onszelve aangenaam makende bij aller menschen geweten, in de tegenwoordigheid Gods.» Doch de vrijheid des gewetens wordt, niet enkel door den Syllabus maar door den geheelen samenhang der roomsche kerk, onderdrukt. Een uitwendig gezag treedt hier op, omdat men niet ten volle, inwendig, met goddelijke zekerheid van de waarheid overtuigd, haar niet door zichzelf alleen kan laten verdedigen. Indien nu de waarheid niet zichzelf verdedigt, zoo is er in 't geheel geen hoogste rechtbank die alles beslist, want dan is ook God zelf slechts een uitwendig gezag. Van

daar het diep scepticisme, dat den roomschen geest kenmerkt. Van de waarheid, van de eigen zaligheid door haar zelve, door de getuigenis des Heiligen Geestes zeker te zijn, noemt zij verwerpelijk. Hier ligt voor een goed deel het geheim der macht van de roomsche kerk in onze dagen. Een sterke twijfelzucht vreet overal voort, en vervult de gemoederen. Nu breidt Rome de armen uit en zegt: hier, hier bij mij is zekerheid. En de moderne wereld gelooft het, omdat zij door twijfelzucht de beteekenis der waarachtige vrijheid niet meer kent en dus de toevlucht welke Rome biedt, veilig acht. Want er is in den grond een sterke overeenkomst tusschen Rome en de moderne beschouwing. Dit is geen paradox, dien ik los daarvan werp. Ik heb die verwantschap, 12 jaren geleden, in een geschrift »Anti-modern, daarom anti-roomsch», uitvoerig gestaafd. Vandaar dat, vooreerst, vele edele gemoederen bij het overhand nemen van de moderne ontkenningen, uit zwakheid, tot Rome neigen. Want alleen de krachtige adem des Heiligen Geestes bewaart voor de bekoring dezer atmosfeer. Volkomen begrijpelijk is wat Friedrich Perthes eens zeide (zie zijn *Leben*, 2 Bd. p. 125): »Voor het geval dat de tegenwoordige richting van protestantsch-neologische theologie de zege wegdragen en in de gemeenten algemeene gelding verkrijgen mocht, zou ik, om aan mijn kinderen de gemeenschap met christenen te verzekeren, Stolberg's voorbeeld volgen.» Maar ook, ten andere, is de tegenwoordige conservatieve atmosfeer aan Rome gunstig. Onze eeuw is met de revolutie, in roomsche landen ontstaan, begonnen. Nu is er tot overwinning van de revolutie slechts één weg, erkenning van de groote waarheid van het gezag des gewetens, welke door de revolutie in verkeerd verband gesteld en daardoor tot onkenbaarheid toe verminkt, maar toch gepredikt is.

Aanvaarding dus van de ontzaglijke taak, de *vrijheid* op elk gebied te erkennen. Wil men dit niet, ziet men uit gebrek aan moed om alles om Christus' wil te verzaken daar tegen op, dan moet men tot restauratie de toevlucht nemen. Dat hebben de europeesche machten gedaan, en daardoor op nieuw de revolutie en Rome bevorderd. Daarom vooral is de nieuwere tijd sedert het Weener Congres de bloeitijd van het ultramontanisme en van allerlei revolutiën geworden. Alle vrijere bewegingen zijn onderdrukt, niet alleen zulke die; als b. v. de Emser punctatiën, duidelijk genoeg slechts de aartsbisschoppelijke macht in plaats van de pauselijke wilden stellen, maar ook zulke die edeler bedoelingen hadden; als Febronianisme, Gallikanisme enz. En ook zelfs vele protestanten vonden het wel is waar een weinig te sterk als Joseph de Maistre in het pausdom het wezenlijke van den godsdienst en de eenige toevlucht tegen de constitutioneele koorts predikte; maar koesterden toch een heimelijken eerbied voor deze macht, en stemden min of meer verlegen toe als Rome, op het verbleeken van de historische herinneringen rekenende, zich als hechten dan tegen de revolutie prees en protestantisme en revolutie gelijk stelde. Ook op dit katholiseerende conservatisme van protestantsche zijde rust een deel van de schuld der zelfverblindings waarmêe b. v. Gregorius XVI. in zijn herderlijken brief van 15 Aug. 1832, die slechts een voortzetting van dien van Leo XII was, in den nieuweren tijd en zijn leven en streven het goede tegelijk met het kwade verwierp. Waarlijk, daar was reden voor den genialen Consalvi, den raadsman van drie pausen, om na een lang gesprek met vorst Hardenberg, graaf Nesselrode en lord Castlereagh, bekommerd voor zichzelf op te teekenen (1815): »deze samenspreking heeft bij mij een treurigen indruk achtergelaten. — — Wij stutten hier een oude bouw-

vallige hut een weinig met geweld en geld, maar wij denken er niet aan hoe wij een nieuw, stevig huis moeten oprichten, ofschoon dat misschien minder kosten en zeker duurzamer wezen zou."

Hoe staat daar tegenover het protestantisme? Wij hebben het reeds gezegd, wij belijden ons onvermogen, onze schande, onze zonde. Maar wij mogen ook niet ontveinzen wat God ons in Zijne genade gegeven heeft als het hoogste goed dat wij voor een kerkgemeenschap kennen, de vrijheid als behoefte, als levenselement. Die vrijheid heeft door haar misbruik tal van jammeren over ons gebracht, maar zij draagt zelve steeds het correctief tegen dat misbruik in zich. Het oude rationalisme der achttiende eeuw heeft zichzelf ten grave gedragen. Het nieuwe heeft tot bevestiging moeten dienen van de waarheid die het aantasten wilde. De vrije kritiek over de boeken der Heilige Schrift heeft voor het verstand van den inhoud en de handhaving van de echtheid dezer boeken oneindig meer nut dan nadeel aangebracht. De wijsbegeerte, de majestueuze pogingen van den menschelijken geest van Kant tot Hegel en zijn navolgers toe om het raadsel der wereld en harer betrekking tot God te verklaren, heeft, door telkens op nieuw het christelijk geloof te willen ontbeerlijk verklaren, zijn onontbeerlijkheid des te duidelijker gevestigd. De zielkundige richting, in de laatste jaartientallen door de wijsbegeerte bij voorkeur gevolgd, heeft door het onderscheid tusschen geloof en wetenschap duidelijk te maken, het geloof voor alle aanvallen der aanmatigende wetenschap veilig en onaantastbaar gesteld, en der wetenschap verboden, zich door loochening van de hoogste geestelijke goederen der menschheid te ontadelen. Dikwerf, helaas! heeft zich kritiek en wijsbegeerte ook *tegen* het geloof der gemeente gesteld. Maar dan heeft zij toch niet kunnen

429

bewerken dat het evangelische volk zou gelooven, nu zoo-
lang zijn geestelijk leven, zijn vertrouwen op Gods Woord
te moeten schorsen tot deze wetenschap wederlegd of het
geschil vereffend zou zijn. Integendeel, de Gemeente is
voortgegaan te gelooven en te belijden. Zij heeft de pre-
dikers der ontkenning verlaten, ondanks de zeer belang-
rijke oratorische, wetenschappelijke en zedelijke krachten
over welke deze hebben te beschikken. Ja er is in de
protestantsche gemeenten nog een energie des levens, ook
hieruit kenbaar dat voortdurend tal van »modern” genoem-
den vrijwillig hun bediening in haar midden nederleggen.

Immers toonen dezen hoe de macht der atmosfeer des
geloofs op den duur over hen sterker is dan het onna-
tuurlijk geweld waarmeê hun geweten en logika tot de
wanhopige bewering dat hun beginsel het eigenlijk pro-
testantsch beginsel is, wordt gezweept. En de droevige
confessioneele twisten zelve, die steeds voortgaan onze
kerkgemeenschap inwendig te verscheuren en haar tot
een aanfluiting voor den buitenstaande te maken, zie,
ook deze ergernissen kan zij doorstaan. Een kerk die
voortbestaat ondanks al deze ellenden, welke evenzeer
open en bloot voor ieders oog liggen als de oneenigheden
in de roomsche kerk zorgvuldig worden bedekt, — heeft
zij geen levenskracht in zich? Hare tallooze vereenigen-
gen voor prediking, voor christelijk onderwijs, voor honderd-
voudige philanthropische bemoeiing, toonen zij geen we-
zenlijken bloei van geloof en liefde ook bij al het ver-
keerde, koortsachtige, ongeestelijke dat er dikwerf meê
gepaard gaat?

S. meent dat wij niet onderzoeken, dat wij althans de
leer der roomsche kerk niet kennen. Ik geloof dat hij
hierin dwaalt. Het protestantisme is uit een zeer diep aan-
gelegd historisch onderzoek ontstaan; anders zou het geen

reden voor zijn optreden hebben. Kardinaal Manning — om nevens den door S. genoemden Dr. Newman een ander beroemd bekeerling, eveneens vroeger anglikaansch en thans roomsch geestelijke, te laten spreken — Kardinaal Manning drukte vóór het vatikaansch concilie in een herderlijken brief aan zijn geestelijkheid de hoop uit dat dit concilie door zijn gezag den kop zou vertreden van het monster dier historische kritiek welke altoos nieuwe bedenkingen vindt, en dat het de methode van het volgzaam geloof zou bekrachtigen. Hij had reden aldus te begeeren. Maar de kritiek welke wij bedoelen graaft nog iets dieper dan de verdienstelijke Maagdeburger centuriën of welk historisch onderzoek ook de onhoudbaarheid der overleveringen op welke Rome's gezag rust, moge hebben aan 't licht gebracht. De protestantsche kritiek namelijk is begonnen en behoort steeds te beginnen met de kritiek op het eigen binnenste. Daaruit ziet zij de diepe verdorvenheid onzer natuur door de zonde, zoodat de begeerlijkheid, de concupiscentie welke de roomsche leer voor niet schuldig houdt, dan mede door zonde besmet, en de askese, het beteugelen der zinnelijkheid door eigenwillige kastijdingen, dan vruchteloos blijkt. Uit dat besef van onmacht volgt dan het aannemen van het offer van Christus als grond van vergeving en behoudenis; daaruit de waarachtige bekeering; daaruit de onmogelijkheid om in iets anders dan in den Christus der Schriften vrede te vinden. Daaruit voorts het schiften van de overlevering naar haar eigen levensbeginsel, den Christus Gods die door den Heiligen Geest in de gemeente leeft; daaruit de kennis van de katholieke oudheid, van de middeleeuwen vóór Trente, en wat verder in het indrukwekkend geheel der roomsche kerk en hare geschiedenis tot heden toe onze aandacht vraagt.

Ik mag S. verzekeren dat het ons protestanten aan

40

eenige kennis van de belangwekkende gestalten op wie de voortgang der roomsche kerk en harer leergedachten rust, niet ontbreekt. En dat die kennismeming met eerbied en zorgvuldigheid geschiedt, ook dit meen ik hem te mogen verklaren. Ik herinner mij niet, een sommair oordeel over de katholieke theologie bij een protestantsch geleerde gelezen te hebben, gelijk ik het b. v. bij een jong katholiek geleerde vind over de geheele protestantsche theologie, en wel op grond van eenige (verkeerd door hem opgevatte) uitdrukkingen van één enkel godgeleerde: »ze zijn dooden en zonen der dooden: laat de dooden hunne dooden begraven!» 1)

S. evenwel schijnt ons protestanten allen ten deerlijkste in onzen eigen kring gebannen, tot den gezichteinder van ons eigen terrein beperkt te achten. Hij begrijpt niet hoe ik, van het oude in puin vallend gebouw der hervormde kerk sprekende, niet één oogenblik, evenmin als een mijner geloofsverwanten, denk aan de katholieke kerk, en herinnert zich onwillekeurig het woord van Steffens over den Straatsburger dom: »Eeuwen stond hij en verhief zich tot in de wolken, maar de menschen gingen voorbij en zagen hem niet.» Doch waarlijk, wij zien zeer goed dezen dom, eeren zijn schoone grijsheid, en verwachten hem nog lang te zien staan. Wij voelen daarbij zeer wel de ellende van ons »puin.» En toch is het ons nog liever dan dat statig gebouw. Laat mij de reden verklaren door herinnering aan een versjen dat in het begin dezer eeuw in Italië van mond tot mond ging en twee gelijknamige Pausen met elkander vergeleek. Van den eersten zeide

1) Dr. C. Braun, in zijn door de theol. faculteit van Würzburg bekroond prijsschrift: *Der Begriff »Pierson» in seiner Anwendung auf die Lehre von der Trinität und Inkarnation*, enz. (Mainz 1876) pag. 162.

het dat hij om des geloofs wille den zetel, de tijdelijke macht opofferde. Van den tweede dat hij om dien zetel, die macht te behouden, het geloof had verzaakt. Het protestantisme nu heeft tot *roeping*, op den *eerste* te gelijken en arm, maar in den geloove, zijn weg te gaan. Het katholicisme *loopt gevaar* ondanks zijn verlies van den kerkelijken staat, naar den *tweeden* dezer Pausen te zweemen en voor uitwendigen invloed de innerlijke waarheid te verdonkeren. Het versje luidt:

Pio (VI) per conservar la fede

Perde la sede;

Pio (VII) per conservar la sede

Perde la fede.

Met warmte en uit mijn volle hart dank ik ten slotte S. voor zijn sympathetisch woord over de laatste bladzijden mijner brochure, waar ik op schuldbelijdenis, boete en gebed wijs als op hetgeen thans bovenal door den ernst onzes toestands wordt geëischt. Hij zegt van gemelde bladzijden:

»Deze woorden moesten weerklank vinden ook bij ons. Zijn wij niet allen kinderen van één en hetzelfde Vaderland, door Willebrordus voor het geloof gewonnen en door Bonifacius met zijn bloed besproeid? En behalve de gemeenschap met den éenen bodem zijn wij door duizend banden met elkander verbonden, vooral met hen die zoo vele heerlijke bestanddeelen van de eeuwige waarheid hoog houden in den strijd tegen het ongeloof, waarheden welke niet kunnen worden geschokt zonder dat de grondvesten der maatschappij worden losgewrikt. En hoevele zielen gaan niet te loor door het veldwinnend ongeloof in de protestantsche kerkgenootschappen, die anders, ook naar onze leer, behouden bleven?»

Deze edele woorden toonen dat er (al kan S. het niet erkennen, daar het roomsch-katholicisme voor hem het

hoogste zelf is) dat er een hoogere eenheid boven katholicisme en protestantisme is, namelijk de Heilige Geest, uit wien wij allen eeniglijk leven. Ik heb de eer niet S. te kennen, maar uit zijn opstellen spreekt een andere geest dan die ons zoo dikwerf bij onze roonsch-katholieke broeders bedroeft en die alle beandwoording onmogelijk maakt. De uitvoerigheid van mijn antwoord zij hem een blijk van hoogachting en liefde. »Puinhoopen, puinhoopen!» roept ook hij, gelijk van den schrijver der *Histoire des variations* af (ja van vroeger) onophoudelijk de dood van het protestantisme uitgeroepen wordt — want het moet eeuwen dóor altoos herhaald worden daar deze doode altoos nog leeft. »Puinhoopen, puinhoopen!» roept hij in een anderen zin dan waarin ik het hem vóórdeed, want ik geloof aan de onverganklijke kracht van het protestantsch beginsel, en dat het juist die kracht is welke steeds de voorbijgaande vormen in puin werpt, gelijk niet de kwijning maar juist de levenskracht van den boom telken jare de schors doet afvallen. Maar hij roept zóó niet in onedel leedvermaak, neen in het medelijden des overtuigden geloofs, en erkent daarbij onze éénheid in het hoogste. Ook ik van mijne zijde leg van harte mijn hand in de zijne, als medebelijder van den hoogheerlijken Naam des drieëningen Gods, en bereid om tegenover alle protestantsch on geloof van heeler harte aan zijne zijde te staan. Zoo kan ik hier het woord herhalen van een geloofsgenoot met wiens woorden ik niet altoos overeenstem: ¹⁾ »Ja het is waar, wij zitten onder puinhoopen, en wel onder de puin-

¹⁾ Uit »Die Verfassung der Kirche der Zukunft. Praktische Erläuterungen zu dem Briefwechsel über die deutsche Kirche, das Episkopat und Jerusalem.» Een te weinig opgemerkt, schier niet gelezen en toch aan schoone gedachten rijk boek van Chr. K. Josias Bunsen (Hamburg 1845) b'adz. 259.

hoopen van een ondergegane of nog ondergaande wereld. Maar bij het instorten van onze muren zijn ook vele scheidsmuren gevallen die het verwante van elkaar scheidden en menigmaal het zuiver hemellicht uitsloten om welks ontvangst en verspreiding het geheele gebouw eigenlijk was opgericht."

De protestantsche kerkgemeenschap berust op het vertrouwen dat de Heilige Geest, die ééns in de gemeente de diepere kennis van het heilig Schriftwoord onthuld en de heerlijkheid van Jezus Christus als éénigen en eeuwigen Koning aan de harten geopenbaard heeft, ook verder die gemeente niet zal verlaten, maar in Zijn macht haar zal voortleiden tot de toekomst en wederkomst haars Hoofds.

Ik geloof, met het bovenstaande goeddeels ook antwoord te hebben gegeven op de bedenkingen, van gereformeerd-confessioneele zijde tegen mijn »Woord» ingebracht, voor zoover ze mij werden toegezonden. ¹⁾ Dat »woord over

---

¹⁾ Men vergeve mij die, ondanks mij zelve, schier geen periodieke lectuur heb, dat ik niet kennis nam van 't geen mij niet werd toegezonden. Een vriend, wien ik daarvoor dank, zond mij het *Kerkelijk Weekblad* van Dr. Vos toe, het 48^e en 49^e N^o. Dr. Vos vindt dat ik absoluut het ambt loochen: dat ik eenvoudig »maar vrij laat." en als amptenaar »mijn plicht laat rusten." Voorts geeft hij zijdelings te kennen dat ik eenigszins zou meenen dat iemand, om een of andere reden, aan zijn roeping, op zich zelve goed, ontrouw wezen mag. Dit een en ander noemt Dr. Vos dan, zeer te recht, *onzedelijk* en *onchristelijk*. Hij is daarbij zoo vriendelijk, mij te vragen dat ik hem dit krasse woord ten goede houde. Onder voorwaarde dat hij mijn voorgaand en ook dit opstel in de »Stemmen" leze (hopende dat de straf niet te zwaar zij, zal ik, daar ik over hem schrijf, hem deze artikelen toezenden) houd ik hem zooals hij vraagt, dat woord gaarne ten goede. Ja ook wil ik hier een goed woord doen bij Dr. Vos, mijn bekwamen en hooggeachten

onzen kerkelijken toestand" wenscht dat wij mogen komen tot autonomie der gemeenten in al wat leer en geestelijke belangen betreft; en voor handhaving van de noodzakelijke eenheid eene Synode met uitsluitend administratieven band (p. 16.) Ik wensch dit slechts als »overgang" (p. 17) in de verwachting dat dan daaruit een nieuwe band (p. 23) te voorschijn trede. En Jaar hiertoe boven alles de Heilige Geest noodig is, spreek ik de behoefte en den wensch uit dat wij om Zijn almachtige werking in ons bidden mogen.

Mijn waarde vriend de redacteur dezer »Stemmen" (om in zijn maandschrift met hem te beginnen) kan deze hoofdgedachte niet beamen, met hoe aangename welwillendheid hij ook overigens mijn schrijven beoordeelt. Waarom dan niet liever een volledige scheiding? vraagt hij. Waartoe dan dat administratief verband? De modernen behooren niet thuis in onze kerk, enz.

Ik antwoord: omdat ik de »moderneren" niet loslaat. Dat is ook mede de reden waarom, zoo de kerspelvorming ingevoerd werd gelijk ze is voorgesteld (wat ik anders dan op het papier onmogelijk acht) ik niet anders dan voor feitelijken dwang wijken zou. Doch hierover later.

Maar het is inzonderheid de in mijn »woord" blootgelegde gedragslijn van *den modernen in onze kerk vrijheid te laten doch tevens hun recht niet te erkennen en alles te weigeren wat erkenning van dit recht zou insluiten*, die bedenking wekt. De meesten behoeven zich daarbij de smart niet aan te doen welke Dr. Vos zich opgelegd ziet, van namelijk mij van een voorspreken van onzedelijk en

medebroeder, dat hij het den gewezen redacteur van het *Kerkel. Weekblad* eveneens vergeve; wat hem wellicht moeilijker zal vallen dan mij die niet licht (en ook nu niet) iets ergers omtrent mij hoort dan ik reeds dikwerf vernam.

onchristelijk plichtverzuim en amptverzakings te beschuldigen. Zij nemen aan dat het mij met de heiligheid der bediening en der toevertrouwde waarheid Gods ernst is, maar achten nu mijn voorstaan van de toelating der moderneren daarmee (zonder dat ik mij des bewust zal zijn) in tegenspraak en onuitvoerbaar. Zoo stelt mij b.v. Dr. Kuyper in N°. 127 van *de Heraut* (16 Mei) voor het dilemma:

»Als de gemeente van Amsterdam nu besluit de belijdenisschriften der kerk weër als basis te aanvaarden, zal ze dan het recht hebben, de censuur toe te passen op wie die basis bestrijdt en attestatie te weigeren aan wie zonder desbetreffenden waarborg inkomt?

Want, indien *wel*, hoe gaat hiermee dan saâm het synodaal administratief verband?" En indien *niet*, waar blijft dan »de autonomie der gemeente?"¹⁾

[Ik had hier laten volgen een antwoord op deze mij door Dr. Kuyper gestelde vraag. Na lezing van een stukje van Dr. Kuyper in *de Heraut* van 11 Juli, N°. 135, schrap ik echter dit gedeelte door. Dat stukje luidt als volgt:

»Het antwoord van den heer Gunning gaf ons groote oorzaak van blijdschap, in zooverre hij duidelijk weërsprak dat de doop middel zou zijn ter instorting van een bijzondere doopsgenade: alsook toegaf dat de gemeente nooit zekere regeling van rechten en ambtsplichten zou kunnen

¹⁾ De vraag die Dr. K. hier bij voegt: »is niet elke daad of stap, waarbij het op een loven en bieden met het Synodaal verband gaat, om der gerechtigheid wille van Godswege geoordeeld om nooit te beklijven?" ga ik voorbij. Meent Dr. K. zich te mogen vergunnen het aan iemand *als vraag* voor te stellen of »loven en bieden" geoorloofd zij, dit geeft mij nog geen recht hem te beleedigen met, door zulk een vraag te beantwoorden, hem de houding te geven van een die nog noodig heeft te vernemen hoe elk eerlijk man, hij heete Kuyper, Gunning of hoe ook, over »loven en bieden" denkt

missen. Enkele détails daargelaten, zijn we voor dit broederlijk antwoord »dankbaar en voldaan.»

De reden waarom deze woorden mij verhinderen, Dr. K. hier verder te beantwoorden, is de volgende: Mijn drie vorige opstellen waren antwoord op eene menigte bezwaren, door Dr. K. tegen hen die hij »de ethischen” of »de irenischen” noemt, en meer bepaald tegen mij, te berde gebracht: welke beschuldigingen alle, niet ééne enkele uitgezonderd, ik meen punt voor punt te hebben wederlegd.

Nu heeft Dr. K. op die wederlegging niets ten antwoord gegeven dan het opperen van twee nieuwe bezwaren, insgelijks door mij wederlegd.

Nu behoorde dus Dr. K. te zeggen: »de bewijsvoering van den heer G. is onvoldoende en ik handhaaf mijn beschuldigingen” — of wel: »ik heb den heer G. verkeerd beschuldigd, ik erken dus mijn ongelijk.”

Maar in plaats van dit laatste doet Dr. K. door zijn »voldaan” het — juist omgekeerd — voorkomen alsof er kwestie was van *mijn* vrijspraak, terwijl *hij* de rechter, de onschuldige is.

Dit maakt mij hier verder spreken onmogelijk. Den rechterlijken toon moet men, wel is waar, in een partijhoofd dragen. Ik deed dit dan ook in al deze opstellen tot aan de uiterste grens. Doch waar die toon, gelijk hier, door bedekking van eigen schuld *oneerlijkheid* wordt, zou ik aan de achting die ik Dr. K., den christen, toedraag te kort doen zoo ik, door verder te antwoorden, voor Dr. K., het partijhoofd, achting toonde.]

Nog één welwillenden tegenspreker heb ik te beantwoorden. Eenige nummers van het Haagsche weekblad »de Boodschapper” leverden »Vrijmoedige gedachten over Dr. Gunning's Een woord over onzen kerkelijken toestand”;

het laatste artikel ondertekend: J. Smelik. De gedachten van dezen mijn hooggeachten stadgenoot, welke ik hem verzoek, telkens als ik ze aanhaal, in plaats van het langwijlige »de heer Smelik zegt» eenvoudig door »(Sm.)» te mogen aanduiden, zijn zeer geschikt om tot aanleiding te dienen, want zij drukken grootendeels uit wat ik ook door anderen meermalen hoorde opperen. Ook hij komt voornamelijk op tegen de vrijheid van beweging, welke ik aan de »moderneren» in onze kerk wensch toegekend te zien.

Die vrijheid — ik zal het voor de lezers van de voorstaande bladzijden niet behoeven te herhalen, is geen toekenning van *recht*. Alleen de belijdenis heeft recht in de Gemeente. Maar ik beweer dat de toepassing van dat recht thands niet kan geschieden, en dus moet achterwege blijven. Niet op de roomsche wijze, zoodat alleen »de nood der tijden» zou als reden gelden om wettige aanspraken thaus niet te doen gelden maar ze voor gunstiger toestand te bewaren. Neen, ik geloof dat aan de gemeente, dus ook aan hare besturen, de *zedelijke bevoegdheid* ontbreekt, welke in den staat niet, in de kerk wel, volstrekt noodig is om confessioneele tucht te kunnen oefenen. Die tucht toch bestaat niet in toepassing van de sluitrede: »Dit punt wordt in de Belijdenis beaamd: gij leert of belijdt het niet, en behoort dus niet in onze kerk.» De belijdenis is gedenkteken van de geboorte der kerk, en als zoodanig hoogst gewichtig om te bepalen wat al of niet met den geest der kerkgemeenschap strookt; maar zij is nimmer een verzameling van wetsartikelen geweest. Eerst was zij, bij haar ontstaan, een getuigenis van persoonlijk geloof. Van daar in elk artikel dat schoone »wij gelooven, wij gelooven» — en het allereerste woord is *corde*, met het hart. In den tijd der Dordtsche synode had alles reeds, onbeschadigd het persoonlijk geloof van vele individueele belijders, meer een

objectief karakter aangenomen. Het was nu, al werd de *vorm* van vroeger bijgehouden, toch inderdaad meer »onze kerk leert, onze kerk leert» en dus werd ook toen niet zoozeer de belijdenis *zelve*, het warm persoonlijk levensgevoel, als wel haar objectiveering, tegen de Remonstranten gebruikt. Derhalve, waarlijk in naam der belijdenis tucht te oefenen, dit is een schoon ideaal, maar het onderstelt een mate van gemeenschappelijk geestelijk leven, welke thans niet aanwezig kan geacht worden. Wij zouden dan onze vaders niet slechts moeten evenaren, maar hen moeten overtreffen in *diepte* van het geestelijk leven; want wij hebben te doen met meerdere *breedte* van toepassing op de belangen die tot de sfeer van maatschappij, wetenschap, kortom van het natuurlijk leven in zijn tegenwoordige uitbreiding, behooren. Zal toch het water van een fontein breeder over het omliggende land stroomen, dan dient het krachtiger uit de diepte op te schieten.

Naar dit beginsel zijn alle kerkelijke handelingen in te richten en uit te voeren. Er moet aan de bestrijders der belijdenis in de gemeente plaats — niet gegeven maar gelaten worden. Waarom? Omdat de kerkbesturen wel kunnen zeggen: *de belijdenis onzer kerk leert* het tegendeel van 't geen gij beweert — maar niet: »in naam der kerk, immers van haar wezenlijke levensbestanddeelen, zeggen wij u: »*wij samen gelooven anders dan gij staande houdt.*» Alleen het persoonlijk geloof is waarlijk confessioneel en, zoo het waarlijk uit naam der thans levende kerk spreken kan, tot kerkelijke tuchthandelingen bevoegd. Uit aanmerking van dien toestand zeg ik nu b. v. (Woord p. 10) te wenschen dat den »moderneren» volledige vrijheid gelaten worde om ook hun leerlingen tot leden aangenomen en ingeschreven te zien.» Is dit (Sm.) een inconsequent haltemaken, een plotseling erkennen van het recht der »mo-

dernen" op dit ééne punt, terwijl ik toch in 't algemeen hun recht loochen? In geen en deele. De inschrijving in het lidmatenboek is slechts een constateeren van den bestaanden toestand, waardoor deze moderne lidmaten in de gemeente *macht* ontvangen, maar geen *recht*. Onze kerk laat de leervrijheid feitelijk toe. Ik billijk — niet op zich zelf dat die leervrijheid bestaat, maar wel dat de kerk, zijnde zoo als zij is, in den tegenwoordigen toestand die leervrijheid niet belemmert. Wilde zij dit laatste doen, den geest der ontkenning met het woord der belijdenis uitbannen, helaas! het lot der zonen van Sceva (Hand. 19, 13—16) zou haar treffen. De strijd der geesten moet niet buiten maar in de gemeente gevoerd worden, omdat de Heilige Geest, ondanks al de zonden en dwalingen der gemeente, evenwel in haar is en ten slotte de waarheid zal betuigen. *Ten slotte*, zeg ik, want de zaak is zoo eenvoudig niet als de meeste confessioneelen zich haar schijuen te denken. »Het eenvoudige, maar onafwijsbare gebod Gods in dezen is, (Sm.) dat geen kerkeraad tot lidmaat toelate, wie niet de leer van den Heere Jezus en Zijne apostelen belijdt." Zeer zeker. Maar dit eenvoudig gebod is niet zoo eenvoudig uit te voeren. Hoe vat gij »de leer van den Heere Jezus en Zijne apostelen" op? Naar Gods Woord? Dan moogt gij het zedelijk-godsdienstig leven van de leer niet scheiden (zie b. v. dit innig verband in Mark. 1, 27, 1 Tim. 1, 10 en veelvuldig elders) en moet met de »modern en »evangelischen" tevens vele orthodoxen uitbannen, wier wereldsche zin openbaar is. Of vat gij »de leer van den Heere Jezus en Zijne apostelen" naar de gereformeerde belijdenis op? Dan moet gij òf, consequent, met »de ethischen" ook de »Gereformeerden" censureeren, die het *stuk der leer*, in drie bekende woorden van Art. 36 onzer Belijdenis vervat (zie het Naschrift bij mijn 4^e opstel bladz. 450)

verwerpen; óf een »wezen en hoofdzaak» van de belijdenis bepalen, wat althans het hedendaagsch confessionalisme aan »gereformeerde» zijde niet wil. ¹⁾

»De leer van den Heere Jezus en Zijne apostelen belijden,» dat is niet anders dan een nieuw mensch zijn in Christus Jezus. Als ik in mijn »Woord» een tegenstelling maak tusschen consciëntie-kreet en confessioneele rechtsvordering, dan wil ik daarmede geenszins zeggen (Sm.) dat de rechtsvordering onzer confessioneele broeders buiten hun geweten omgaat; maar alleen dat zij het recht der belijdenis als een *onpersoonlijke* objectieve waarheid (Woord p. 13) doen gelden. Niet hun *eigen* geweten verklaar ik buiten werking (hoe schuldig en dwaas ware die aanmatiging!) maar ik laak het dat zij aan het geweten van hen, over wie zij tucht willen oefenen, geen beteekenis toekennen in de kerkelijke rechtsvordering: m. a. w. dat zij hierbij slechts vragen *wat* iemand belijdt, en niet *hoe* en *waarom* hij het belijdt, en zoo aan den zedelijken aard des geloofs zijn eisch niet geven. Dat »Gods Woord den aard des geloofs geheel en al zedelijk stelt en dat geloof dus niet naar de leer meet» is geenszins in strijd (Sm.) met het ontzeggen van alle recht in de gemeente aan de »moderne»

¹⁾ Dat een handhaven van de confessie in confessioneeelen zin op den duur niet mogelijk is zonder hulp van den Staat, vermeld ik hier niet eens omdat het niet algemeen erkend wordt. Dat de handhaving van de Belijdenis door onze vaders zelve (op welke zich ook Art. 2 der »Vrije Universiteit» beroept,) feitelijk niet zoo streng op alle bijzonderheden geweest is, bewijst alleen de macht der werkelijkheid boven de afgetrokken theorie. Doch naar den aard der Belijdenis zelve bestaat er geen derde tusschen: óf een volledig handhaven van alles in alle bijzonderheden, ook in datgene wat Dr. K., zonder recht, van de leer der Vaders in Art. 36 afzondert: óf een handhaven in geest, hoofdzaak en wezen hoedanig thands de »gereformeerden» niet willen

opvatting. Immers de moderne opvatting erkent slechts in schijn den zedelijken aard des geloofs, omdat zij de beteekenis der *zonde* miskent en dus, ondanks den welgemeenden nadruk dien zij op den zedelijken aard des geloofs meent te leggen, toch de zedelijkheid in haar wortel en diepsten grond, de gemeenschap met den genadig vergevenden God, aantast. »Wees volkomen eerlijk met uzelf» — deze stelregel zal door den »moderne» zeer gaarne gehuldigd, ja in waarde boven een aantal door hem verworpen »dogmen» gesteld worden. Echter is die stelregel, *ernstig gevolgd*, bepaald anti-modern: want als de mensch vollen ernst met hem maakt, leert hij zijne zonde, en dan, zoo hem het evangelie naar de Schriften gepredikt wordt, de onweerstaanbare waarheid van dat evangelie kennen. ¹⁾ Is »wedergeboorte», met het aankleven van de moderne gevoelens bestaanbaar? vraagt mij Sm. Ik antwoord: zóó afgetrokken in 't algemeen gesteld, buiten aanmerking van den bepaalden persoon met wien men te doen heeft, is die vraag niet te beantwoorden. Wij kunnen slechts zeggen: *op den duur* zijn wedergeboorte en moderne gevoelens gewis *niet* verenigbaar; doch het zonderling ingewikkelde onzer toe-

¹⁾ Een geloovige is, zooals men het beschrijven wil, hetzij: een mensch die beslist is om aan allen leugen af te sterven en de waarheid, wat ze ook koste, te volgen; of wel: een mensch die den moed heeft om de werkelijkheid die hem omgeeft, te aanvaarden juist dáár, waar hij staat, en haar in zich te laten dringen om hem te dooden in zijn natuurlijk leven. Sm. zal zeggen: neen, dit is alles zeer goed, maar het volgt uit het van harte en oprecht aannemen van de orthodoxe leer. Ik daarentegen zeg: het volgt daaruit dat wij door den Heiligen Geest op Golgotha gebracht zijn en den Christus in zijn zoenofferande gezien hebben. Nu zijn wij verzoend; en als wij nu, aldus verzoend, in de gemeenschap met God, in de atmosfeer van Zijn Woord, onszelve geheel durven uit-leven, komt die orthodoxe leer van zelf in haar onweerstandelijkheid en hemelsche schoonheid tot ons.

standen maakt mogelijk (en dikwerf geschiedt het zeker ook inderdaad) dat de Heilige Geest het leven in iemand reeds begonnen heeft te werken zonder dat Zijn arbeid nog met de »moderne» overtuiging, door onkunde of naar overlevering aangekleefd, is in botsing gekomen. Wie zal den omvang bepalen der tegenstrijdigheden welke dit raadselachtig menschenhart kan herbergen?

Wanneer dus de confessioneele broeders (Sm. en anderen) steeds zeggen dat zij de leer der waarheid willen handhaven, en dat zij, die zij »de ethischen» noemen in tegenstelling met hen die leer *niet* willen handhaven, — kan ik niet anders dan altoos op nieuw daartegen stellen, dat *wij evenzeer de leer willen handhaven*, maar dat wij juist overtuigd zijn dat de »confessioneele» handhaving, hoe goed ook gemeend, toch haar voornemen inderdaad *niet* ten uitvoer brengt. Dit geschil is dáárom zoo hoogst moeielijk uit te maken, omdat de werkelijkheid der dingen de afgetrokken consequentiezucht der »confessioneele» wraakt, en zij dus schier nooit in een toestand komen waarin zij hun stelsel juist en volledig kunnen toepassen. Naar die afgetrokken consequentie is b. v. onze staat (Sm.) »neutraal, zoo niet atheïstisch,» en is het »niet te begrijpen hoe Dr. G. aan zulk een staat nog de verplichting kan opleggen om theologische faculteiten aan de rijks-akademiën te onderhouden», terwijl daarentegen de »Vrije universiteit» [op gereformeerden grondslag ¹⁾] bij uitnemendheid een werk des »geloofs» is. Ik antwoord hierop dat m. i. onze staat volstrekt *niet* »neutraal» of »atheïstisch» is. Hij is christelijk of, nader, protestantsch. De Grondwet moge honderdmaal zijn onzijdigheid verkondigen, zij kan de *werkelijkheid* niet veranderen, die den christelijken grondslag van ons geheel maatschappelijk leven

¹⁾ Dit noodzakelijk toevoegsel wordt in den laatsten tijd dikwerf weggelaten.

toont. In zulk een *werkelijk* protestantschen staat is het bestaan van eene theologische faculteit aan de Rijks-akademie een noodzakelijkheid — niet voor de kerk maar voor den Staat. Viel die faculteit weg, aanstonds ware niet alleen de idee der »universitas scientiarum” geschonden, maar ook de materialistische geest die b. v. de Parijsche akademie (zonder theologie) kenmerkt, ware onvermijdelijk. ¹⁾ Wat de »vrije universiteit op gereformeerden grondslag” aangaat, ik heb reeds (in het vierde dezer vertoogen) gezegd dat ik van harte wensch dat zij, door ondersteuning van de »gereformeerden”, tot stand kome. Want ook hier zal de volle consequentie, de geheele uitwerking van het program, het eenige zijn wat den eigenlijken aard van de levensbeweging zelve, op wier bodem zij staat, kan in het licht stellen. Het ensemble dat zichzelf »de gereformeerden” noemt, bestaat er nu eenmaal, en niet toevallig, niet enkel door de macht der persoonlijkheid van Dr. Kuyper, neen, naar een rechtvaardig gericht Gods, — want deze beweging is een *oordeel* Gods over ons ²⁾ — d. i. het bestaat naar historische noodzakelijkheid. Zulk eene beweging moet zich in al hare gevolgtrekkingen ontplooien. Ik voor mij acht dat het oogenblik waarop zij hare hoogte zal bereikt hebben, ook de aanvang van haar daling zal zijn, omdat dan de tweedracht (gelijk ik t. a. p. bladz. 436

¹⁾ Naar diezelfde afgetrokken consequentie kan men b. v. ook de Zondagswet willen afschaffen. Maar het zou niet baten: men zou dan ook een aantal andere wetten, die allen een christelijke tijdsverdeeling onderstellen, moeten wegschrappen.

²⁾ Ik bedoel, omdat de schoone waarheidsbestanddeelen onzer oude gereformeerde theologie niet genoeg in de bestaande kerk en godgeleerdheid hun eisch hebben, heeft God toegelaten dat zij nu, in een verband waarin wij zooveel moeten afkeuren, als een onbetaalde wissel vóór ons staan. Eer wij bestrijden, behooren wij ons over dit oordeel, dat onze gemeenschappelijke zonde bewijst, te verootmoedigen.

opmerkte), de nu nog door het gemeenschappelijk belang van den strijd om het bestaan verborgen tegenstellingen, in den boezem der »gereformeerden" zelve zullen openbaar worden of ook ongemerkt hun ontbindende werking zullen oefenen. Dan zal het bestanddeel van «geloof" hetwelk ik er met Sm. gaarne in erken, in anderen vorm der gemeente ten goede komen.

Ik meen dat, als deze beschouwing ons leidt, onze polemiek tegen »de gereformeerden" van het ware gezichtspunt zal uitgaan en den rechten toon treffen. Ik voor mij ben mij bewust, in dezen slechts gebrekkig mijn ideaal te hebben verwezenlijkt. Maar ik ben mijzelve de bevestiging verplicht er zeker van te zijn dat mijn »tegenstand" (Sm.) of liever mijn zelfverweer, niet voortkomt uit »vrees voor den eisch der christelijke levensbeschouwing, die ook op het gebied van den Staat een *volstrekte* onderwerping aan, en erkenning van Christus' koningschap vordert." Met al mijn hart wensch ik juist hetzelfde, maar versta het in anderen zin. Dat Christus de Koning is, niet slechts der eerste en der toekomstige laatste, maar ook der tegenwoordige, der negentiende eeuw, dat sluit de erkenning in dat veel van hetgeen de »anti-revolutionairen" bepaald tegen Hem over staande achten, inderdaad onder Zijn heilige leiding en (schoon met zonde vermengd) naar Zijn wil geschiedt. Ik begeer niet *minder*, neen *meer* erkenning van Christus' koningschap, dus »in den Naam des Heeren Jezus Christus de vrijheid op elk gebied, bovenal op dat van de Kerk" (Woord p. 20). In onze ellendige toestanden zie ik dit licht, dat die vrijheid er ook bij ons ten slotte door zal zegevieren, daar de menschelijke geest op den duur geen andere banden dan die des Heiligen Geestes verdragen kan. Het »gematigd behoud" dat ik in mijn »Woord" als de oorzaak van al onze ellenden bestrijd,

is dan ook niet slechts de »middenpartij” bij ons. ¹⁾ Mijn nitdrukking »gematigd behoud” is eigenlijk slechts een verschoonende term voor de *diepe onwaarheid* van ons kerkwezen, waaruit niets dan de heilige kracht van 's Heeren Koningschap ons redden kan.

Daarom schreef ik zoowel mijn »woord” als deze opstellen over »het ethisch karakter der waarheid”, welke ik mij verheug, hiermede te kunnen besluiten. Ik schreef ze vooral voor gemeenteleden en jongere medebroeders in de heilige bediening, omdat mij gezegd was dat sommigen het verlangden. Mijn bedoeling was, iets bij te dragen om den *diepen ernst* onzer toestanden en der hangende vraagstukken te doen beseffen. Volledige behandeling der bijzonderheden aan meerbevoegden overlatende, vergenoegde ik mij met aanduiding — niets meer — van de *geestelijke* zijde dezer onderwerpen.

[Plooides soms de mond van een lezer zich hier en daar tot een glimlach? De onze niet; ons hart is bedroefd, beklemd. Ironie ligt er, ja, in de toestanden zelve, maar niet in ons die ze beschrijven. Het kleingeestige van vele dezer vraagpunten was ons tot vermoeienis en verdriet.

¹⁾ Ik huldig met blijdschap onder haar oprechte voorstanders van de vrijheid, en onder dezen inzonderheid Dr. van Koetsveld, die inderdaad gedurende zijn gansche lange en eervolle loopbaan voor de vrijheid, ook van hen die hem ten nadrukkelijkste veroordeelden, heeft pal gestaan; iets wat vóór eenige jaartertallen nog meer beteekende dan thans, nu iedereen de vrijheid, althans haar naam, wil verheffen. Zie o. a. Dr. v. K.'s voorrede voor zijn bewerking van »De christelijke wereld der laatste halve eeuw” van Dr. F. Nippold ('s Hage 1870). In de »bemiddelende” richting, tot welke ik niet behoor, erken ik dit waarheidsbestanddeel, dat de bewering: »slechts in de uitersten is kracht, er is niets dan eene partij van de waarheid rechts en eene van de leugen links” — dat die bewering slechts waar is voor het leven des harten, maar niet voor de denkwerkzaamheid des verstands.

997

Hoeveel liever dan dezen strijd, waar de gemeente geen deel aan neemt omdat haar leven er niet meê gemoeid is, streden we naast, achter onze broeders die ons hun tegenstanders achten, voor de eeuwige waarheid Gods tegen ongelooft en stofvergoding die, terwijl wij elkander bijten en vereten, allerwege toenemen! Hoe klimt soms onweersstaanbaar (helaas, zeker wel vermetel) een begeerte naar den tijd der martelaren in onze ziel op — de lust naar een forschen beslissenden zwaardslag voor Jezus' Naamen eere in plaats van een aantal kerfjes elke week in naam van »gereformeerd' of »ethisch"! Want ook door die kerfjes vloeit op den duur het bloed weg. Doch *moet* het wezen, dan zij het, zoolang het Gode behaagt. Alleenlijk beware Hij ons voor *deze* zieleschade, dat het opwoelende stof ons verhindere de zon te zien die ons gemeenschapelijk bestraalt.

Daarom ook, wanneer ten slotte Sm. zoowel »de Gereformeerden" als hen die ook hij »de ethischen" noemt, tot meer offervaardigheid, meer beslistheid en ijver in het handelen vermaant, neem ik voor mijn deel die vermaning beschaamd en dankbaar aan. De Heer onze Koning regeert. Rondom Hem zijn wolken en donkerheid, zoodat wij dikwerf in de wieling van het stof Zijn heilige gangen niet opmerken: maar gerechtigheid en gerichte zijn de grondvesten Zijns troons. Alleen door volkomen toewijding zullen wij Zijn wil kunnen verstaan en uitvoeren. De erkenning van Zijn koningschap is een *dogma*, dat is: een »besluit" der Gemeente in den Heiligen Geest, door hare wettige organen werkende. Dit nu geschiedt waarlijk nog niet doordat de orthodoxie of de »gereformeerdheid" veld wint. Het kan alleen geschieden door een verlevendiging van de geloofskracht der Gemeente, door de werking des Heiligen Geestes. Hij zal ons dan ook leeren wat wij te

doen hebben. Als ik in mijn »Woord» p. 22 op die leiding des Geestes wijzende, zeg: »de kerk wordt wel geleid: bijzondere maatregelen te beramen is niet noodig. Slechts ons ontvankelijk te stellen om Gods maatregelen, Gods werk te zien en op dat spoor te treden» — dan erken ik, hierin ligt geen bepaalde raad voor het geval (Sm) als de modernen eens de bovenhand kregen of wel de gereformeerde commissie van advies provoceerde een conflict van tal van Kerkeraden met de Synode. Maar die aanspraak wordt ook door mij niet gemaakt. Ik meen juist integendeel dat wij, zoo wij slechts oprecht en ernstig naar Boven zien, ten tijde als het noodig is — niet vooruit — de vereischte wijsheid voor elk geval dat zich voordoeft, ontvangen zullen. In groote trekken wijst ons Paulus met zijn majestueuze gedachten van Rom. 11, dunkt mij, den weg. Van Israel werd het koninkrijk om zijn afval weggenomen en den heidenschen volken gegeven. Wanneer geen bekeering in de groote meerderheid der christelijke volken plaats vindt, dan zullen de omwentelingen, beroeringen, oorlogen, maatschappelijke en huiselijke ellenden voortgaan en toenemen. Ja voortdurende omwentelingen en ontbindingen in allerlei vorm, op elk gebied — niet, zooals de roomschen zeggen, door en van wege de hervorming, maar integendeel omdat met de hervorming geen volle, doortastende ernst is gemaakt. Deze oordeelen Gods zullen, gelijk oudtijds Israel het zwaartepunt der geschiedenis van zich naar de volken verlegd moest zien, zoo ook onder ons het zwaartepunt der ontwikkeling van de menschheid, ook in kerkelijke dingen, *buiten* de kerk verleggen. Wij verwachten — dit is de bedoeling mijner aangehaalde woorden welke Sm. minder verstaanbaar vindt — wij verwachten de hulp voor onze toestanden niet uit »gereformeerde» of andere pogingen van kerkherstel, maar

uit de groote ontwikkelingen van Staat en maatschappij die, misschien door geweldige schokken, de oordeelen Gods zullen voltrekken en de toekomst des Heeren Jezus Christus naderbij brengen. Zal dan Babylon vallen, het Beest en zijn tien hoornen overwonnen en met den valschen Profet en zijn aanhang geoordeeld worden, zoo zal de Heer te midden van deze gerichten Zijn uitverkorenen bewaren die tot Hem roepen dag en nacht, en wien Hij, hoewel na lang geduld, toch op Zijn tijd, ja haastelijk, *recht* zal doen. ¹⁾

14 Juli 1880.

J. H. GUNNING JR.

¹⁾ Ik heb mij ook in dit laatste opstel tot de hoofdbeginseien bepaald, en daarom vele bijzonderheden, ondanks haar groot belang, niet aangeroerd. Als b. v. Sm. mij geen sympathie voor de kerspel-vorming toeschrijft, is zijn vermoeden juist. Die kerspel-vorming *op grond der gemeenschap des geloofs* wordt hoe langs zoo meer een dringende noodzakelijkheid: en mocht de door mij en velen begeerde »autonomie der gemeente voor haar geestelijke belangen» tot stand komen, zoo zal zij met den tijd ook zeker uit de dan te verwachten gisting te voorschijn treden. Maar zooals ze nu, als erkenning van het recht der verschillende richtingen, is voorgesteld zal zij, afgezien van de praktische onuitvoerlijkheid, aan schier niemand kunnen behagen. Ik voor mij heb tegen haar, dat ik, geroepen als herder over de *geheele* gemeente, ook hen niet loslaten wil die van mij, om te geen zij mijn »richting» noemen, niet willen gediend zijn. Zij kunnen mij hun hart, hun oor, desnoods hun deur sluiten, maar mij niet verhinderen hen als mijn broeders te beschouwen over wie ik, nevens anderen, gesteld ben en van wie ik rekenschap zal hebben af te leggen. Dat ik het recht der verschillende richtingen niet erken, is niet een daad van strakheid, van vijandschap, maar (ik beschrijf mijn ideaal, niet mijn werkelijkheid van elken dag) een daad van *liefde*. Het recht van mijn broeder om te verdorren en om (volgt zijn hart zijn verstand) verloren te gaan, erken ik niet. Ik wil hem niet uitsluiten, al weet ik dat hij mij juist daarom »uitsluitend» noemt.

500

58-1-1

N
n
m
o
d
f
r
l
t
t
v

Jul. 82

»ETHISCH" EN »DE ETHISCHEN".

*Aan Prof. J. I. Doedes.**Hooggeschatte Vriend!*

In uw leerrijk opstel over »de vier fractiën in de Nederl. Herv. Kerk" (in het zoo even uitgekomen Juni-nummer der »Stemmen voor Waarheid en Vrede) lees ik mij aangaande iets waar ik eene kleine toelichting niet overbodig bij acht.

Gij gebruikt bl. 664 e. v. den naam »de ethischen" in den thans hier te lande gangbaren zin. Dat nu een bekende fractie der »modernen" zonder protest den naam »ethisch-modernen" of »ethische modernen" voor zich gebruikt of laat gebruiken, is hare zaak. Wanneer echter mijn persoon tot driemaal toe door u »ethisch" genoemd wordt, en de tweede maal zelfs als wenschende, in een bepaalden zin, voor ethisch gehouden te worden, dan laat ik dit liefst niet onweêrsproken.

»Ethisch" beteekent, niet waar? »tot het zedelijke (het

karakter) behoorende'' of »op dat gebied werkende.'' ¹⁾ Het is een bijvoegelijk woord dat alleen eene zaak, niet een persoon kan kenmerken. Zoo spreekt men b. v. van het ethisch karakter der waarheid, de ethische zijde van het maatschappelijk vraagstuk, de ethische beteekenis die in de oud-arische woorden allengs door de physische heen te voorschijn kwam, en dergelijke. Dat wijlen prof. Ch. de la Saussaye een paar malen het taalverwarrend overbrengen van die benaming op personen heeft laten gelden, erken ik; maar dit gebruik is noch logisch, noch grammatisch te verdedigen. Het heeft alleen een praktische beteekenis, namelijk bij Dr. A. Kuyper, die sedert vele jaren »de gereformeerden'' doet gelooven dat er is een partij van »de ethischen'', in hoofdzaak gelijk aan en dus te verwisselen met »de irenischen'' — gelijk men dan ook die twee namen vaak tot »ethisch-irenisch'' samenvoegt — wier kenmerkende eigenaardigheid bepaald in de tegenstelling tegen hem en zijn geestverwanten ligt.

Dat men Dr. Kuyper ten onrechte beschuldigt van met deze benaming willekeurig om te gaan, wordt duidelijk zoodra men slechts de bloot praktische beteekenis die het woord bij hem heeft, in het oog vat. B. v. in zijn »Revisie der Revisie-legende'' bl. 88 preciseert hij het verschil tusschen »de gereformeerden'' en »de irenischen'' aldus dat de eersten gelooven aan een objectief werk des Heiligen Geestes in het organisch geheel der kerk, terwijl »de irenischen'' alles reduceeren tot een subjectief werk van den Heiligen Geest in het hart der individueele leeraars

---

¹⁾ Het Grieksch kent wel *pneumatische* en *sarkische* menschen, maar die woorden drukken dan ook een tegenstelling uit. Daarentegen is *ethisch* eenvoudig wat men een vox media noemt. B. v. Theophrastus schreef zijn »ethische karakters'', en teekent daarin ook den vrek, den praler, den parasiet, enz.

en leeken. Dit karakter nu der »irenischen", volkomen onverstaanbaar voor wie als christen weet dat er niets waarlijk objectiefs op dit gebied is dan wat de Heilige Geest werkt, en dus niets wat die Geest werkt subjectief (in tegenstelling tegen objectief, zooals hier) zijn kan, verliest zijn onbegrijpelijkheid wanneer men slechts de bedoeling »tegen ons, de gereformeerden, overgesteld," dus de *praktische* beteekenis, in het oog vat.

Doch wanneer nu gij, geëerde Vriend! of een ander, schoon aan genoemde praktische bedoeling vreemd, den naam »ethisch" evenwel, en zonder protest, tot dezelfde aanduiding meent te mogen gebruiken, dan moet ik daar tegen opkomen voor zoover men er ook mij in betreft.

Wel aanvaard ik zonder tegenspraak den naam »ethisch", hetzij voor mijn persoon, hetzij voor mijn zienswijze, doch blootelijk alleen omdat er thands een *smaadjén* op rust, hetwelk te willen ontgaan in deze dagen niet oirbaar is. Maar, op de toekenning van dien ongerijmden naam te *zwijgen* (gelijk ik nog op zoovele andere dingen, niet uit koude zelfgenoegzaamheid maar in het smartvol besef dat de ter discussie noodige gemeenschaplijke atmosfeer ontbreekt, hoop te blijven zwijgen) is iets anders dan, zooals gij van mij schrijft, te *wenschen*, in welken zin dan ook, voor »ethisch" gehouden te worden. Ik kan mij waarlijk geen zin denken waarin het mij wenschelijk zou voorkomen, met den naam van een tot het zedelijke behoorend man te worden aangeduid.

Nemen anderen, nemen ook mijne vrienden, daar genoegen in, ik kan het niet gebeteren. Ik spreek slechts in eigen naam. »Woordvoerder" of »vertegenwoordiger", gelijk gij mij noemt, ben ik niet. Ik sta, niet uit neiging maar uit noodzaak, niet als leeraar en belijder maar in onze theologische en kerkelijke »wereld", geheel alléén, en heb

meermalen verzocht wat ik ook u verzoek te bedenken: Namelijk dat, ofschoon ik de gemeenschappelijke verantwoordeling met hen die taalverwarrend de ethischen genoemd worden, om den wille van het gesmaadde beginsel gaarne aanvaard, evenwel niemand hunner mag geacht worden, éénige verantwoordelijkheid voor wat ik doe of zeg, meê te dragen. Den eernaam van leerling van wijlen Ch. de la Saus-saye, dien gij mij geeft, neem ik erkentelijk aan. In de laatste jaren (als het der moeite waard is het te vermelden) viel één en ander bij mij weg wat mij van mijn geliefden leermeester bij zijn leven nog scheidde, en zoo stel ik op een bescheiden plaats onder zijn leerlingen den hoogsten prijs, terwijl elke kerkelijke partijbenaming naar welke men mij mocht willen indeelen, mij gansch en al onverschillig is. Terecht verklaart gij van mijne vrienden en van mij, dat het ons vreemd is te willen optreden als een groep, die aan eene hetzij theologische hetzij kerkelijke, partij of fractie doet denken. Wees hartelijk voor dat woord gedankt. Met allen die, onder welken partijnaam dan ook op theologisch of kerkelijk gebied, op de toekomst des Heeren Jezus hopen, wensch ik — indien men dan nu eenmaal een naam ter aanduiding, niet ter onderscheiding van anderen, wil, — het liefst als een der *wachtenden* (Luk. 12, 36) meê te worden gerekend. Ik bid u, deze laatste woorden niet te houden voor een goeddelijke phrase. Ze zijn niet in oratorischen, neen in streng-theologischen zin gemeend. De eschatologie is mij geen aanhangsel, maar een hoofdbestanddeel, of liever beheerschend gezichtspunt der waarheid die wij belijden, en die immers niets anders is dan het geloof in Jezus Christus den gekomene en den komende.

Ik reken op uwe toestemming voor de dogmenhistorische stelling dat in de oudste christengemeente de verwachting

van 's Heeren toekomst (als feit ook door onze moderne tegenstanders erkend) drijfkracht tot vorming van de belijdenis tot Nicea toe geweest is. Van Constantijn af begint de gemeente zich in de wereld op hare plaats te voelen, dus te heerschen. Ten volle erken ik de historische noodzakelijkheid en paedagogische belangrijkheid dezer wending. Maar het leven en zijn afdruk, de leer en gang der kerk door de wereld, hebben onvermijdelijk daardoor hun kracht en heiligheid befloersd. Ik meen dat al wat wij, als deelgenooten van het geloof der Gemeente, denken over onzen Heiland Jezus Christus, over de Kerk, de Heilige Schrift en hare inspiratie, over ons kindschap bij God en onze betrekking tot de wereld, kortom over elk deel der leerstellige en der zedekundige waarheid, in de verwachting der toekomst van Christus zijn toetssteen heeft. Uit die verwachting toch volgt noodzakelijk de groote hoofdregel: *»wil niet heerschen, wil uw deel niet hebben in deze wereld.»* D. i. voor het gebied der leervorming en overtuiging, ook *dit*: *»doe niets voor de geleerden, om bij hen den naam van »wetenschappelijk'» te verdienen of de waarheid apologetisch voor hen pasklaar te maken; en doe evenmin iets voor de menigte, om door een schijubaar elk raadsel oplossend resultaat den naam van sterkgeloovig en vast, of door een klinkende leuze partijmacht en invloed te verwerven.»* De verwachting van de toekomst des Heeren geeft op elk theoretisch en praktisch gebied de éénig juiste »orientatie.» Dit is geen gespannen chiliasme of iets soortgelijks, maar eenvoudig toepassing der wetenschappelijke methode, die elk stadium eener ontwikkeling aan haar uitgangspunt en doelpunt, aan beide in onbreekbare verbinding, meet. Dit is ook, hoewel wij gereedelijk afstand doen van de aanspraak op »wetenschappelijkheid'» bij de kinderen dezer eeuw, het handhaven van de wetenschap die eenmaal, bij

's Heeren komst, zal blijken de éénige volle waarachtige, (het *middelpunt* bewarende en daarom den *omtrek*, het universeele, toebereidende!) wetenschap te zijn geweest. Schelling zegt dat wie de geschiedenis van zijn eigen leven van den grond op kon schrijven, daarmee ook de geschiedenis van het Heelal in een kort begrip saam gevat hebben zou. De Gemeente des Heeren is zulk een mensch, die dit doet, gelijk blijken zal als zij »tot één volwassen Man" zal zijn volgroeid. Daarom is al wat in de theologie (de *heilige* theologie, gelijk onze »de gereformeerden" tot mijn blijdschap weer zeggen) al wat in de theologie met die verwachting niet strookt, een afdalen van den »wandel in de hemelen" (die dit verbeiden van den Heiland in zich sluit, Phil. 3, 20) tot het standpunt der wereld, dat zich theoretisch in »philosophie" uitdrukt. Door begraving en opstanding met Christus (Rom. 6, 4) alle filosofie, hetzij die welke de hervormers, hetzij die welke wij, kinderen dezer negentiende eeuw, met de geloofsgetuigenis nog mengen, gaandeweg af te leggen, dat is het ware geloof. En dit geloof, juist wetenschappelijk uitgedrukt, zou de éénig ware theologie opwerpen. 1)

's Hage, 2 Juni 1882.

J. H. GUNNING JR.

---

1) Aan u schrijvende behoef ik mij niet te verweren tegen het misverstand alsof ik de filosofie zelve, het nadenken over de betrekking tusschen het eindige en het oneindige, zou verwerpen, beschuldigen of kleinachten. Ik beweer alleen dat de Gemeente, door wereldsch te worden, haar geloof tot een wijsgeerig stelsel heeft laten verbasteren, tot een samenstel dat een *weten* wilde zijn. Als de gemeente zich in de wereld *thuis* vindt, wil zij ook over haar *heerschen*. En deze heerschzucht openbaart zich o.a. in het apologetisch streven om haar geloof aan de wereld voor te stellen als een aanbevelenswaard stelsel van kennis, dus als iets waarmede zij in de wereld als verstandig wil gelden, den lof wil behalen van op de

hoogte des tijds te zijn. Hierdoor wordt het geloof in plaats van een praktisch-werkelijke gemeenschap met God, tot een wereldbeschouwing van slecht allooi; daar men zich dan door de grondbeschouwingen die telkens in de wereld gangbaar zijn, d. i. door de filosofie der wereld, laat binden. Aan die vermenging van het geloof met de filosofie der wereld kan niemand geheel ontkomen, want ieder heeft, ook als denker, aan de nawerkingen der algemeene zondigheid zijn deel. Maar het is de schoone taak des godgeleerden, deze vermenging na te gaan en den weg te wijzen waarlangs de Gemeente, *zoo zij het vleesch kruisigt*, aan haar ontkomen kan. Zoo heb ik b. v. in mijn boekje »van Calvijn tot Rousseau" trachten aan te wijzen hoe Calvijn, door Augustinus, de Grieksch-wijsgeerige Gods-idee van het »absolute Zijnde" in zijn praedestinatieleer in laat spelen, en hoe dus deze leer, van zulke filosofische bestanddeelen gezuiverd, in hooger heerlijkheid kan blinken. De verwaarloozing der filosofische studiën bij vele godgeleerden (onder voorwendsel dat zij door het geloof toch reeds bezitten wat de filosofie hun zou kunnen bieden, en zich dus een lastigen dubbel-weg mogen besparen) acht ik een veeg teeken. Elk dogmaticus (ik ben hier van uwe instemming zeker) behoorde althands de *Ethica* en de *Kritik der reinen Vernunft* bestudeerd te hebben. Spinoza om in de worsteling met hem de idee der persoonlijkheid, den sleutel tot alle juiste geloofsbeschouwing, te winnen. Kant, om dan voor die persoonlijkheid zich het onderscheid tusschen de wetenschappelijke ervaring en de geloofservaring duidelijk te maken, en aldus de laatstgenoemde tegen bedenkingen, die haar anders zoo vaak in weinig eervolle schermutselingen wikkelen, onkwetsbaar te stellen.